T. C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

TÜRKÇEDE BAŞLANGIÇTAN BUGÜNE GELECEK ZAMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Hüseyin YILDIZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL

ANKARA – 2007

ONAY

Hüseyin Yıldız tarafından hazırlanan "Türkçede Başlangıçtan Bugüne Gelecek Zaman" başlıklı bu çalışma 10.10.2007 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı / Türk Dili dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

[İmza]

……..

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun

……..……..……..

[İmza]

……..

Prof. Dr. M. Fatih Kirişçioğlu

……..……..……..

[İmza]

……..

Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu ÇENGEL

……..……..……..

ÖNSÖZ

"Türkçede Başlangıçtan Bugüne Gelecek Zaman" başlığı iddialı ve hacimli bir çalışmanın ipuçlarını vermektedir. Ne var ki, bu iddialı ve hacimli olması beklenen çalışma Tarihî ve Modern Türk yazı dilleri düşünüldüğünde, 40'a yakın lehçeyi içine aldığından yüzeysel olmaktan öteye gidemeyecekti. Bunun için tezimizin son aylarında tez danışmanımla bir sistem değişikliğine gidip ve iki lehçe (Kazakça ve Kırgızca) tespit ederek, bunlardan gelecek zaman kullanımlarını ayrıntılı bir şekilde ele almak istedik. Bu lehçeleri seçmedeki amacımız, her iki lehçenin de bağlı olduğu Modern Kıpçak Türkçesinin, Türk lehçe ve grupları arasında, ayrıldığı kollar ve konuşanlarının sayısı açısından bunların en genişi olmasıdır. Ayrıca Kazakistan ve Kırgızistan'ın Sovyetlerin dağılmasından sonra kurulan 5 Türk cumhuriyetinden ikisi olduğu ve Modern Kıpçak Türkçesi içinde ise Kazak Türkçesinin resmî dil, Kırgız Türkçesinin de devlet dili kabul edildiği unutulmamalıdır. Bu hususlar, bizim incelemek için en isabetli iki lehçenin Kazakça ve Kırgızca olduğunu düşünmemizi sağlamıştır.

Tarihî Türk lehçelerindeki gelecek zaman için, Kırgız ve Kazak Türkçesinin tarihi göz önünde bulundurularak, Köktürk – Uygur – Karahanlı – Harezm – Kıpçak – Çağatay çizgisi takip edildi. Dolayısıyla Tarihî Lehçelerdeki Oğuz kolu (Eski Anadolu-Osmanlı) tezde yer almadı. Modern Türk yazı dillerinde ise tezimizi yapısal yönden güçlendirmek ve sağlam bir temele oturtmak için, tespit edilen iki lehçede birer metin esas alınarak gelecek zaman ek ve işlev taramalarına başlandı. Ancak diğer Modern Türk yazı dillerindeki gelecek zamanla ilgili kısa ve öz ifadelere de yer vermek ihmal edilmedi.

Tez için seçilen metinler Kazakça için **Muhtar Awezov**'un ***Abay Jolı*** [ÄWEZOV, Muhtar (1997), *Abay Jolı,* 1. Cilt, Jeti Jarğı, Almatı], Kırgızca için **Cengiz Aytmatov**'un ***Samançının Colu*** [AYTMATOV, Çıŋgız (1982), *3 Tomdon Turgan Çığarmalar,* "Kırgızstan", Frunze.] romanlarıdır. Bu eserlerden tespit ettiğimiz orijinal cümlelerin Türkiye Türkçesine

aktarmalarında Kazak Türkçesi için Zeyneş İsmail ile Ahmet Güngör'ün "Abay Yolu" aktarması; Kırgız Türkçesi içinse Hanako Komatsu'nun "*Cengiz Aytmatov'un "Samançının Colu" Romanında Fiiller*" başlıklı tezi esas alınmıştır. Bu eserlerin seçilmesindeki amaç, yazarlarının kendi yazı dillerindeki şöhretidir. Muhtar Awezov, Kazak Türklerinin, en meşhur romancısı; Cengiz Aytmatov ise Kırgız Türklerinin adını dünyaya duyuran, âdeta Manas'tan sonraki en büyük kültür hazinesidir.

Özellikle hayatta iken yardımlarını benden esirgemeyen önceki tez danışmanım merhum **Yrd. Doç. Dr. Güzin Tural**'a Allah'tan rahmet diliyor, sonraki dar zamanda benim için çaba sarf eden **Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu** - Çengel'e minnet duygularımı sunuyorum. Ayrıca tezimde ve daha birçok konuda zaman zaman kapısını çaldığım ve beni Türkoloji yolunda âdeta aydınlatan muhterem hocam **Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun**'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Teze geçmeden önce bu çalışmayı gerçekleştirmemde bana yardımcı olan hocalarıma ve arkadaşlarıma şükran borcumu ifade etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ…… i
İÇİNDEKİLER……..iii
KISALTMALAR DİZİNİ…….. vii
TABLOLAR DİZİNİ……. ix
GİRİŞ…… 1
1. Kazaklar……. 1
1. 1. Kazak Adı…… 1
1. 2. Kazakların Kısa Tarihi……... 3
1. 3. Kazak Türkçesi……... 4
2. Kırgızlar……. 14
2. 1. Kırgız Adı……. 14
2. 2. Kırgızların Kısa Tarihi…… 15
2. 3. Kırgız Türkçesi……... 16
BİRİNCİ BÖLÜM
TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE GELECEK ZAMAN
1. TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE GELECEK ZAMAN……. 29
1. 1. Köktürk Türkçesinde Gelecek Zaman…… 29
1. 2. Eski Uygur Türkçesinde Gelecek Zaman…….. 34
1. 3. Karahanlı Türkçesinde Gelecek Zaman……. 41
1. 4. Harezm-Altınordu Türkçesinde Gelecek Zaman……..57
1. 4. 1. Harezm Türkçesinde Gelecek Zaman…… 59
1. 4. 2. Altınordu Türkçesinde Gelecek Zaman……. 67
1. 5. Kıpçak Türkçesinde Gelecek Zaman…….. 71
1. 5. 1. Kuman Kıpçak Türkçesinde Gelecek Zaman……... 71
1. 5. 2. Memlûk Kıpçak Türkçesinde Gelecek Zaman……..75
1. 5. 3. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Gelecek Zaman…… 86
1. 6. Çağatay Türkçesinde Gelecek Zaman…… 88
İKİNCİ BÖLÜM
MODERN TÜRK YAZI DİLLERİNDE GELECEK ZAMAN
2. MODERN TÜRK YAZI DİLLERİNDE GELECEK ZAMAN……..94

2. 1. -A,-y / -MAy…… 94
2. 1. 1. Etimoloji ve Tarihî Gelişim…… 94
2. 1. 2. Modern Türk Yazı Dillerinde Bu Gelecek Zaman Kipi İçin Kullanılan Terimler…….....95
2. 1. 3. Biçim……95
2. 1. 3. 1. Kazak Türkçesinde Biçim……..96
2. 1. 3. 2. Kırgız Türkçesinde Biçim……..97
2. 1. 4. İşlev…… 99
2. 1. 4. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler……101
2. 1. 4. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler……103
2. 1. 5. Hikaye…… 108
2. 1. 5. 1 . Tarihî ve Modern Türk Lehçelerinde Kullanılışı…… 109
2. 1. 5. 2. İşlev……110
2. 1. 6. Rivayet…… 111
2. 1. 6. 1 . Tarihî ve Modern Türk Lehçelerinde Kullanılışı…… 112
2. 1. 6. 2. İşlev……113
2. 1. 6. 2. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler……...113
2. 1. 6. 2. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler……114
2. 2. -Ar / -MAs…… 115
2. 2. 1. Etimolojisi ve Tarihî Gelişimi…… 115
2. 2. 2. Modern Türk Yazı Dillerinde Gelecek Zaman Terimi……..118
2. 2. 3. Biçim……118
2. 2. 3. 1. Kazak Türkçesinde Biçim……..119
2. 2. 3. 2. Kırgız Türkçesinde Biçim……..120
2. 2. 4. İşlev…… 122
2. 2. 4. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler……123
2. 2. 4. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler……125
2. 2. 5. Hikaye…… 126
2. 2. 5. 1 . Tarihî ve Modern Türk Lehçelerinde Kullanılışı…… 126
2. 2. 5. 1. 1. Kazak Türkçesinde Kullanılışı…… 126
2. 2. 5. 1. 2. Kırgız Türkçesinde Kullanılışı……...127
2. 2. 5. 2. İşlev……127

2. 2. 5. 2. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevleri……..127
2. 2. 5. 2. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevleri…….. 128
2. 2. 6. Rivayet…… 128
2. 2. 6. 1 . Tarihî ve Modern Türk Lehçelerinde Kullanılışı…… 129
2. 2. 6. 1. 1. Kazak Türkçesinde Kullanılışı…… 129
2. 2. 6. 1. 1. Kırgız Türkçesinde Kullanılışı……..129
2. 2. 6. 2. İşlev…… 130
2. 2. 6. 2. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler……...130
2. 2. 6. 2. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler……131
2. 2. 7. Şart…….. 132
2. 2. 7. 1. Kazak Türkçesinde Kullanılışı……..132
2. 2. 7. 2. Kırgız Türkçesinde Kullanılışı…….. 133
2. 3. -MAkçI……..134
2. 3. 1. Etimolojisi ve Tarihî Gelişimi…… 134
2. 3. 2. Modern Türk Yazı Dillerinde Gelecek Zaman Terimi…….. 134
2. 3. 3. Biçim……135
2. 3. 3. 1. Kazak Türkçesinde Biçim……..135
2. 3. 3. 2. Kırgız Türkçesinde Biçim…….. 135
2. 3. 4. İşlev…… 136
2. 3. 4. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler……136
2. 3. 4. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler…… 138
2. 3. 5. Hikaye…… 139
2. 3. 5. 1 . Tarihî ve Modern Türk Lehçelerinde Kullanılışı…… 140
2. 3. 5. 1. Kazak Türkçesinde Kullanılışı……..140
2. 3. 5. 2. Kırgız Türkçesinde Kullanılışı…….. 140
2. 3. 5. 2. İşlev…… 140
2. 3. 5. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler……141
2. 3. 5. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler…… 141
2. 4. –GAnI……...142
2. 4. 1. Etimolojisi ve Tarihî Gelişimi…… 142
2. 4. 2. Biçim……142
2. 4. 2. 1. Kazak Türkçesinde Biçim……..142

2. 4. 2. 2. Kırgız Türkçesinde Biçim……..143
2. 4. 3. İşlev…… 143
2. 4. 3. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler……143
2. 4. 3. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler……....144
2. 5. –A Elek…… 144
2. 5. 1. Genel Bilgiler……144
2. 5. 2. İşlev…… 145
2. 5. 2. 1. Kırgız Türkçesindeki İşlevler……145
2. 5. 3. Hikaye…… 146
SONUÇ…… 148
KAYNAKÇA……151
ÖZET……159
ABSTRACT……...…161

KISALTMALAR DİZİNİ

AJ: Abay Jolı

AY: Abay Yolu – I

AY: Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)

AYİP: Altun Yaruk'tan İki Parça

CC.: Kuman Lehçesi Sözlüğü. Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini

Çev.: Çeviren

DH.: Dîvân-ı Hikmet (Seçmeler) Ahmed-i Yesevî

DLT.: Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi (I-IV)

DM.: Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye

ET.: Eski Türkçe

ETŞ: Eski Türk Şiiri

Fak.: Fakültesi

GT.: Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)

Haz.: Hazırlayan

HB.: Hüseyin Baykara Divânı'ndan Seçmeler

HŞ.: Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri

Hulasa: Hulasa Okçuluk ve Atçılık. Kitâb fî-İlmi'n-Nüşşâb / Kitâb fî-Riyâzâti'l-Hayl / Kitâb fî-İlmi'l-Musâbaka

IB.: Irk Bitig

İKP.: İyi ve Kötü Prens Öyküsü

İM.: İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn

Kaz.: Kazak Türkçesi

KB.: Kutadgu Bilig I

KE.: Kısasü'l-Enbiya

KG.: Kansu Gavrî'nin Türkçe Divanı

KH.: Kitâbü'l Hayl

KİP.: Kuanşi İm Pusar

Krg.: Kırgız Türkçesi

KT.:	Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)
KTLG:	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri – I – FİİL
LT.:	Lisānü't – Ṭayr. Ali Şir Nevayî
ML.:	Muĥākemetü'l-Luġateyn. 'Alį Şįr Nevāyį. İki Dilin Muhakemesi,
MSD.:	Mevlâna Sekkâkî Divânı
NF.:	Nehcü'l-Ferādįs. Uştmaħlarnıñg Açuq Yolı
s.:	sayfa
SC:	3 Tomdon Turgan Çığarmalar (Samançının Colu…)
SS.:	Ali Şîr Nevâyî, Seb'a-i Seyyâre
SY:	Cengiz Aytmatov'un "Samançının Colu" Romanında Fiiller
ŞT.:	Ebulgazi Bahadır Han. Şecere-i Terākime
TLG:	Türk Lehçeleri Grameri
TTAM.:	Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
UAY.:	Uygurca Altun Yaruk
Üİ.:	Üç İtigsizler
Ün.:	Üniversitesi
vd.:	Ve diğerleri
Yay.:	Yayınlayan

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Köktürk Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi..... 31
Tablo 2: Eski Uygur Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi……. 36
Tablo 3: Karahanlı Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi……. 44
Tablo 4: Harezm Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi……. 60
Tablo 5: Altınordu Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi…….. 67
Tablo 6: Kuman Kıpçak Türkçesinde Gelecek Zaman…….. 72
Tablo 7: Memlûk Kıpçak Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi…….. 76
Tablo 8: Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi 86
Tablo 9: -A, -y Gelecek Zaman Ekinin Kazak Türkçesinde Çekimi.. 96
Tablo 10: -A, -y Gelecek Zaman Ekinin Kırgız Türkçesinde Çekimi 97
Tablo 11: -A, -y Gelecek Zaman Ekinin Hikayesinin Kazak Türkçesinde Çekimi……. 108
Tablo 12: -A, -y Gelecek Zaman Ekinin Hikayesinin Kırgız Türkçesinde Çekimi…… 108
Tablo 13: -A, -y Gelecek Zaman Ekinin Rivayetinin Kazak Türkçesinde Çekimi…… 111
Tablo 14: -A, -y Gelecek Zaman Ekinin Rivayetinin Kazak Türkçesinde Çekimi…… 112
Tablo 15: -Ar Gelecek Zaman Ekinin Kazak Türkçesinde Çekimi….. 119
Tablo 16: -Ar Gelecek Zaman Ekinin Kırgız Türkçesinde Çekimi….. 120

GİRİŞ

Tezimizin konusu olan "Türkçede Başlangıçtan Bugüne Gelecek Zaman" ile ilgili olarak bilgi vermeden önce incelemek için seçtiğimiz Kazak ve Kırgız Türkçeleri hakkında bilgi vermek ve bu lehçeleri konuşanların kısa tarihinden bahsetmek yerinde olacaktır. Bu bilgilerden sonra ise, Tarihî Türk Lehçelerindeki gelecek zaman kullanımları fazla ayrıntıya girilmeden ele alınacak, ardından da Modern Türk yazı dillerinden seçtiğimiz iki lehçedeki (Kazakça ve Kırgızca) gelecek zaman kullanımları incelenecektir.

Modern Türk yazı dillerindeki gelecek zaman incelenirken kipin,

1) Etimolojisi ve tarihî gelişimi gösterilmiş,
2) Modern Türk yazı dillerindeki adlandırılışına değinilmiş,
3) Her iki lehçedeki biçim ve işlevler ayrı ayrı tespit edilmiştir.

1. KAZAKLAR

1. 1. Kazak Adı

Bugün Anadolu'da sert karakterli insanlar için kullanılan ve *Türkçe Sözlük*'te mecaz anlamlı olarak "karısına söz geçirebilen, dediğini yaptırabilen erkek, kılıbık karşıtı" (TDK, 1998: 1224) olarak geçen "Kazak" kelimesi; bir boy adı olarak düşünüldüğünde, kaynaklarda "hür, serbest, bekâr, mert, yiğit, cesur, asi" gibi anlamlara gelmekte olup Groznıy, Bernştam, Radloff, Vambery, Barthold ve Samoyloviç'e göre *Kaspi* (Hazar) ve *Sak* (Saka) sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmiştir. A. Zeki Velidi Togan'a göre sultanlara mahsus olan "Kazak" adı; sultanın kendisine tâbî kabilelerle birlikte, merkezden ayrı bir idare kurmalarına verilen karşılık olan *kazak çıkmak* deyimiyle ilgilidir (Koç, 2004:1). Zira Kerey ve Canibek,

Ebülhayır Han'a isyan edip Cetisuw (Yedi Su) civarına göç etmişler ve böylece *kazak çıkmışlardır.*

Biraz daha geriye gidildiğinde Çin yıllıklarına dayalı olarak çalışan W. Eberhard'ın Kazak adını V.-IX. asırlarda geçen "Ho-sa-k'o" kelimesine bağladığını (Kalkan, 2006:52) görürüz.

Rusların, Türkleri taklit ederek kurdukları askerî gruplara "Kazak" adını vermeleri ve "Kazak" adına ilk defa 1534 tarihli Rusça bir metinde rastlanması Togan'ın görüşünü destekler niteliktedir. Rus Kazakları ile Türk Kazaklarının birbirine karışmaması için Rus Kazaklarına Nadir Devlet "Kozak, Rus Kozak, Don Kazakları", Zeki Velidi Togan ise "Kazaçi, Kozak, Rus Kozağı" demektedir. Rusçada da bu karışıklığı önlemek için Rus Kazaklarına *казак* ve *казаки* ; Türk Kazaklarına ise *казах* dendiği (Koç, 2004: 2) de unutulmamalıdır.

Çin, Arap, İran, Bizans, Rus, Moğol ve Türk yazılı kaynaklarında Kırgız, Kırgız-Kaysak, Kaysak, Kazah (Caferoğlu: 1988: 31); Ho-sa-k'o, Kasok, Kagas, Kasakiya, Kaşag, Kaşak, Kaçak (Kalkan, 2006: 49-64); Asa, Kasa, Hasa, Haysak, Kosok, Gasag, Hasık, Kasok, Kazak, Kazsak (Koç, 2004: 1-2) vb. şekillerde rastlanan "Kazak" adının ne zaman ortaya çıktığı konusu; Kazak Hanlığının, birtakım grupların birleşmesinden ortaya çıktığı düşünülürse A. Zeki Velidi Togan'ın görüşü bu kelimenin kaynağıyla ilgili sağlıklı tahliller yapmamızı sağlamaktadır. Zaten "Kazak" adının geçtiği Rusça metinlere XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren rastlanması da bu durumu kanıtlar niteliktedir.

1. 2. Kazakların Kısa Tarihi [1]

Önceleri bağımsız bir devlet kuramayan Kazak toplulukları, Moğol hâkimiyetindeyken 1227 tarihinde Cuci'nin ölümünden sonra, Batu Han'ın Altın Orda'yı sağ ve sol kanada ayırması ve Batı kısmını kendisinin idare edip Doğu kısmını da ağabeyi Orda Ecen'e vermesiyle, Orda Ecen'in kurduğu Ak Orda'nın üzerinde yaşamaya başlamışlardır.

1395 yılında Emir Timur'un Ak Orda'yı hâkimiyeti altına alması ve Ak Orda'nın 1428'den 1456'ya kadar Ebülhayır'ın idaresinde olmasından sonra ayaklanma hareketleri gösteren Kazaklar; Barak hanın oğulları Kerey ve Canıbek'in Ebülhayır'a isyanıyla kendi hanlıklarını kurmuşlardır.

Yaklaşık üç asır boyunca Orta Asya bozkırlarında hüküm süren Kazaklar, XVII. asrın sonu ve XVIII. asrın başında Kazak Hanlığı'nın iç ve dış sebeplerden dolayı zayıflamasından istifade eden Rusların yayılmacı politikası sonucu üç parça hâlinde idare edilmeye başlamıştır. Bu durum karşısında birleşmek yerine Ruslara sığınmayı tercih eden Kazak Hanlıkları sırasıyla 1731'de Kişi Cüz, 1734'te Orta Cüz, 1738'de Ulı Cüz olmak üzere Rus hâkimiyetine geçmiş ve Rusya tarafından ortadan kaldırılmıştır. Böylece 13. asırda kurulan Ak Orda'nın devamı olup 1456'da kurulan Kazak Hanlığı, XVIII. asırda son bulmuştur.

Rus hâkimiyetinde iken Rusların, işgal ettikleri Kazakların ülkesinde sömürgeleştirme siyaseti uygulaması üzerine yaklaşık üç asır boyunca, en önemlileri Sırım Batır, Karatay Sultan, Arınğazı Sultan, İsatay Mahambet, Esen Batır, Cankoca Batır, Kenesarı Navruzbay sayılan ayaklanmalara tanık olan Kazak toprakları 20. asrın ilk çeyreğinden itibaren Sovyet idaresi altında da huzura pek kavuşamaz.

1933'teki sunî açlık, 1937-1938 yıllarındaki soykırım (jenosit), 1954'teki 6 milyon 300 bin hektar yerin zor kullanılarak Rus muhacirlerine dağıtılması, 1960'lı yıllara kadar Rus göçmenlerini yerleştirme planlarının uygulanması ve

---

[1] Kazakların kısa tarihi hakkında bilgi verilirken Mehmet Saray'ın *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi* ve Sadettin Gömeç'in *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi* adlı çalışmalarından faydalanılmıştır.

17-18 Aralık 1986 yılında meydana gelen meşhur "Celtoksan" hadisesinden sonra Kazakistan, nihayet Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla 25 Ekim 1990 tarihinde egemenliğini, 16 Kasım 1991 tarihinde de bağımsızlığını ilan etmiştir.

1. 3. Kazak Türkçesi

Berezin ve Németh'in tasniflerinde yer almayan **Kazak Türkçesi**; Radloff'un tasnifinde "Batı Diyalektleri" ana başlığı altındaki "Kırgız Diyalektleri" bölümünde, Korş'ta "Kuzey Grubu"nda, Benzing'de ve Ramstedt'te "Batı Grubu"nda ve Räsänen'in sınıflandırmasında "Kuzey-Batı Grubu"nda yer alır. Menges'te ve Doerfer'de "Kuzey-Batı veya Kıpçak Grubu" adı verilen grupta ele alınan Kazak Türkçesi, Menges'te ayrıca bir alt grup olan "Aral-Hazar Dilleri" arasına yerleştirilir. Ligeti de söz konusu lehçeyi "Kıpçak Dilleri" içinde gösterir. Samoyloviç'in "taw grubu (Kıpçak, Kuzey-Batı)"nda, Tekin'in de "tawlı" grubunda yer verdiği Kazak Türkçesini, Baskakov "Türk Dillerinin Batı Hun Dalı"nın alt dalı olan "Kıpçak Grubu"nun içindeki "Kıpçak-Nogay" alt grubunda sınıflandırır. Poppe de ilgili lehçeyi Baskakov gibi "Kıpçak Grubu"nun üçüncü alt dalında Nogayca ve Karakalpakçayla birlikte değerlendirir; ancak daha üst bir grup göstermez (Tekin, 1989: 147-168). Reşit Rahmeti Arat ise Kazak Türkçesine Y grubunun üçüncü alt dalı olan tav (şimal) grubunda yer verir (Arat, 2002: 237).

Orta Asya'daki Moğol istilasından sonra oluşmuş Türk-Moğol karışımı bir halk olan Kazakların büyük çoğunluğu Kazakistan Cumhuriyetinde yaşamaktadır. Kazakistan dışında eski SSCB ülkelerine; Moğolistan, Afganistan, Türkiye ve Çin'e dağılmış olan Kazaklar da dahil Kazakça konuşanların sayısı yaklaşık 10 milyondur (Tekin, 1999: 107).

XIX. yüzyılın ortalarında eski Rus Çarlığında İlminskiy tarafından ortaya atılan "Her Türk boyunun konuşma dili yazı dili hâline gelmelidir. Hatta bunlara ayrı ayrı alfabeler de uygulanmalıdır." teorisinin başlattığı akım (Ercilasun, 1997: 82) neticesinde 19. yüzyıl sonlarında yazı dili olan ve 1929'a kadar Arap , 1929-1940 arasında Latin ve 1940'dan sonra da Kiril alfabesiyle yazılan Kazakça bazı yönlerden Kırgızca ile de benzerlik gösterir (Tekin, 1999: 107-108).

35 harften oluşan Kazak alfabesinin 26'sı ünsüz, 9'u ünlüdür.

Türkiye'nin yaklaşık 3,5 katı yüzölçümüne sahip olan Kazakistan'ın değişik bölgeleri arasındaki ağız farklılıkları, yok denecek kadar az seviyededir. Buna karşın Sovyetler Birliği zamanında Kazak yazı dili, bünyesinde diğer bölgelere nazaran en keskin farklılıkları bulunduran Kuzey Kazak ağızları temeli üzerine tesis edilmiştir (Koç, 2004: 10).

Türkiye Türkçesiyle kıyaslandığında Kazak Türkçesinin bazı tipik ses ve şekil özellikleri şöyle gösterilebilir[2]:

1. ET. /y-/ > Kaz. /j-/

Eski Türkçe kelimelerde ön seste bulunan /y-/ sesi Kazak Türkçesinde /j-/ sesine dönüşür.

yıl > *jıl* "yıl"	*yoq* > *joq* "yok"
yat- > *jat-* "yatmak"	*yuġur-* > *juwır-* "yoğur-"
yet- > *jet-* "yetmek"	*yüz* > *jüz* "yüz (100)"

[2] Bu bölümdeki ses ve şekil özellikleri tespit edilirken Kenan Koç ile Oğuz Doğan'ın hazırladığı *Kazak Türkçesi Grameri* (Ankara, 2004), Ahmet Bican Ercilasun ve ekibinin hazırladıkları *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (Ankara, 1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri – I Fiil (Basit Çekim)* (Ankara, 2006) ve *Türk Lehçeleri Grameri* (Ankara, 2007) ve Talat Tekin'in *Türk Dilleri Giriş* (İstanbul, 1999) adlı çalışmalardan yararlanılmıştır.

2. ET. /ş/ > Kaz. /s/

Eski Türkçe kelimelerde ön seste, iç seste ve son seste bulunan /ş-/ sesi Kazak Türkçesinde /s-/ sesine dönüşür.

baş > *bas* “baş”
kişi > *kisi* “kişi”
yeşil > *jasıl* “yeşil”
kuş > *qus* “kuş”
yaş > *jas* “genç, taze”
beş > *bes* “beş (5)”

3. ET. /ç/ > Kaz. /ş/

Eski Türkçe kelimelerde ön seste, iç seste ve son seste bulunan /ç/ sesi Kazak Türkçesinde /ş/ sesine dönüşür.

aç > *aş* “aç”
iç- > *iş-* “içmek”
kaç > *qaş* “kaç”
uç- > *uş-* “uçmak”
için > *üşin* “için”

4. Türkçe kökenli kelimeler için ET. /k-/ > Kaz. /k-/

Eski Türkçe kelimelerde ön seste bulunan /k-/ sesi Kazak Türkçesinde de korunur.

köz > *köz* “göz”
küreş > *küres* “güreş”
kir- > *kir-* “girmek”
kel- > *kel-* “gelmek”
kül- > *kül-* “gülmek”

5. Türkçe kökenli kelimeler için ET. /t-/ > Kaz. /t-/

Eski Türkçe kelimelerde ön seste bulunan /t-/ sesi Kazak Türkçesinde de korunur.

tiz > *tiz* “diz”
tiş > *tis* “diş”
tal > *tal* “dal”
tal- > *tal-* “dalmak”
tod- > *toy-* “doymak”

***** Bu duruma yalnızca *te-* fiili uymaz ve Kazak Türkçesinde *de-* olarak kullanılır.

6. Kalın ünlülü ve tek heceli kelimeler için ET. /-ġ/ > Kaz. /-w/

Eski Türkçe kalın ünlülü ve tek heceli kelimelerde son seste bulunan /-ġ/ sesi Kazak Türkçesinde /-w/ sesine dönüşür.

taġ > *taw* “dağ”
baġ > *baw* “bağ”
yaġ- > *jaw-* “yağ-”

7. Bazı kelimeler için ET. /b-/ > Kaz. /b-/

Eski Türkçede ön seste /b-/ bulunduran bazı kelimelerde bu ses korunur:

bar- > *bar-* “varmak, gitmek”
bar > *bar* “var, varlık”
ber- > *ber-* “vermek”

* Ancak bazı kelimelerde ET. /b-/ sesi Kazak Türkçesinde /m-/ sesine dönüşür: ben > men “ben”, bin > miŋ “bin” vb.

8. Arapça ve Farsça kelimeler için /f/ > Kaz. /p/ (ve bazen > **/b/)**

Arapça ve Farsçadan Kazak Türkçesine geçen kelimelerdeki /f/ sesleri, önce /p/ sesine, ardından da bazı kelimelerde /b/ sesine dönüşür:

fikr > *pikir* “fikir”
faḳir > *pakir* “fakir”
ḳāfir > *käpir* “kafir”
afv > *ğapuw* “af”
Fātıma > *Patima* > *Batima* “Fatma”
Fātiha > *patiha* > *pata* > *bata* “dua”

9. Arapça kelimeler için /ayın/ > Kaz. /ğ/

Arapça kelimelerde ön seste ve iç seste bulunan /ayın/ sesleri, Kazak Türkçesinde /ğ/ sesiyle karşılanır:

ilm > *ğılım* “ilim, bilim”
ālem > *ğalam* “alem, dünya”
tabi‘at > *tabiğat* “tabiat, doğa”
sa‘at > *sağat* “saat”

10. Arapça kelimeler için /h-/ Kaz. /ø-/ > /ḳ-/ > /ħ-/

Arapça kelimelerde ön seste bulunan ve "ه" ve "ح" işaretleriyle gösterilen /h-/ sesleri Kazak Türkçesinde düşer:

hem > *äm* "hem"
her > *är* "her"
ĥazır > *äzir* "şimdi, şu anda"

Arapça kelimelerde ön seste bulunan ve "ح" işaretiyle gösterilen /**ĥ**-/ sesi bazen Kazak Türkçesinde /**ḳ**-/ sesine dönüşür:

ĥazır > *ḳazır* "hazır, şimdi, şu anda"
ĥaysiyyet > *ḳasiyet* "haysiyet, onur, şeref"

Arapça kelimelerde ön seste bulunan ve "خ" işaretiyle gösterilen /**ħ**-/ sesi Kazak Türkçesinde korunur:

ħabär > *ħabar* "haber"
ħatt > *ħat* "yazı, mektup, çizgi"
ħalk > *ħalıḳ* "halk"

11. Tonlulaşma:

Kazak Türkçesinde iki ünlü arasında kalan /-k-/, /-**ḳ**-/ ve /-p-/ sert ünsüzleri tonlulaşarak sırasıyla /-g-/, /-ğ-/ ve /-b-/ olurlar.

ek+in > *egin* "ekin"
ek-e-min > *egemin* "ekeceğim"

kerek-i > *keregi* “gereği”
üy-de-ki > *üydegi* “evdeki”
şıḳ-a-mın > *şığamın* “çıkacağım”
taraḳ-ı > *tarağı* “tarağı”
kala-da-kı > *kaladağı* “şehirdeki”
ok-ı > *oğı* “oku”
sap-ı > *sabı* “sapı”
jip-i > *jibi* “ipi”
tep-e-siŋ > *tebesiŋ* “tepeceksin”

* Ancak bu duruma uymayan kullanımlar da görülmektedir: *şaḳıruv* “çağırmak”, *bastatuv* “başlatmak” vb…

12. Ünlü türemesi:

Hece sonunda bulunan /rk/, /lk/ gibi ünsüz çiftleri arasında ünlü türemesi meydana gelir.

ber(i)k > *berik* “sağlam, sert”
Tür(i)k > *Türik* “Türk”
kır(ı)k > *kırık* “kırk: 40”
ħal(ı)ḳ > *ħalıḳ* “halk”
par(ı)s > *barıs* “pars, leopar”

13. /l-/ ile başlayan eklerin /d-/ ve /t-/ ünsüzlü şekilleri de bulunur. Bu ekler asimilasyon ve disimilasyon sonucunda ünlülerden ve r, v, y ünsüzlerinden sonra /l-/; m, n, ŋ, z ve l ünsüzlerinden sonra /d-/; p, t, s, ş, k ünsüzlerinden sonra /t-/ ile başlar.

{+LIk}: *bala-lıq* “çocukluk”, *ana-lıq* “annelik”, *orta-lıq* “merkez”, *eginşi-lik* “çiftçilik, ekincilik”, *bar-lıq* “varlık”, *suluv-lıq* “güzellik”, *bay-lıq* “zenginlik”, *jaman-dık* “kötülük”, *az-dıq* “azlık”, *ösim-dik* “bitki, nebat”, *azat-tıq* “bağımsızlık”, *bas-tıq* “başkan, müdür”, *aş-tıq* “açlık”…

{+LI}: *bala-lı* “çocuklu”, *köşpe-li* “göçebe, göçmen”, *qolay-lı* “elverişli, uygun”, *tür-li* “çeşitli”, *qadir-li* “saygın, hürmetli”, *qum-dı* “kumlu, kumsal”, *saqal-dı* “sakallı”, *jas-tı* “yaşıt, akran”, *quvat-tı* “kuvvetli”, *küş-ti* “güçlü”, *köylek-ti* “gömlekli”…

{+LAk}: *jaydaq* “düz, açık”, *torsıldaq* “hava kesesi”, *tastaq* “taşlık”, *ceŋiltek* “havaî, hoppa”…

{+LAs}: *sırlas* “sırdaş”, *jerles* “hemşehri”, *joldas* “yoldaş”, *äriptes* “meslektaş”, *qandas* “akraba”, *qurdas* “akran, yaşıt”, *otandas* “vatandaş”, *atalas* “kardeş”, *niyettes* “aynı niyette, niyetleri bir”, *qalamdas* “kalem arkadaşı, muharrirlik”…

{+LAw}: *jaksılaw* “övme, methetme”, *jamandaw* “kötüleme, yerme”, *döŋgelektew* “yuvarlaklaştırma”…

{+LA-}: *ilgerile-* “ilerlemek”, *basta-* “başlamak”, *tömende-* “seviyesi inmek, düşmek”…

{-LAr}: *balalar* “çocuklar”, *şeşeler* “anneler”, *qalılar* “halılar”, *erler* “erler”, *däwler* “devler”, *taldar* “dallar”, *tağamdar* “yemekler”, *qandar* “kanlar”, *taŋdar* “şafaklar”, *qızdar* “kızlar”, *köylekter* “gömlekler”, *Qazaqtar* “Kazaklar”, *täwipter* “tabipler”, *attar* “atlar” , *tastar* “taşlar”, *aştar* “yemekler”…

14. /n-/ ile başlayan eklerin /d-/ ve /t-/ ünsüzlü şekilleri de bulunur. Bu ekler asimilasyon ve disimilasyon sonucunda ünlülerden sonra /n-/;

l, m, n, ŋ, r, v, y ve z ünsüzlerinden sonra /d-/; p, t, s, ş, k ünsüzlerinden sonra /t-/ ile başlar. Yalnız {-nıŋ} ilgi hâli ekinde m, n, ŋ'den sonra da {-nıŋ} şekli görülür.

{-NIŋ}: *balanıŋ* "çocuğun", *üzimniŋ* "üzümün", *tonnıŋ* "elbisenin", *aŋnıŋ* "yabani hayvanların", *köldiŋ* "gölün", *ḳardıŋ* "karın", *tawdıŋ* "dağın", *üydiŋ* "evin", *ḳızdıŋ* "kızın", *köylektiŋ* "gömleğin", *Ḳazaḳtıŋ* "Kazağın", *toptıŋ* "topun", *attıŋ* "atın", *tastıŋ* "taşın", *aştıŋ* "yemeğin"…

{-NI}: *balanı* "çocuğu", *şeşeni* "anneyi", *ananı* "anneyi", *kalını* "halıyı", *üzimdi* "üzümü", *tondı* "elbiseyi", *köldi* "gölü", *aŋdı* "yabani hayvanı", *kardı* "karı", *tawdı* dağı", *üydi* "evi", *ḳızdı* "kızı", *köylekti* "gömleği", *Ḳazaḳtı* "Kazağı", *attı* "atı", *tastı* "taşı", *aştı* "yemeği"…

15. /m-/ ile başlayan eklerin /b-/ ve /p-/ ünsüzlü şekilleri de bulunur. Bu ekler asimilasyon ve disimilasyon sonucunda ünlülerden ve l, r, v, y ünsüzlerinden sonra /m-/; m, n, ŋ, z ünsüzlerinden sonra /b-/; p, t, s, ş, k ünsüzlerinden sonra /p-/ ile başlar. Ancak fiil 1. teklik kişi çekiminde m, n, ŋ ünsüzlerinden sonra /m-/; 1. çokluk kişi çekiminde j ünsüzünden sonra /b-/ ünsüzü gelir.

İsimlerde Bildirme Çekimi (Şimdiki Zaman): *balamın* "(ben) çocuğum.", *muğallimmin* "(ben) öğretmenim", *aḳıldımız* "akıllıyız", *därigermiz* "doktoruz", *ḳızbın* "(ben) kızım", *Ḳırgızbız* "Kırgızız", *bospın* "(ben) boşum", *Ḳazaḳpın* "(ben) Kazağım", *jigitpin* "(ben) yiğitim, cesurum" *jigitpiz* "yiğitiz, genciz" …

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri: *köremin* "göreceğim", *bara jatırmın* "gitmekteyim", *kelgenmin* "gelmişim", *kelgenbiz* "gelmişiz", *jazıppın* "yazmışım", *kelippiz* "gelmişiz"…

{-MA} Olumsuzluk Eki [3]**:** *kelmeysiŋ* "gelmeyeceksin", *barmadım* "gitmedim", *cazbadım* "yazmadım", *körmes* "görmez", *aytpas* "söylemez", *öşpes* "sönmez", *bitpes* "bitmez" …

Bu örneklerin dışında {-MA} olumsuzluk ekinin birtakım eklerle kalıplaşarak oluşturduğu bazı zarf-fiil eklerinde de bu durum görülür. Örnek olarak da **{-MAy}, {-MAstAn}, {-MAyInşA}** zarf-fiillerini gösterebiliriz: *aşpastan* "açmadan", *kelmesten* "gelmeden", *aytpayınşa* "söylemeyince", *kelmeyinşe* "gelmeyince", *kelmey* "gelmeden", *aytpay* "konuşmadan", *jazbay* "yazmadan", *barmay* "gitmeden"…

{MI} Soru Edatı: *Bar ma?* "Var mı?", *Jep otırsızdar ma?* "Yemekteler mi?" *Böri me?* "Kurt mu?" *Kişi me?* "İnsan mı?", *Üy me?* "Ev mi?", *Keler me?* "Gelir mi?", *Adam ba?* "Adam mı?", *Arıstan ba?* Aslan mı?", *Bardıŋ ba?* "Gittin mi?" *Barğan joqsıŋ ba?* "Gitmemiş mi?", *Qaytqan ba?* "Dönmüş mü?", *Ülken be?* "Büyük mü?", *Joq pa?* "Yok mu?", *Alıp pa?* "Almış mı?", *Kelip pe?* "Gelmiş mi?"…

{-MA}: *tüyme* "düğme" , *baspa* "basma", *köşpe* "göçme", *bölme* "bölme", *jarma* "yarma", *köşirme* "kopya, nüsha", *kespe* "erişte", *tapsırma* "bulmaca", *tartpa* "tartma", *aŋıqtama* "not, hatırlatma", *cazba* "yazma", *qızba* "öfkeli", *basqarma* "yönetim, idare", *sürme* "sürme", *ayaldama* "durak", *şığarma* "eser"…

{-MAk}: *şaqpaq* "çakmak", *suwırtpaq* "kumaşın kenarından çekilen ip", *ilmek* "ilmek", *türtpek* "tekrar tekrar dürtme", …

---

[3] Olumsuzluk bildiren *coq* ve *emes* sözcüklerinde de bu değişiklik görülür: *emespin* "değilim" , *emespiz* "değiliz", *joqpın* "yokum", *joqpız* "yokuz".

2. KIRGIZLAR

2. 1. Kırgız Adı

Kullanılmaya başlaması ve diğer milletler tarafından kayıtlarda yer alması Hunlar devrine kadar giden *Kırgız* adının, uzun zaman *chien-k'un, chien-ku, çye-çya-sı, cye-gu, cu-vu, ki-kuş, chie-ku, chie-kü, ko k'un, ke-kun, chie hu, hı hı s, chia-chia-ssu* gibi Çince transkripsiyon farklılıklarına rağmen aynı anlamda kullanıldığı görülür. V. Radlov'un "kırk cüz" kelimesinden getirdiği (Kalkan, 2006: 38) *Kırgız* adını E. G. Pulleybank Orta Çince biçimleri ve Bizans'taki *Χερχίρ* (herhir) kullanımını dikkate alarak tahminî bir *Qırqır* kelimesine bağlar. Vambery ise *Kırgız* adının "kır" ve "gez" kelimelerinin birleşmesinden oluştuğunu iddia eder.

Arap kaynaklarındaki *Kır-ı-gız*, *Hirhiz* kelimelerini ve Kaşgarlı Mahmut'ta geçen *Kırkız* kullanımlarını dikkate alan B. Soltonoyev, Kırgız adının "kır-ges, kır-uguz, kırk cüz, kırk uguz, kırk kız ve kırk usun" sözlerinden birinin kısaltması olduğunu düşündürür. Efsanelere göre de *Kırgız* adı "Kırk Kız"dan meydana gelmiştir (Çengel, 2006: 28). *Kırgız* adının "Kem" ve "Orkun" adlarının ya da "Kırmızı" ve Yüz" kelimelerinin birleşmesinden oluştuğu (Gömeç, 2002: 13) gibi görüşler de vardır.

M.Ö. II. yüzyıla ait Çin kaynaklarında "Ge-kun", I. yüzyıla ait kaynaklarda "Kien-kun", VI. yüzyıla ait kaynaklarda "K'i-ku", "Hegu", VI. yüzyıl sonuna ait kaynaklarda "Hakas"; Köktürk yazılı metinlerinde "Kırkız" ve Tibetçe kaynaklarda "Gir-kis" olarak geçen "Kırgız" adının, Bizans ve Orta Çince'deki biçimleri düşünüldüğünde rotasizm / zetasizm hadisesinden hareketle *Kırkır* kelimesinden gelebileceği düşüncesi bize biraz daha inandırıcı gelmektedir. *Kırk kız, kırk yüz* gibi halk etimolojilerini bir yana bırakırsak *Kırgız* kelimesindeki {-(ı)z} yapısından hareketle, söz konusu {-(ı)z} yapısının çokluk bildirdiği dikkate alınırsa kelimenin türemiş olduğu da düşünülebilir.

2. 2. Kırgızların Kısa Tarihi [4]

Ana hatlarıyla Göktürkler, Uygurlar, Moğollar, Timur ve Hanlıklar, Rus Çarlığı, SSCB dönemlerinde Türk tarihine şahitlik eden Kırgızların adına ilk olarak M.Ö. 2000 tarihli Çin kaynaklarında rastlanır. Kuzeybatı Moğolistan'a ait topraklara yerleşen Eski Kırgızlar, M.Ö. IV. yüzyıldan III. yüzyıla kadar, Çin sınırlarına devamlı saldıran ve onları Çin Seddi'ni yapmaya zorlayan güçlü, göçebe kabileler arasında sayılmakta olup; M.Ö. II. yüzyıldan I. yüzyıla kadar Kırgız kabileleri kendilerini Hun egemenliğinden ayırarak Yenisey ve Baykal bölgelerine hareket etmişler, orada da "Kırgız Kağanlığı" olarak bilinen ilk devletlerini kurmuşlardır.

M.S. VI. yy'dan itibaren, VII. asrın ikinci yarısı boyunca müstakil bir görünüm sergileyen Kırgızların bu dönemde Çin ile doğrudan ilişkiler kurmalarına rağmen, 699 yılında yeniden Kök Türk yönetimine girdiği görülmektedir. Kök Türklerin Kırgızlar üzerinde pek kolay olmayan hâkimiyeti uzun ve çetin mücadelelerden sonra mümkün olabilmiştir.

Kırgızlar 743 yılında Köktürk devletinin yıkılışından sonra yönetimi ele alan Uygur Hakanlığı'nın idâresini kabul etmeyerek, uzun yıllar boyunca Uygurlarla mücadele etmiş ve IX. asrın başlarında Uygurlarla yapılan bir savaşta büyük kayıplar vermelerine rağmen, 838 yılında Uygur Kağanını öldürerek Uygur Devletinin Kuzey kısmını işgâl etmek suretiyle asırlardan sonra ilk defa merkezi Ötüken olmak üzere bir Türk Devletinin idâresini ele almışlardır.

920 yılından sonra Kırgızlar, Köktürk ülkesini ve Moğolistan'ı işgâl eden Çin ordularının saldırıları karşısında tutunamayıp 924 yılında bu yurtlarını terk ederek, daha batıya (bugünkü Kırgızistan'a) doğru çekilmişlerdir.

X.. ve XII. yüzyıllar arasında Karahanlıların hâkimiyeti altında, XII. yüzyılın başlarından XIV. asrın sonuna kadar da Cengiz Han yönetimindeki Moğolların hâkimiyeti altında görülen Kırgızlar; ancak 1399 yılında yanlarına

---

[4] Kırgızların kısa tarihi hakkında bilgi verilirken Mehmet Saray'ın *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi* ve Sadettin Gömeç'in *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri* adlı çalışmalarından faydalanılmıştır.

Oyratları da alarak Moğol yönetimine karşı başlatılan isyan ile yeniden bağımsızlığına kavuştular.

Türklerin bilinen en eski yazılı belgelerinden olan Köktürk yazıtlarında, tarihleri çok eskiye dayanan Türk kavimleri arasında zikredilen Kırgızlara ait toprakların bir kısmı, Asya'da Moğol hâkimiyeti bitince 1700 senesinde kurulan Hokand Devletinin hâkimiyetine girmiş, 1867 yılında Türkistan Vilayetine bağlanmıştır.

1876 yılında Hokand'ın ve XX.yüzyılın başında Buhara'nın tamamen Rusya'nın hâkimiyetine girmesiyle Kırgızlar da Çarlık Rusya'sının etkisi altına girmiş; 1862'de Bişkek'te kurulan Rus Garnizonu 14 yılda tüm Kırgızistan'ı işgal etmiştir. 1916 yılında zorunlu askerlik uygulaması, Kırgızların Ruslara karşı ayaklanmasına yol açmış ve neticede çok sayıda Kırgız katledilmiştir.

1919–1920 yıllarında Kırgızistan'da Sovyet gücü kurulunca, önce 1924 anayasasıyla Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti içinde Kara Kırgız Özerk Bölgesi olarak yer alan, 1925'te adı Kırgız Özerk Bölgesi olarak değiştirilen ve 1926'da da Özerk Cumhuriyet olarak yeniden örgütlenen Kırgızların statüsü, 1936'da cumhuriyet seviyesine yükseltilmiştir. Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci içine girmesi üzerine 15 Aralık 1990'de egemenliğini , 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

2. 3. Kırgız Türkçesi

Németh'in tasnifinde yer almayan **Kırgız Türkçesi**; Radloff'un tasnifinde "Batı Diyalektleri" ana başlığının altında "Kırgız Diyalektleri" bölümünü oluşturur; Berezin'de ise "Tatar ya da Kuzey Grubu (Kıpçak)"nda yer alır. Korş'ta "Kuzey Grubu"nda, Benzing'de ve Ramstedt'te "Batı Grubu"nda ve Räsänen'in sınıflandırmasında ise "Kuzey-Batı Grubu"nda yer alır. Menges'in tasnifinde "Orta ve Güney-Batı Asya Dilleri veya Türküt Dilleri"nin alt dalı olan "Orta Asya Grubu"nda yer alan lehçe, Doerfer'de "Kuzey-Batı veya Kıpçak Grubu" denilen grupta ele alınır. Kırgız Türkçesi, Ligeti'de "Kıpçak Dilleri" içinde, Samoyloviç'te "taw grubu (Kıpçak, Kuzey-Batı)"nda, Tekin'de "tooluu"

grubunda kendine yer bulur. Baskakov bu lehçeyi "Türk Dillerinin Doğu Hun Dalı"nın alt dalı olan "Kırgız-Kıpçak Grubu"nda sınıflandırır. Poppe'de ise "Kıpçak Grubu"nun dördüncü alt dalında Altaycayla birlikte değerlendirir (Tekin, 1999: 147-168). Reşit Rahmeti Arat ise Kırgız Türkçesine Y grubunun üçüncü alt dalı olan tav (şimal) grubunda yer verir (Arat, 2002: 237).

Kırgızların bugün büyük çoğunluğu başkenti Bişkek olan Kırgızistan Cumhuriyetinde yaşamaktadır. Kırgızistan dışında Özbekistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan, Çin ve Türkiye'ye dağılmış olan Kırgızlar da dahil olmak üzere Kırgızca konuşanların sayısı yaklaşık 3 milyondur (Tekin, 1999: 93-95).

XIX. yüzyıl sonlarına doğru İlminskiy ve taraftarlarının çalışmaları neticesinde, ortak yazı dili Çağatay Türkçesinden yaratılan çeşitli yazı dilleri arasında Kazakçayla birlikte Kırgızca da vardır. XX. yüzyıl başlarına kadar Arap alfabesini kullanan Türkistan Türklerinin 1925-1930 yılları arasında Latin, 1937 yılından itibaren Sovyet kültür politikaları gereği Kiril kökenli fakat birbirinden farklı yeni alfabelere geçmek zorunda kaldıkları görülür (Çengel, 2005:34).

Bugün; coğrafyaya bağlı olarak ayrılmış üç diyalekti (Kuzey, Güneybatı ve Güneydoğu) olan Kırgız Türkçesinin edebî dili Kuzey diyalektine dayanmaktadır (Çengel, 2005: 34).

34 harften oluşan Kırgız alfabesinin 22'si ünsüz, 8'i ünlü, 4'ü ise bir ünsüz ve bir ünlüden oluşan birleşik sestir (Çengel, 2005: 34).

Coğrafî olarak büyük çoğunluğu, 4.5 milyon nüfusa sahip olup bu nüfusun yaklaşık % 50'si Kırgız olan Kırgızistan topraklarında konuşulan Kırgız Türkçesi, birçok yönden Kazak Türkçesiyle benzerlik göstermektedir.

Türkiye Türkçesiyle kıyaslandığında Kırgız Türkçesinin bazı ses ve şekil özellikleri şöyle gösterilebilir[5]:

---

[5] Bu bölümdeki ses ve şekil özellikleri tespit edilirken Hülya Kasapoğlu Çengel'in hazırladığı *Kırgız Türkçesi Grameri* (Ankara, 2005), Ahmet Bican Ercilasun ve ekibinin hazırladıkları *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (Ankara, 1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri – I Fiil (Basit Çekim)* (Ankara, 2006) ve *Türk Lehçeleri Grameri* (Ankara, 2007) ve Talat Tekin'in *Türk Dilleri Giriş* (İstanbul, 1999) adlı çalışmalardan yararlanılmıştır.

1. ET. /y-/ > Krg. /c-/

Eski Türkçe kelimelerde ön seste bulunan /y-/ sesi Kırgız Türkçesinde /c-/ sesine dönüşür.

yaş > *caş* "genç, yaş"
yol > *col* "yol"
yoq > *coq* "yok"
yuġur- > *cuur-* "yoğurmak"
yüz > *cüz* "yüz (100)"
yel > *cel* "yel"
yıl > *cıl* "yıl"
yat- > *cat-* "yatmak"
yet- > *cet-* "yetmek"

2. Kırgız Türkçesinde ön seste bulunan yuvarlak ünlüler; sonraki hecelerde bulunan düz ünlüleri (a, e, ı, i) yuvarlaklaştırarak; /a/ sesi /o/ sesine, /e/ sesi /ö/ sesine, /ı/ sesi /u/ sesine, /i/ sesi de /ü/ sesine dönüşür. Ancak /u/ sesinden sonra yuvarlaklaşma görülmez ve düz geniş bir ünlü olan /a/ korunur.

col "yol" → *col* + *lar* + *da* "yollarda" → *coldordo*
köl "göl" → *köl* + *ler* + *den* "göllerden" → *köldördön*
cürök "yürek"→ *cürök* + *ler* + *de* + *ki* "yüreklerdeki"→ *cüröklördögü*
kum "kum" → *kum* + *lar* "kumlar" → *kumdar*

3. Arapça ve Farsça kelimeler Kırgız Türkçesine kalın ünlülü girmiştir:

Arapça ve Farsçadan giren bazı kelimeler Kırgız Türkçesinde kalın ünlülü (/a/) bulunur [6]:

[6] Bazı kelimelerde bu değişiklik kısmen görülür: *mesele* > *masele* "mesele, sorun", *edep* > *adep* "edep, ahlak", *memleket* > *mamleket* "memleket"…

adabiyat “edebiyat”
tarbiya “terbiye, eğitim”
daraca “derece, seviye”
talap “talep, istek”
acal “ecel”

4. Arapça ve Farsça kelimeler için /î/ > Krg. /ıy/ > /iy/

Arapça ve Farsçadan giren bazı kelimelerdeki /î/ sesleri Kırgız Türkçesinde /ıy/ ya da /iy/ şeklindedir.

ilmî > *ilmiy* “ilmi, bilimsel”
edebî > *adabiy* “edebi, yazınsal”
medenî > *madaniy* “medeni, uygar”
netîce > *natıyca* “netice, sonuç”
tarihî > *tarıħıy* “tarihi”

5. Ön seste ünlü türemesi:

Alıntı olup /r/, /l/ ve /v/ ile başlayan kelimelerde, başta ünlü türemesi görülür:

razı > *ıraazı* “razı”
rayon > *ırayon* “bölge”
layık > *ılayık* “layık”
ruhsat > *uruksat* “ruhsat, izin”
lamba > *ılampa* “lamba”
vakit > *ubakıt* “vakit, zaman”
vade > *ubada* “vade, süre”

6. Bazı kelimeler için ET. /b-/ > Krg. /b-/

Eski Türkçede ön seste /b-/ bulunduran bazı kelimelerde bu ses korunur:

bar- > *bar-* “varmak, gitmek”
bar > *bar* “var, varlık”
ber- > *ber-* “vermek”

* Ancak bazı kelimelerde ET. /b-/ sesi Kazak Türkçesinde /m-/ sesine dönüşür: ben > men “ben”, bin > miŋ “bin” vb.

7. Alıntı kelimeler için iç seste /-v-/ > Krg. /-b-/

Alıntı kelimelerde iç seste görülen /-v-/ sesleri Kırgız Türkçesinde /-b-/ sesine dönüşür:

hava > *aba* “hava”
evvel > *abal* “evvel, önce”
vakit > *ubakıt* “vakit, zaman”
vade > *ubada* “vade, süre”

8. Türkçe kökenli kelimeler için ET. /g-/ > Krg. /k-/

Eski Türkçe kelimelerde ön seste bulunan /k-/ sesi Kırgız Türkçesinde de korunmuştur:

köz > *köz* “göz”
küreş > *küres* “güreş”

kir- > *kir-* “girmek”
kel- > *kel-* “gelmek”
kül- > *kül-* “gülmek”
kün > *kün* “gün”
köl > *köl* “göl”
kerek > *kerek* “gerek”

9. Türkçe kökenli kelimeler için ET. /t-/ > Krg. /t-/

Eski Türkçe kelimelerde ön seste bulunan /t-/ sesi Kırgız Türkçesinde de korunur.[7]

tiz > *tiz* “diz”
tiş > *tis* “diş”
tal > *tal* “dal”
tal- > *tal-* “dalmak”
tod- > *toy-* “doymak
tağ > *too* “dağ”

10. Arapça ve Farsça kelimeler için /f/ > Krg. /p/ (ve bazen > /**b**/ **)**

Arapça ve Farsçadan Kırgız Türkçesine geçen kelimelerdeki /f/ sesleri, önce /p/ sesine, ardından da bazı kelimelerde /b/ sesine dönüşür:

fikir > *pikir* “fikir”
defter > *depter* “defter”
sefer > *sapar* “sefer”
harf > *arip* “harf”
fayda > *payda* “fayda, yarar”
sıfat > *sıpat* “sıfat”

[7] Bu duruma yalnızca *te-* fiili uymaz ve Kırgız Türkçesinde *de-* olarak kullanılır.

taraf > *tarap* “taraf”
Fātıma > *Patima* > *Batima* “Fatma”
Fātiha > *patiha* > *pata* > *bata* “dua”

11. Bazı alıntı kelimeler için . /v-/ > Krg. /ø-/

Arapça ve Farsçadan kelimelerdeki /v-/ sesleri, Kırgız Türkçesinde düşerek kendisinden sonraki düz ünlüyü yuvarlaklaştırır:

vekil > *ökül* “vekil, temsilci”
vakıa > *okuya* “vak’a, hadise, olay”

12. Arapça kelimeler için /ayın/ > Krg. /ğ/ (ve bazen > **/y/)**

Arapça kelimelerde ön seste ve iç seste bulunan /ayın/ sesleri, Kırgız Türkçesinde /ğ/ sesiyle karşılanır, bazen bu ses ikinci kez değişerek /y/ sesine dönüşür:

muallim > *muğalim* “muallim, öğretmen”
tabi‘at > *tabiğat* > *tabıyğat* > *tabiyat* “tabiat, doğa”
şeriat > *şariyat* “şeriat”

13. Arapça kelimeler için /h-/ Krg. /ø-/ > /ḳ-/ > /ħ-/

Arapça kelimelerde ön seste bulunan ve “ه” ve “ح” işaretleriyle gösterilen /h-/ sesleri Kırgız Türkçesinde düşer:

her > *ar* “her”

hüner > *önör* “hüner, beceri”
hiç > *eç* “hiç”
harf > *arip* “harf”
hukuk > *ukuk* “hukuk”
hava > *aba* “hava”
Hasan > *Asan* “Hasan”

Arapça kelimelerde ön seste bulunan ve “خ” işaretiyle gösterilen /**ḫ**-/ sesi Kırgız Türkçesinde /**ḳ**-/ sesine dönüşür:

hat > *kat* “mektup”
halk > *kalk* “halk”
ihtiyar > *ıktıyar* “ihtiyar, yaşlı”
haber > *kabar* “haber”
ruhsat > *uruksat* “ruhsat, izin”
ahiret > *akıret* “ahret”

14. ET. /ġ/ > Krg. /aa/ > /ee/ > /oo/ > /öö/ > /uu/ > /üü/

Eski Türkçedeki /-ġ/ sesi Kırgız Türkçesinde eriyerek /aa/ > /ee/ > /oo/ > /öö/ > /uu/ > /üü/ uzun ünlülerini ortaya çıkarmıştır:

aġa > aa
dağar > *taar* “dağarcık, torba”

ege > ee
yegen > *ceen* “yeğen”

oġa > oo
yoġan > *coon* “kalın, şişman”

ağ (l) > oo

tağ > *too* “dağ”

bağır > *boor* “bağır”

yağı > *coo* “düşman”

buzağu > *muzoo* “buzağı”

ḳıraġu > *ḳıroo* “kırağı”

ağız > *ooz* “ağız”

oġ > uu

boġ- > *buu-* “boğmak”

ıġ , uġ > uu ,

taġlıġ > *tooluu* “dağlı”

yılıġ > *cıluu* “ılık, sıcak”

uluġ > *uluu* “ulu, büyük”

egü > öö

küdegü > *küyöö* “güvey”

biregü > *biröö* “birisi, kimse”

ağu > uu

ağuz > *uuz* “ağız, ilk süt”

yağuḳ > *cuuk* “yakın”

ig , üg > üü

bilig > *bilüü* “bilgi”

çerig > *çerüü* “çeri, asker”

tirig > *tirüü* “diri, canlı”

ölüg > *ölüü* “ölü”

uġ(u) > uu

tuġ- > tuu- “doğmak”
yuġur- > cuur- “yoğurmak”

15. ET. /-ŋ/ > Krg. /aa/ > /ee/

Eski Türkçedeki /-ŋ/ sesi Kırgızcada eriyerek /aa/ ve /ee/ uzun ünlülerini ortaya çıkarmıştır:

aŋa > aa
yaŋaḳ > caak “çene”

eŋe > ee
eŋek >eek “çene

16. ET. /-d-/ > Krg. /ee/

Eski Türkçe bazı örneklerdeki /-d-/ sesi Kırgız Türkçesinde eriyerek uzun ünlüyü ortaya çıkarmıştır:

edi > ede > eye >ee
edi > eye > ee “sahip”
eder > eyer > eer “eyer”

17. Alınma kelimeler için /-v-/ > /-ĥ-/ > Krg. /aa/ > /ee/ > /oo/ > /öö/ > /uu/ > /üü/

Alınma kelimelerde ünlüler arasında kalan /v/ ve /h/ sesleri Kırgız Türkçesinde eriyerek uzun ünlüyü ortaya çıkarmıştır:

kavim > *koom* “kavim”
baha > *baa* “değer”
devir > *door* “devir”
şehir > *şaar* “şehir”
cevap > *coop* “cevap”
kahraman > *kaarman* “kahraman”

18. Uzun ünlülerin korunması

Eski Türkçe bazı örneklerdeki birincil uzun ünlüler Kırgızcada korunmuştur:

baarı “hepsi” (< *barı*)
caa “yay” (< *yaa*)
cuu “yıkamak” (< *yuu-*)

19. Kırgız Türkçesinde /l-/ ile başlayan eklerin /d-/ ve /t-/ ünsüzlü şekilleri de bulunur. Bu ekler asimilasyon ve disimilasyon sonucunda ünlülerden ve y ünsüzünden /l-/; yumuşak ünsüzlerden sonra /d-/; sert ünsüzlerden sonra ise /t-/ ile başlar:

{+LIk}: *agalık* “ağalık”, *biylik* “beylik”, *booluk* “bağlık”, *adamdık* “insanlık”, *erdik* “erlik”, *demokrattık* “demokratlık”, *biyiktik* “büyüklük”, *durustuk* “dürüstlük”, *bölöktük* “parçalık”…

{+LUU}[8]**:** *enelüü* “anneli”, *ooruluu* “ağrılı”, *akılduu* “akıllı”, *üylüü* “evli”, *acarduu* “güzel, sevimli”, *barmaktuu* “parmaklı”, *körüktüü* “görkemli”, *aktivdüü* “aktif, faal”, *boyluu* “boylu”, *belgilüü* “belirli”…

{+LAs}: *atalaş* “babası bir olan”, *eneleş* “annesi bir olan”, *coldoş* “yoldaş”, *köŋüldöş* “gönüldaş”, *özöktöş* “özü bir olan”, *sırdaş* “sırdaş”…

{+LA-}: *astala-* “ağır ağır yapmak”, *cekele-* “tek başına yapmak”, *ögöylö-* “üvey görmek, üvey saymak”, *acılda-* “homurdanmak”, *cerde-* “ikamet etmek”, *şordo-* “kötü gitmek”, *cöndö-* “yoluna koymak”, *bagışta-* “affetmek”, *seste-* “ses çıkarmak”, *konokto-* “konaklamak”, *küçüktö-* “küçük görmek”…

{-LAr}: *üylör* “evler”, *erkekter* “erkekler”, *baştıktar* “başkanlar”, *cıttar* “kokular”, *adamdar* “insanlar”, *ketkender* “gidenler”, *balalar* “çocuklar”, *eneler* “anneler”, *tagdırlar* “takdirler”, *mamileler* “muameleler”, *kızdar* “kızlar”, *Kırgızdar* “Kırgızlar”…

20. Kırgız Türkçesinde /n-/ ile başlayan eklerin /d-/ ve /t-/ ünsüzlü şekilleri de bulunur. Bu ekler asimilasyon ve disimilasyon sonucunda ünlülerden sonra /n-/; yumuşak ünsüzlerden sonra /d-/; sert ünsüzlerden sonra ise /t-/ ile başlar:

{-NIŋ}: *balanıŋ* “çocuğun”, *eneniŋ* “annenin”, *eliniŋ* “halkının”, *eldiŋ* “halkın”, *cıldıŋ* “yılın”, *tündüŋ* “gecenin”, *eşiktiŋ* “kapının”, *turmuştuŋ* “hayatın”, *köynüktüŋ* “gömleğin”…

{-NI}: *balanı* “çocuğu”, *çığarmanı* “eseri”, *cerdi* “yeri, toprağı”, *sizdi* “sizi”, *coldu* “yolu”, *süylömdü* “cümleyi”, *dindi* “dini”, *sözdördü* “sözleri”, *eşikti* “kapıyı”, *taştı* “taşı”, *kitepti* “kitabı”, *turmuştu* “hayatı”…

---

[8] Yalnızca yuvarlak ve uzun ünlülü biçimleri vardır.

21. /m-/ ile başlayan eklerin /b-/ ve /p-/ ünsüzlü şekilleri de bulunur. Bu ekler asimilasyon ve disimilasyon sonucunda ünlülerden sonra /m-/; yumuşak ünsüzlerden sonra /b-/; sert ünsüzlerinden sonra ise /p-/ ile başlar. Ancak olumsuzluk ve soru biçiminde /m/ ünsüzlü biçim bulunmadığından ünlülerden sonra da /b/ ünsüzlü biçim kullanılır [9]:

İsimlerde Bildirme Çekimi (Şimdiki Zaman) [10]: *barmın* "(ben) varım", *barbız* "varız", *Türkpüz* "Türküz", *Türkmün* "(ben) Türküm", *Kırgızmın* "(ben) Kırgızım", *cakşımın* "(ben) iyiyim", *emespiz* "değiliz", *emesmin* "değilim", *balamız* "çocuğuz"…

Zamir Kökenli Şahıs Ekleri: *almakpız* "alacağız", *açkanbız* "açmışız", *keçkenmin* "gitmişim",

{-MA} Olumsuzluk Eki: *açpadım* "açmadım", *körbödük* "görmedik", *açpağanbız* "açmamışız", *körüşpöptür* "görmemişler", *albayt* "almıyor, almayacak", *okuşpayt* "okumuyor, okumayacak", *körbösün* "görmesin", *okubay* "okumadan"…

{MI} Soru Eki: *alamınbı* "alacak mıyım?", *albaspı* "almaz mı?", *emespi* "değil mi?", *kelesizbi* "gelecek misiniz?"…

---

[9] Kazak Türkçesinde yapım eklerinde de görülen bu değişiklik Kırgız Türkçesi yapım eklerinde görülmez: *bastırma* "baskı", *kazma* "kazma", *ötmök* "geçit", *tabışmak* "bilmece"…

[10] 1. teklik kişi çekiminde yalnız /m-/ ünsüzlü biçimler kullanılır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİ TÜRK LEHÇELERİNDE GELECEK ZAMAN

1. TARİHİ TÜRK LEHÇELERİNDE GELECEK ZAMAN

1. 1. KÖKTÜRK TÜRKÇESİNDE GELECEK ZAMAN

Köktürk Türkçesinde gelecek zaman konusunda çeşitli görüşler hakim olmakta, bunun neticesinde de birden fazla gelecek zaman ekiyle karşılaşmaktayız. *Eski Türkçenin Grameri (Alttürkische Grammatik)* isimli kitabında {–GAy} ve {–DAçI} olmak üzere iki gelecek zaman eki gösteren A. Von Gabain, bunlara ek olarak {–çI } ekinin de gelecek zaman bildirdiğinden bahsetmiştir (Gabain, 2000: 81-82). *Orhun Türkçesi Grameri* 'nde ise Talat Tekin bu üç eke, {-sIk} ekini ilave ederek, Köktürk Türkçesinde kullanılan dört türlü gelecek zaman eki saymaktadır (Tekin, 2000: 186-194). Marcel Erdal da *A Grammar of Old Turkic*'te Tekin'deki ekleri saymakta, ancak {–DAçI} eki ile {–çI} eki arasındaki ilgiden de bahsetmektedir (Erdal, 2004: 242-244). Bu konuda görüş bildiren bir diğer bilim adamı olan Ebülfez Recebov ise tam 6 çeşit gelecek zaman eki zikretmektedir. Bunları yanlarında birer örnekle şöyle gösterebiliriz: İndiki gelecek zaman {–a/-e} [*inilik böri uça* (Yenisey Abideleri, 28)], keti-gelecek zaman {–ğay/-gey} [*kut birgey men* (Irk Bitig, 3)], keyri-keti gelecek zaman {–ar/-er} [*arkış ıdmaz tiyin süledim* (Bilge Kağan, 25)], arzu şekli {–ayın / -eyin / -alım / -elim} [*ben ebgerü tüseyin* (Tonyukuk, 30)], lazım şekli {–taçı/-teçi} [*ol yirgerü barsar, türk bodun, ölteçisen* (Kültigin, Güney, 8)] ve vacip şekli {–çı/-çi} [*ekin ara beg yağı bolmış, tegmeçi men* (Ongin, 10)]'dir (Recebov, 2001: 291-296). {–sIk} ekine yer vermeyen Recebov'un bu fikre götüren sebep; istek, gereklilik gibi kiplerin geleceğe yönelik bir anlamı içerisinde barındırması olsa gerektir. Nitekim ileride görüleceği üzere, bu tür kipler

zaman zaman gelecek zaman eki olarak kullanılacak, hatta bazen ek "Gelecek Zaman – İstek Kipi, Gelecek-Gereklilik Kipi" şekillerinde adlandırılacaktır.

Bize göre Köktürk Türkçesinde {–GAy}, {-DAçI}, {-sIk} ve {–çI} olmak üzere dört türlü gelecek zaman çekimi vardır:

-GAy: Bu ekle yapılan çekim, yalnızca Irk Bitig ve Tun-huang yazmalarında bulunmaktadır (Tekin, 2000: 190). Henüz ekleşmemiş kişi zamirleriyle çekimlenen, kitabelerde bulunmayan ve hiçbir zaman isim olarak kullanılmayan bu ek "istek" bildirmekte (Gabain, 2000: 81-82), -gAy > -gA > -A değişimiyle de günümüz Türk lehçelerinin bazılarında, mesela Türkiye Türkçesinde "istek kipi" olarak kullanılmaktadır.

-DAçI: Kişi zamirleriyle çekimlenmekte olan ek, özellikle Orhun kitabelerinde görülmektedir (Gabain, 2000: 82). Üçüncü kişi çekimlenirken zamir kullanılmayan bu eke bazen bir ya da iki kez ok/ök pekiştirme edatı eklenebilmektedir (Tekin, 2000: 189).

-çI: Runik metinlerde pek seyrek geçer ve genellikle olumsuz fiil gövdelerinde gelir (Tekin, 2000: 190). Hem -çI ekinin hem de -DAçI ekinin olumsuz biçimi sayılan -mAçI eki, -DAçI'nın -çI'dan geliştiğini düşündürmektedir.

-sIk: Yalnız ikinci kişi biçimi görülen ve kesin bir gelecek zaman bildiren ek (Tekin, 2000: 186) diğerlerinden farklı olarak iyelik kökenli kişi ekleriyle çekimlenmektedir (Ercilasun, 2004: 188).

Tekin'de "Gerçekleşmeyen Gelecek Zaman" başlığıyla geçen gelecek zaman biçimi aslında –DAçI eki ile är- yardımcı fiilinin birlikte kullanılmasıyla oluşan (Tekin, 2000: 193) bir birleşik çekimdir. Bu konu da "Birleşik Çekimler" başlığı altında örneklenecektir.

Tablo 1: Köktürk Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi

	1. TEK.	2. TEK.	3. TEK.	1. ÇOK.	2. ÇOK.	3. ÇOK.
-GAy	birgey men		yaragay			
-DAçl		ölteçi sen	tedeçi ölürteçik ök	kaltaçı biz	yañıltaçı siz	
-çl	tegmeçi men		yaramaçı buzagulaçı			
-slk		ölsikiñg				
-DAçl erti			boltaçı erti		kaltaçı ertiğiz	
-DAçl ermiş			erteçi ermiş			

-GAy

*"Kut **birgey men**!" timiş* (IB, 2 / Tekin, 2004: 18)

***ölgey men,** timiş* (IB, 41 / Tekin, 2004: 23)

*Altun tuyuglug adgırlık **yaragay*** (IB, 5 / Tekin, 2004: 18)

*Altun budl(a)lug bugralık **yaragay*** (IB, 5 / Tekin, 2004: 18)

*Beglik **yaragay** tir* (IB, 5 / Tekin, 2004: 18)

*Kün ortu yütürüp, tün ortu kanta, negüde **bulgay** ol, tir* (IB, 24 / Tekin, 2004: 21)

*Idukluk **yaragay*** (IB, 41 / Tekin, 2004: 23)

*Kangı nelük **ölgey** ol?* (IB, 41 / Tekin, 2004: 25)

*Köneki nelük **tonggay**?* (IB, 41 / Tekin, 2004: 25)

*ol taşıg özi üzä tutsar kopka **utgay*** (Toyok 16-18 / Orkun, 1986: 250)

*işi yorık **bolgay*** (Toyok, 20 / Orkun, 1986: 250)

*bilğe **bol[gay**:?] azmasar yi[rçi **bolgay** yanı]lma* (Tun-huang-III, 13-14 / Orkun, 1986: 287)

-DAçI

kaçan neñg erser bizni ***ölürteçik ök*** (Tonyukuk I, Kuzey-5, 6 / Tekin, 2003: 88), *kaçan [n]eñg erser bizni* ***ölürteçi kök*** *timiş* (Tonyukuk I, Kuzey-5, 6 / Ergin, 1999: 74)

bini, Oğuzuğ ***ölürteçik****, tir men* (Tonyukuk I, Güney 3-4 / Tekin, 2003: 84), *bini, Oġuzuġ* ***ölürteçi ök****, tir men* (Tonyukuk I, Güney 3 / Ergin, 1999: 66)

Türük bodun ***ölteçi sen*** (Kültigin, Güney-8 / Tekin, 2003: 36), *Türk budun* ***ölteçi sen*** (Kültigin, Güney-8 / Ergin, 1999: 4), *türk budun* ***öltäči sän*** (Kültigin, Güney-8 / Thomsen, 2002: 166)

Ötüken yış olursar beñggü il tuta ***olurtaçı sen*** (Kültigin, Güney-8 / Tekin, 2003: 36), *Ötüken yış olursar beñggü il tuta* ***olurtaçı sen*** (Kültigin, Güney-8 / Ergin, 1999: 4), *ötükän jyš ołursar bäñggü il tuta* ***ołurtačysän*** (Kültigin, Güney-8 / Thomsen, 2002: 166),

[…….] edgü ***körteçi sen*** *ebiñge* ***kirteçi sen*** *buñgsuz* ***boltaçı sen*** (Bilge Kağan, Kuzey-14 / Tekin, 2003: 60), *özüñg edgü* ***körteçi sen*** *ebiñge* ***[ki]rteçi sen*** *buñgsuz* ***boltaçı s[en*** (Bilge Kağan, Kuzey-14 / Ergin, 1999: 62), *[…….] ädgü* ***körtäčišän*** *äbiñä* ***körtäčisän*** *buñsyz* ***bołdačys[än*** (Bilge Kağan, Kuzey-14 / Thomsen, 2002: 198-200)

sü yorılım ***tedeçi*** (Tonyukuk I, Kuzey-11 / Tekin, 2003: 90), *sü yorılım* ***tideçi*** (Tonyukuk I, Kuzey-11 / Ergin, 1999: 74)

Tabgaçığ ***ölürteçi*** *tir men* (Tonyukuk I, Güney 3 / Tekin, 2003: 84), *Tabġaçıġ* ***ölürteçi*** *tir men* (Tonyukuk I, Güney 3 / Ergin, 1999: 66)

öñgre Kıtañyığ ***ölürteçi*** *tir men* (Tonyukuk I, Güney 3 / Tekin, 2003: 84), *öñgre Ḳıtañyıġ* ***ölürteçi*** *tir men* (Tonyukuk I, Güney 3 / Ergin, 1999: 66)

Tabgaç, Oğuz, Kıtañy, buçeğü kabışsar ***kaltaçı biz*** (Tonyukuk I, Güney-5, 6 / Tekin, 2003: 84), *Tabġaç, Oġuz, Ḳıtañy, bu üçegü ḳabış[s]ar* ***ḳaltaçı biz*** (Tonyukuk I, Güney-5, 6 / Ergin, 1999: 68)[11]

[11] Bu örnekte geçen "kaltaçı biz" kelimesini Hüseyin Namık Orkun "kelteçi biz" şeklinde okumuştur. (Orkun, 1986: 104)

bödke körüğme beğler gü ***yañgıltaçı siz?*** *(*Kültigin, Güney-11 / Tekin, 2003: 36), *bödke körügme begler gü* ***yañgıltaçı siz?*** (Kültigin, Güney-11 / Ergin, 1999: 6), *bödkä körügimä bäglärägü* ***jañyłdačy siz*** (Kültigin, Güney-11 / Thomsen, 2002: 168-170)

-sIk

yeme ***udısıkım*** *kelmez erti,* ***olursıkım*** *kelmez erti* (Tonyukuk 22 / Orkun, 1986: 108)

Türük bodun ***ölsikiñg*** (Kültigin, Güney-6 / Tekin, 2003: 36), *Türk budun* ***ölsikiñg*** (Kültigin, Güney-6 / Ergin, 1999: 4), *türk budun* ***üläsikiñ*** (Kültigin, Güney-6 / Thomsen, 2002: 166)

-çI

ürüng esri ingek ***buzagulaçı*** *bolmiş* (IB, 41 / Tekin, 2004: 23)

kelir ertimiz ekin ara teğ yagı bolmış ***tegmeçi män*** (Ongin Sağ 2 / Orkun, 1986: **107**)

Ölmeçi yetmeçi sen *tidim, yiçe işiğ küçiğ birgil tidim* (Şine-Usu, Doğu-5 / Orkun, 1986: 170)

yana içik ***ölmeçi yitmeçi sen*** (Moyun Çor Abidesi, 17 / Recebov, 2001: 296)

Ölmeçi *yetmeçi sen tidim, yiçe işiğ küçiğ birgil tidim* (Şine-Usu, Doğu-5 / Orkun, 1986: 170)

"Bu yolun yorısar ***yaramaçı****" tedim* (Tonyukuk I, Doğu-6 / Tekin, 2003: 86), *bu yolun yorısar* ***yaramaçı*** *tidim* (Tonyukuk I, Güney 3 / Ergin, 1999: 70)

-DAçI erti

yablak ***boltaçı erti*** (Bilge Kağan, Doğu-30-31 / Tekin, 2003: 76), *yablaḳ* ***boldaçı erti*** (Bilge Kağan, Doğu-30-31 / Ergin, 1999: 46), *jabłaq* ***bołtačy ärti*** (Bilge Kağan, Doğu-30-31 / Thomsen, 2002: 184)

Türük bodun ***ölteçi erti****, yok* ***boltaçı erti*** (Bilge Kağan, Doğu-33 / Tekin, 2003: 74), *Türk budun* ***ölteçi erti****, yoḳ* ***[bolda]çı erti*** (Bilge Kağan, Doğu-33 / Ergin, 1999: 48), *türk budun* ***öltäči ärti****, joq* ***[bołda]čy ärti*** (Bilge Kağan, Doğu-33 / Thomsen, 2002: 186)

bunça yeme tiriği küñg ***boltaçı erti*** (Kültigin, Kuzey-9 / Tekin, 2003: 52), *bunça yime tirigi küñg* ***boldaçı erti*** (Kültigin, Kuzey-9 / Ergin, 1999: 26), *bunča jimä tirigi küñg* ***bołdačy ärti*** (Kültigin, Kuzey-9 / Thomsen, 2002: 158)

bod yeme, bodun yeme, kişi yeme idi yok ***erteçi erti*** (Tonyukuk II, Kuzey-2 / Tekin, 2003: 94), *bod yime, budun yime, kişi yime idi yoḳ* ***erteçi erti*** (Tonyukuk II, Doğu-7 / Ergin, 1999: 80)

ölüği yurtda yolta yatu ***kaltaçı ertiğiz*** (Kültigin, Kuzey-9 / Tekin, 2003: 52), *ölügi yurtda yolta yatu* ***ḳaldaçı ertigiz*** (Kültigin, Kuzey-9 / Ergin, 1999: 26), *ölügi jurtda jołta jatu* ***qałdačy ärtigiz*** (Kültigin, Kuzey-9 / Thomsen, 2002: 158)

Kül Tigin yok erser kop ***ölteçi ertiğiz*** (Kültigin, Kuzey-10 / Tekin, 2003: 52), *Kül Tigin yok erser ḳop* ***ölteçi ertigiz*** (Kültigin, Kuzey-10 / Ergin, 1999: 26), *kül tigin joq ärsär qop* ***öltäči ärtigiz*** (Kültigin, Kuzey-10 / Thomsen, 2002: 158)

-DAçl ermiş

ne buñgı bar ***erteçi ermiş***? (Tonyukuk II, Doğu-7 / Tekin, 2003: 92), *ne buñgı bar* ***erteçi ermiş*** (Tonyukuk II, Doğu-7 / Ergin, 1999: 80)

1. 2. ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE GELECEK ZAMAN

Eski Uygur Türkçesi, Türkçenin Köktürk Türkçesinden sonraki devresidir. Bu devrede Eski Uygur Türkçesi /ń/ ve /y/ ağzı olarak ikiye ayrılır. /ń/ ağzına genellikle Manici Uygur metinlerinde, /y/ ağzına ise genellikle Burkancı Uygur metinlerinde rastlanır.

Köktürkçede gelecek zaman {–DAçI} eki ile yapılırken Uygurcada çoğunlukla {–GAy} ile yapılır (Ercilasun, 2004: 281); ancak zaman zaman Köktürk Türkçesinden kalan {-çI} ve {-DAçI}, zaman zaman da Karahanlı Türkçesinde görülecek olan {–GA} ve {-GU} eklerine dair örneklere rastlanmaktadır.

{-GAy}: Kitabelerde bulunmayan ek Eski Uygur Türkçesinin asıl gelecek zaman ekidir (2000: 82) ve bazen nezaketle talep etme bildirebilir.

{-DAçI}: Özellikle kitabelerde bulunan; fakat bazı Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de rastlanan, daha sonra genellikle isim-fiil olarak kullanılacak bir şekildir. Örnekleri çok değildir.

{-çI}: Köktürk Türkçesi döneminde de gördüğümüz bir ek olup Eski Uygur Türkçesinde çok az görülmektedir. Gabain bununla ilgili olarak Komanca'dan şu örnekleri vermiştir: ***caniñni almeyipsen bolma-çi*** (Meryem ilahileri (Marien- Psalter) 23, 2); ***äç bolma-çı nämägä näk berdiñ*** (ilahiler " Saginsamen" 3, 1) (Gabain, 2000: 82).

{-GA}, {-GAIIr} ve **{–GI}** ekleri Karahanlı Türkçesinde sık sık karşılaşacağımız gelecek zaman ekleridir. {–GA}, {-GAy}'dan bir ektir ve sonraları başındaki /g/ sessizini yitirerek {–A} şekline girecek ve böylelikle gelecek zaman bildirecek, günümüze doğru da bu fonksiyonunu da kaybederek "istek" fonksiyonu kazanacaktır. {–GI} eki ise daha çok Karahanlı Türkçesinden itibaren görülen bir şekildir.

Eski Uygur Türkçesinde gelecek zamanın birleşik çekimi, dönemin en çok kullanılan eki olan {–GAy}'a "erti" ve "erser" kelimelerinin getirilmesiyle yapılır. Böylelikle de "hikâye" ve "şart" çekimleri oluşur.

Tablo 2: Eski Uygur Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi

	1. TEK.	2. TEK.	3. TEK.	1. ÇOK.	2. ÇOK.	3. ÇOK.
-GAy	alġay men	olurġay sen	açılġay	sözlegey biz	alġaysızlar	uġaylar
-GA	berge men					
-GAllr			barkalır			
-çl	sözlemeçi men		bulunçı ol			
-GU	tartgı men		yegü			
-DAçl		birmeteçi sen	üzülteçi			
-GAy erdi			bolġay erti			
-GAy erser						yarlıġaylar erser

-GAy

alġay men *sansar-tın sini* (ETŞ, Burkan Muhiti / Arat, 1991: 112)

eñg kiçig eñg küçsüzni ***ıdġay men*** (ETŞ, İslam Muhiti / Arat, 1991: 245)

köngül iy(i)n ***kanturgay m(e)n*** (UAY, 447-1 / Kaya, 1994: 253)

barça ***bütürgey m(e)n*** (UAY, 447-4 / Kaya, 1994: 253)

sanga negü k(e)rgek tip ***ayıtgay m(e)n*** (UAY, 544-23 / Kaya, 1994: 292)

turmaz men aş aşanmaz men ***ölgäy men*** *tep* (İKP, X / Hamilton, 1998: 15)

taqı ayırlıγ ***bolγay men*** (İKP, XXIX / Hamilton, 1998: 25)

taqı uçuz ***bolγay men*** (İKP, XXIX / Hamilton, 1998: 25)

bodunqa ***tägürgäy men*** *tep tedi* (İKP, LX / Hamilton, 1998: 40)

umaġay mn (AYİP, 628-17 / Çağatay, 1945: 194)

silär-ni ***körüşmägäy men*** (İKP, LXXVI / Hamilton, 1998: 48)

yañgırdı il ***olurġay sen*** (ETŞ, Nazımla İlgili Parçalar / Arat, 1991: 288)

ḳamaġ adatın ***ozġay sen*** (ETŞ, Nazımla İlgili Parçalar / Arat, 1991: 300)

miñg bança ırak barmış kişiler birle ***körüşgey sen*** (ETŞ, Nazımla İlgili Parçalar / Arat, 1991: 300)

iki köñgül birikip altun itig ilgiñgde ***tutġay sen*** (ETŞ, Nazımla İlgili Parçalar / Arat, 1991: 300)

kin keligme üdte çaydasuki atlıg burkan ***bolgay sen*** *tip* (Sertkaya, 1986: 49)

aşagay s(e)n *tip y(a)rlıkadı* (UAY, 538-1 / Kaya, 1994: 290)

burkan kutın ***bulgay s(e)n*** (UAY, 657-13 / Kaya, 1994: 341)

umaġay sn (AYİP, 10-4 / Çağatay, 1945: 194)

barmaγay sen *tep* (İKP, XIX / Hamilton, 1998: 20)

törügey (ETŞ, Nazımla İlgili Parçalar / Arat, 1991: 294), ***yaraγay*** (İKP, XLVIII / Hamilton, 1998: 34), ***yoqlaγay*** (İKP, LVII / Hamilton, 1998: 39), ***barγay*** (İKP, LVII / Hamilton, 1998: 39), ***ölgäy*** (İKP, LVII ve LXVII / Hamilton, 1998: 39 ve 44), ***bolġay*** (AYİP, 611-2 / Çağatay, 1945: 175), ***bulġay*** (AYİP, 609-11 / Çağatay, 1945: 175), ***teggey*** (AYİP, 638-6 / Çağatay, 1945: 190), ***uġay*** (AYİP, 633-1 / Çağatay, 1945: 193)

başı tapışsar basası ***açılġay*** (ETŞ, Burkan Muhiti / Arat, 1991: 112)

ol barıp nem[rud-nuñg…] ***kirgey*** *tip tidi* (ETŞ, İslam Muhiti / Arat, 1991: 245)

eđgey teñgri ***küzeđgey*** (ETŞ, Nazımla İlgili Parçalar / Arat, 1991: 281)

ada ***ertgey*** (ETŞ, Nazımla İlgili Parçalar / Arat, 1991: 284)

edgü ***kelgey*** (ETŞ, Nazımla İlgili Parçalar / Arat, 1991: 284)

adañg ***ertgey*** (ETŞ, Nazımla İlgili Parçalar / Arat, 1991: 288)

edgü ***kelgey*** (ETŞ, Nazımla İlgili Parçalar / Arat, 1991: 288)

ündegeçi til ağız ***tapḳay*** (ETŞ, Nazımla İlgili Parçalar / Arat, 1991: 294)

ozgalı kutrulgalı kim ***ugay*** (Sertkaya, 1986: 57)

yarmantaçı kim ***bolgay*** (Sertkaya, 1986: 57)

… munuñg tıltağında ***bolġay****…* (ÜİĬ, 121b-12 / Özönder, 1998: 59)

adın öçmek-l(e)r birle ***yamıraşġay*** *tip* (ÜİĬ, 106a-7 / Özönder, 1998: 40)

yana ***turġay*** *tip* (ÜİĬ, 112a-15 / Özönder, 1998: 48)

öñgke birikip yomdaru aḳıġlıġ aḳıġsız ***tigey*** *tip* (ÜİĬ, 97a-16 / Özönder, 1998: 29)

ülgülegeli sańağalı ***uġay*** *tip y(a)rlıḳadı* (AY, 167-15 / Ölmez, 1991: 54)

öçmetin üzülmetin ***turġay*** (AY, 197-16 / Ölmez, 1991: 78)

ili kanının süülüg küçi ***asılgay küçetgey*** (UAY, 89-21 / Kaya, 1994: 102)

tört ulugları tüz ***yorıgay*** (UAY, 90-17 / Kaya, 1994: 102)

köni nom üze ***köntürgey basgay utgay yigedgey*** *tip y(a)rlıkadı* (UAY, 423-6,7 / Kaya, 1994: 243)

barzun käntü ***bilingäy*** *erinç* (İKP, X / Hamilton, 1998: 15)

ol tašïg özi üzä tutsar kopka ***utgay*** (Erdal, 2004: 242)

uluġ suvḳa kirser ölimegey sıġta tegip ***öngey*** (KİP, 17 / Tekin, 1960: 10)

Ymä Arkon yir tängri nädä ötrü ***yok bolgay****, yaruklu karalı katlı* ***adırılgay*** *antada kisrä* ***nä bolgay*** *tipän bildimiz* (Oyarkılıçgil, 1994: 40)

ışıγ-aγ tartγı men sögüt ***täprägäy*** (İKP, LXXX / Hamilton, 1998: 50)

artatmaγay (İKP, LXV / Hamilton, 1998: 48), ***kanturmaġay*** (AYİP, 615-12 / Çağatay, 1945: 180),

söki ḳanlar küçi yime **tusulmaġay** (ETŞ, Nazımla İlgili Parçalar / Arat, 1991: 294)

soñg futsı bilgeniñg alı yime ***edikmegey*** (ETŞ, Nazımla İlgili Parçalar / Arat, 1991: 294)

netegin alḳu nom-l(a)rıġ tükel ***sözlemegey*** (Üİ, 100b-15 / Özönder, 1998: 34)

braman ertürdüñg bramen s(e)n ***umaġay s(e)n*** *bilgeli* (Üİ, 104a-8 / Özönder, 1998: 38)

aç kız ig kegen ***yagı yavlak bolmagay*** (UAY, 89-22 / Kaya, 1994: 102)

quşlar qonmaγı yemişiñäz ***artamaγay*** *tep tedi* (İKP, LXXX / Hamilton, 1998: 50)

uluġ suvḳa kirser ***ölimegey*** *sıġta tegip öngey* (KİP, 17 / Tekin, 1960: 10)

miñg tümen klp öd nomlasar taḳı ***alḳınmaġay*** (KİP, 94 / Tekin, 1960: 12)

emgekte ara ***kirmegey*** *tip…* (KİP, 207 / Tekin, 1960: 18)

ujikig kin inçip uḳıtu ***sözlegey biz*** (Üİ, 100a-3 / Özönder, 1998: 33)

kentü kin kingürü ***sözlegey biz*** *tip* (Üİ, 108a-9 / Özönder, 1998: 43)

böle adırtlayu ***tüketgey biz*** *üç itigsizl(e)r* (Üİ, 102a-1 / Özönder, 1998: 35)

ulatı-l(a)rıġ munda basa ***yörgey biz*** *tip* (Üİ, 118a-8 / Özönder, 1998: 55)

tarḳaru kiterü ***birgey biz*** (AY, 193-18 / Ölmez, 1991: 74)

belgüler ***körkitgey biz*** (AY, 193-20 / Ölmez, 1991: 74)

al çeviş bilig ayu ***birgey biz*** *t(e)ngrim tip* (AY, 193-22 / Ölmez, 1991: 74)

barçaka bir yanglıg ayatgay ***agırlatgay biz*** (UAY, 408-3 / Kaya, 1994: 237)

mungadınçıg edgü mengig ***aşagay biz*** *tip* (UAY, 532-15 / Kaya, 1994: 287)

tatıgı üze todgay ***kangay biz*** (UAY, 432-13 / Kaya, 1994: 246)

barça ***bergäy biz*** *kim yerçi* (İKP, XXII / Hamilton, 1998: 21)

yemä ***bergäy biz*** (İKP, LXIX / Hamilton, 1998: 35)

tapḳaysiz (AYİP, 618-10 / Çağatay, 1945: 190)

körgäy siz *ol* (İKP, XXXVIII / Hamilton, 1998: 29)

balıq-qa ordu-qa ***täggäy siz*** (İKP, XXXIX / Hamilton, 1998: 30)

balıq-qa ***kirgäy siz*** (İKP, XXXIX / Hamilton, 1998: 30)

qanıña ***közüngäy siz*** (İKP, XL / Hamilton, 1998: 30)

ärdini ***bulγay siz*** (İKP, XL / Hamilton, 1998: 30)

esäntükäl ***täggäy siz*** (İKP, XL / Hamilton, 1998: 30)

tuşḳaysizler (AYİP, 24-21 / Çağatay, 1945: 192)

ḳılınçıġ y(e)me ***alġay sizler*** *tip y(a)rlıḳadı* (AY, 198-22 / Ölmez, 1991: 78)

üdün inçkü mengig ***bulgay sizler*** (UAY, 198-20 / Kaya, 1994: 145)

yme ***algay sizler*** *tip y(a)rlıkadı* (UAY, 198-22 / Kaya, 1994: 145)

buşı ***birgey sizler*** *ḳamaġun atamışḳa bu ḳalın* (KİP, 53 / Tekin, 1960: 11)

yaġı yavlakta ***ozġay sizler*** *tip tiser* (KİP, 54 / Tekin, 1960: 11)

y(e)me barça ***yitlingeyler batġaylar*** *t(e)ngrim tip tiđiler* (AY, 198-22 / Ölmez, 1991: 78)

yıġġalı tirgeli ***uġaylar*** (AY, 175-22 / Ölmez, 1991: 61)

yüz min turkı yirte y(a)ruk yaltrık ***közüntürgeyler*** (UAY, 448-18 / Kaya, 1994: 253)

ilinte uluşınta ***közüngey b(e)lgürgeyler*** (UAY, 423-3 / Kaya, 1994: 243)

adakıp üdsüz ölümin ***ölmegeyler*** (UAY, 90-14 / Kaya, 1994: 102)

ol kişi tapa ḳıñgırtı yavlaḳ közin körü ***umaġaylar*** (KİP, 33 / Tekin, 1960: 10)

-DAçl

ḳı bir padak üz-e sözleyür yme ök adınḳa ***birmeteçi-sin*** (Üİ, 114b-3 / Özönder, 1998: 50)

y*ene* ***üžülteçi*** *ol* (AY, 165-14 / Ölmez, 1991: 52)

üçegü birni ***tarḳattaçı*** *titir* (AY, 163-9 / Ölmez, 1991: 50)

Batvartag tängri tängrigärü ***bartaçı boşuntaçı*** *biş tängri yarukın bizingärü kelürdi ärsär* (Oyarkılıçgil, 1994: 41)

-çI

ḳaçan näñ äzük ***sözlämä-çi mn*** (Maitrisimit 100, 11 / Gabain, 2000: 82)
bulun-çı ol (Manihaica III 11, 14 / Gabain, 2000: 82)

-GA

çäßiş ayu ***bergä men*** (İKP, LXXV / Hamilton, 1998: 48)
barça anta ***qutarγa men*** *tep tedi* (İKP, LXXVI / Hamilton, 1998: 48)

-GAIlr

täñrim aγlıq quruγ ***bar(=l?)qalır*** *aγı barım* (İKP, VII / Hamilton, 1998: 14)

-GI

ışıγ-aγ ***tartγ-ı men*** *sögüt täprägäy* (İKP, LXXX / Hamilton, 1998: 50)
olar ***yegü*** *ḳoñguzt[ın]* (ETŞ, Mani Muhiti / Arat, 1991: 48)

-GAy erdi

bolġay erti *turġalı tıdıġlıġ üçün…* (ÜİI, 103b-9 / Özönder, 1998: 37)
nomlayu ***y(a)rlıḳaġay erti*** (AY, 158-4 / Ölmez, 1991: 47)

-GAy erser

y(a)rlıkağaylar erser (AY, 174-18 / Ölmez, 1991: 60)
biligke evirtiler evirerler ***evirgeyler erser*** (AY, 171-15 / Ölmez, 1991: 57)

1. 3. KARAHANLI TÜRKÇESİNDE GELECEK ZAMAN

Türkçenin Eski Uygur Türkçesinden sonraki devresi olan Karahanlı Türkçesiyle ilgili olarak yapılan gramer çalışmalarında gelecek zaman konusu şöyle işlenmiştir:

Ahmet Bican Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil* isimli çalışmasında üç türlü gelecek zaman eki (-ġa, -ge; -ġay, -gey ve -ġu, -gü) göstermekte ve bunların yanı sıra ayrı bir başlık altında yakın gelecek zaman (-ġalır, -gelir) ekinden bahsetmektedir. Kutadgu Bilig nüshalarında {–GA} ve {–GAy} eklerinin herhangi bir anlam farkı oluşturmadan, karışık olarak kullanıldığına ve {–DAçl} ekinin birkaç yerde gelecek zaman ifade ettiğine dikkat çeken Ercilasun, eklerin yazılış ve kullanılışlarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler de vermektedir (Ercilasun, 1984: 126-135).

Agop Dilaçar ise *Kutadgu Bilig İncelemesi* adlı kitabında Kutadgu Bilig'deki gelecek zaman için {–GA / -GAy} eklerini gösterir ve *kelge men, kelge sen, kelge / kelgey, kelge biz, kelge siz, kelgeler / kelgeyler* örneklerini verir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere Dilaçar'a göre KB'deki gelecek zaman eki {–GA}'dır (Dilaçar, 2003: 62).

Burhan Paçacıoğlu, *Orta Türkçe. Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi* isimli eserinde dört türlü gelecek zaman ekinden ({-GA}, {-GAy}, {-GU}, {-DAçl}) bahseder ve yalnızca üçüncü teklik kişilerde görülen yakın gelecek zaman bildiren –ġalır ekini de hatırlatır (Paçacıoğlu, 1995: 22).

Karahanlı Türkçesi Grameri isimli çalışmasında Paçacıoğlu'nun saydığı ekleri veren Hacıeminoğlu, {-DAçl} ekinin Karahanlı sahasında az kullanıldığına değinmekte ve {–GAllr} eki için birinci kişi örnekleri de vermektedir (Hacıeminoğlu, 2003: 187-188)

Türk kültürü için birçok konuda ilk kaynak sayılan, Karahanlı Türkçesi döneminin meşhur sözlüğü Divânü Lûgati't Türk'te ise gelecek zaman için Kaşgarlı Mahmud şu bilgileri vermektedir:

Eğer birinin bir şeyi gelecekte yapacağını ifade etmek isterseniz, buyrum kipi biçimine ***kaf'lı*** *ya da* ***işba'lı*** *sözcüklerde* ***gayn elif ye [-gāy]****, zıttı sözcüklerde aynı ekin* ***kef'li*** *biçimi [-****gē****y] ve* ***gayn'lı*** *sözcüklerde ekin* ***kaf'lı*** *biçimi [-****qā****y] eklenir –* ***ol ya qurgāy****: o, yay kuracak;* ***ol sūt sāgqāy****: o, süt sağacak;* ***ol ewke bargāy****: o, eve gidecek;* ***ol mañā kelgē****y: o bana gelecek;* ***olyarmāq tērgē****y: o, para [başka bir şey de olabilir] biriktirecek* (Erdi vd., 2005: 66).

Edenin eylemi icra etme noktasında ya da icra etmek üzere olduğunu ifade etmek için buyrum kipi biçimine, ***kaf'lı*** *ya da* ***işba'lı*** *sözcüklerde* ***gayn elif lâm re [-gālır]****,* ***gayn*** *biten sözcüklerde aynı ekin* ***kaf'lı*** *biçimi [****qālır****] ve bunun dışındaki sözcüklerde de aynı ekin* ***kef'li*** *biçimi [-****gē****lir] eklenir. Bu bütün lehçeler için aynıdır –* ***men bargālır men****: ben varmak (gitmek) üzereyim;* ***men turgālır men****: ben kalkayazdım;* ***ol ya qurgālır****: o, yayı kurmak üzere;* ***ol tāgqa agqālır****: o, dağa çıkmak üzere, çıkayazdı.* ***kef*** *örneği –* ***ol ewke kirgēlir****: o, eve gireyazdı, neredeyse girdi;* ***o, yarmāq tērgēlir****: o, para biriktirmek üzeredir. Bu, bütün eylemlerde geçerli olan umumi bir kuraldır* (Erdi vd., 2005: 66).

*Eylemin gelecek zamanda icra edileceğini (**seyfe yef'alu**) ifade etmek için buyrum kipi biçimindeki gövdeye **işba'lı** ya da **gayn'lı** sözcüklerde **gayn elif ye** ve **kef'li** ya da **rikkat'in** söz konusu olduğu sözcüklerde **gayn** yerine **kef** gelecek biçimde aynı ek eklenir – **men et togragāy men**: ben eti doğrayacağım; **men änar ugrāgāy men**: ben ona uğrayacağım. Bu fasıldaki ve diğerlerindeki bütün eylemler için bu kural geçerlidir* (Erdi vd., 2005: 109).

Bu bilgilere ilaveten aslında bir birleşik çekim olan -GAtI ve -GAytI eklerini sayabiliriz. Karahanlı Türkçesine ait Türkçe ilk Kur'ân Tercümesi'nde geçen bu ekler hakkında Aysu Ata, eklerin "-GAy erdi" birleşik yapısından geldiğini ve başka bir kaynakta geçmediğini izah etmekte ve istisnaî bir durum olarak "***yaġġaydı*** 'yağacaktı' (R. Toparlı, Hârezmli Hafız'ın Divanı, TDK yayınları: 696, Ankara 1998, s. 52)" ***bolġaydı*** 'olurdu' (J. Eckmann, "Sadî Gülistanı'nın Bilinmeyen Çağatayca Bir Çevirisi", *TDAY-Belleten* 1968 (1969), s. 279)" örneklerini vermektedir (KT / Ata, 2004: 161).

Özetle ifade etmek gerekirse, Köktürkçedeki {–sIk} ve {-çI} gelecek zaman ekleri, Karahanlı Türkçesinde görülmez. Karahanlıcanın gelecek zaman eki, Uygurcada olduğu gibi {–GAy}'dır; ancak /y/ sesi çoğunlukla düşer: *kesme-gey men, kıl-ga men, bol-ga sen, açıl-gay, bir-ge*. Ayrıca yakın gelecek zamanı anlatmak üzere {–GAlIr} eki de kullanılır: *al-galır, bar-galır* (Ercilasun, 2004:355).

Bunlara ilâveten, bu eklere oranla daha az kullanılan {–ĠU} ekini ve Karahanlıca Kur'ân Tercümesi'ne mahsus bir birleşik çekim olan, {–GAy erdi} kalıbının birleşmesiyle oluşmuş {–GAtI} ve {-GAytI} eklerini saymak gerekmektedir.

Eski Türkçe'de sıkça kullanılan gelecek zaman eki {-DAçI} eki ise Karahanlı sahasında az kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2003: 187). Bundan hareketle Karahanlı Türkçesinde gelecek zamanın **{-GA}, {-GAy}, {-GAlIr}, {-GU}, {-DAçI}** ekleriyle sağlandığını söyleyebiliriz.

Tablo 3: Karahanlı Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi

	1. TEK.	2. TEK.	3. TEK.	1. ÇOK.	2. ÇOK.	3. ÇOK.
-GAy	tıñlaġay men kesgey men ök ḳılġay oḳ men	keçürgey sen bilgey sen ök	ḳılġay ıdġay oḳ	açġay-miz bérgey-miz ök	saḳlaġay-siz körgey sizler bilgey siz ök bilgey ök sizler	saḳınġaylar
-GA	turġa men keldürgem	körge sen	ölge	keldürge-miz	kılġa sizler	ḳorḳalar
-GAlIr	bargalır men		ḳalġalır			
-GU	ḳılğum	çıḳarġuñ	ḳatırġu kelgüsi ögmegü ol alġu kerek yoḳalġu turur			
-DAçl	törütteçi men		öldeçi kewdeçi ol			térdeçiler
-GAy erdi	turġay erdim	bilgey erdiñ	bolġay erdi	ıyġay erdimiz	yanġay erdiñiz	olturġaylar erdi
-GAtI	bolġatım		keldürgeti	bergetimiz	uđġatıñız	tarılġatılar
-GAytI			ḳılınġaytı	ḳınaġaytımız		ḳılġaylartı
-GAlIr erdi			yatġalır erdi			

-GA

sañga men kerekiñg baḳa ***turġa men***

ḳamuġ işleriñni seve ***ḳılġa men*** (KB, 5883 / Arat, 1999: 583)

yorı barġıl emdi sen evde küdẹz

sañga ***kelge men*** *anda yatma sen az* (KB, 5883 / Arat, 1999: 583)

Aygıl: eger ḳışsa men anıñ üçün ***ağġa men****.* (KT, 33-61a3 = 34:50 / Ata, 2004: 243)

Eđġü ***bolġa-men*** *öz anam birle, ķılmadı méni boynaġu bed, baht.* (KT, 31-13a1 = 19:32 / Ata, 2004: 325)

Bolġay kim ***keldürgem*** *sizke andın ħaber azu bir kesek atdın.* (KT, 32-20a3 = 28:29 / Ata, 2004: 438)

Kend içre ***sekirgem*** *séni olar üze yana ķoñşı bolgaylar seniñ birle.* (KT, 33-22a2 = 33:60 / Ata, 2004: 609)

Hergiz ***bolmaġam*** *yārìçi yazuķluķlarķa.* (KT, 32-12a3 = 28:17 / Ata, 2004: 289)

köñgül kimge bütse anı küzñgü tut

özüñg ***körge sen*** *tip anı utru tut* (KB, 5618 / Arat, 1999: 557)

Keliñler añar kim ıđtı Tañrı hem yalavaçķa, ***körge sen*** *iki yüzlüglerni, yüz ewrerler séndin, yüz ewürmek.* (KT, 26-32b1 = 4:61 / Ata, 2004: 491)

sañga yazsa men sen ***keçürmege sen***

keçürgey iđim miñg yazuķ ķılsa men (KB, 3769 / Arat, 1999: 379)

çıġayķa yüđürmegü ortu yüki

çıġay ***ölge*** *açın üzülge köki* (KB, 5565 / Arat, 1999: 552)

bu til yasıñga ķorķsa emdi özüñg

yatu ***ķalġa*** *barça asıġlıġ sözüñg* (KB, 983 / Arat, 1999: 115)

Adaķın turup ***ķorķķa*** *ol cehāndın hem umar iđisi raĥmetini…* (KT, 34-84b1 = 39:9 / Ata, 2004: 477)

Keldürge-miz ök *saña cādūluķnı…* (KT, 31-51a3 = 20:58 / Ata, 2004: 438)

Eşitmeñ bu Ķur'ānnı laġv ķılıñ anıñ içinde, bolġay kim ***ġalebe ķılġa sizler.*** (KT, 35-88a1 = 41:26 / Ata, 2004: 363)

Yād ķılıñlar Tañrını üküş, bolġay kim ***ķurtulġa sizler.*** (KT, 29-5b1 = 8:45 / Ata, 2004: 502)

…bérmegince bir bütünlük Tañrıdın ***keldürge sizler.*** (KT, 30-2a1 = 12:66 / Ata, 2004: 438)

bilge sizler (KT / Ata, 2004: 268), ***yanġa sizler*** (KT / Ata, 2004: 745)

siziksiz mini aşķa ***ündegeler***

men ündep olar ma mañga ***kelgeler*** (KB, 4570 / Arat, 1999: 459)

Bergeler *ödhin anıñg közinğe* (DLT-I / Atalay, 1998: 243-13)

Bergeler *özün anınğ közünğe* (DLT-III / Atalay, 1998: 14-2)

Ayġalar: *sözletti bizni Tañrı ol kim sözletti ķamuġ neñni.* (KT, 35-84b2 = 41:21 / Ata, 2004: 630)

B*ütünlükin* ***öldürülgeler*** *azu asılġalar azu kesilgeler eligleri hem ađaķları.* (KT, 27-42b1 = 5:33 / Ata, 2004: 446)

And yoķ olarķa, bolġay kim ***yanġalar.*** (KT, 29-9b2 = 9:12 / Ata, 2004: 747)

Bolġay kim olar ***ķorķķalar*** *azu yañı bolġay olarķa yād ķılmaķ.* (KT, 31-87a3 = 20:113 / Ata, 2004: 477)

Ündegeler olarnı ap ***icābet ķılmaġalar*** *olarķa.* (KT, 32-41a3 = 28:64 / Ata, 2004: 395)

Ķarağu bolur olar üze ħaberler ol kim olar ***soruşmaġalar.*** (KT, 32-42a2 = 28:66 / Ata, 2004: 627)

Yaraġları bolmaġay tuturmaķķa hem bodunlarıña ***yanmaġalar.*** (KT, 34-11a2 = 36:50 / Ata, 2004: 695)

ulanmaġalar (KT / Ata, 2004: 705)

-GAy

bezegey men (KT / Ata, 2004: 266), ***bulġay men*** (KT / Ata, 2004: 298), ***eltgey men*** (KT / Ata, 2004: 332), ***fermanlaġay men*** (KT / Ata, 2004: 359), ***kesgey men*** (KT / Ata, 2004: 445), ***ķışurġay men*** (KT / Ata, 2004: 459), ***kigürgey men*** (KT / Ata, 2004: 463), ***kemişgey men*** (KT / Ata, 2004: 497), ***sorġay men*** (KT / Ata, 2004: 627), ***taturġay men*** (KT / Ata, 2004: 662), ***teggey men*** (KT / Ata, 2004: 665), ***toldurġay men*** (KT / Ata, 2004: 685).

ķaçan ***tıñglaġay men*** *olarnıñg sözin*
apañg sözleseler öküş ya azın (KB, 5883 / Arat, 1999: 583)

men ***bargay men*** *yamu* (DLT-III / Atalay, 1999: 236-7)

eşyek ayur başım bolsa sundurida suw ***içgey men*** (DLT-I / Atalay, 1998: 492-12)

Kıyâmet kün ne ***kılğay min*** *bürehne lûç* (DH / Eraslan, 1991: 70-3)

Okuğanlarnı ***kılğay min*** *şefâ'at* (DH / Eraslan, 1991: 268-5)

Bitidi Tañrı ġalebe ***ḳılġay men****, men hem meniñ yalavaçlarım.* (KT, 38-14a2 = 58:21 / Ata, 2004: 363)

Eger yıġılmasañ ***sürgey-men*** *séni, kesilgil méndin kéçke tegi.* (KT, 31-18b1 = 19:46 / Ata, 2004: 633)

Tiriglik ***bérgey men*** *añar, tatlıġ tiriglik.* (KT, 30-84b1 = 16:97 / Ata, 2004: 662)

umınçım sen ök sen mañga ay umınç

umınç ***kesmegey men*** *sañga ay umınç* (KB, 6515 / Arat, 1999: 642*)… bolġay kim* ***bolmaġay men*** *İđimni ündemek birle baht.* (KT, 31-19a2 = 19:48 / Ata, 2004: 289)]

Anıñ birle kim yolsuz ḳıldıñız méni, bezegey men olarḳa yer içinde yolsuz ***ḳılġay oḳ men****.* (KT, 30-24b2 = 15:39 / Ata, 2004: 266)

Yanut bérgey ök men *anlarḳa kim serindiler.* (KT, 30-83b3 = 16:96 / Ata, 2004: 752)

Fermanlaġay men oḳ *olarḳa kesgeyler yılḳılarnıñ ḳulaḳlarını.* (KT, 26-81a1 = 4:119 / Ata, 2004: 359)

Kesgey men ök *eliglerini*. (KT, 27-45a3 = 5.38 / Ata, 2004: 445)

yanut bérgey men ök (KT / Ata, 2004: 752), ***örtgey men ök*** (KT / Ata, 2004: 583), ***kışurġay men oḳ*** (KT / Ata, 2004: 541, 512)

bulġay sen (KT / Ata, 2004: 298), ***körgey sen*** (KT / Ata, 2004: 497)

kisi alsa özde ḳođı al köni

sevinçin ***keçürgey sen*** *öđlek küni* (KB, 4481/ Arat, 1999:450)

Çıḳarmasun sizni uştmaĥdın, ***emgegey sen.*** (KT, 31-89A1 = 20:117 / Ata, 2004: 333)

Yana çıḳarur anıñ birle ekini, türlüg türlüg anıñ gūneleri yana ḳurur ***körgey sen*** *anı sarġarmış.* (KT, 34-91b3 = 39:21 / Ata, 2004: 502)

Uḳup yime ***bilgey sen*** *anlarnı söz yaruḳı içinde.* (KT, 37-21a2 = 47:30 / Ata, 2004: 704)

bulmaġay sen (KT / Ata, 2004: 298), ***isinmegey sen*** (KT / Ata, 2004: 411), ***ḳorḳmaġay sen*** (KT / Ata, 2004: 476), ***körmegey sen*** (KT / Ata, 2004: 491), ***sözlemegey sen*** (KT / Ata, 2004: 630), ***umaġay sen*** (KT / Ata, 2004: 701)

mini bir bayatım küđezmişi teg ***küđezümegey sen*** *aya aślı beg* (KB, 3764 / Arat, 1999: 378)

Bütünlükin saña ol, ***açmaġay sen*** *anıñ içinde hem yalıñ* ***bolmaġay sen****.* (KT, 31-89a2 = 20:118 / Ata, 2004: 198)

Bütünlükin saña turur va'de ***ħilāf ḳılınmaġay sen*** *aña.* (KT, 31-68a1 = 20:97 / Ata, 2004: 384)

Her-āyine sen ***suwsamaġay sen*** *anıñ içinde hem* ***isinmegey sen****.* (KT, 31-89a3 = 20:119 / Ata, 2004: 632)

Ne ***kılğaysin*** *günâhların tağdın ağır* (DH / Eraslan, 1991: 68-11)

Bilgey sen ök *anın ħaberini rūzgārda kiđin.* (KT, 34-76b1 = 38:88 / Ata, 2004: 268)

Bulmaġay sen oḳ *olarḳa yāriçì.* (KT, 26-99a1 = 4:145 / Ata, 2004: 541)

'atâ kılğay (DH / Eraslan, 1991: 100-6), ***digey*** (DH / Eraslan, 1991: 122-19), ***körüngey*** (DH / Eraslan, 1991: 122-19), ***yığılğay*** (DH / Eraslan, 1991: 124-28), tâbi' ***bolğay*** (DH / Eraslan, 1991: 124-28), ***koyğay*** (DH / Eraslan, 1991: 124-28), ***bolğay*** (DH / Eraslan, 1991: 132-3), ***barğay*** (DH / Eraslan, 1991: 154-4), ***ḳılġay*** (KT / Ata, 2004: 782, 230), ***arturġay*** (KT / Ata, 2004: 228, 385, 387), ***ayġay*** (KT / Ata, 2004: 238, 684), ***ayılġay*** (KT / Ata, 2004: 241), ***baḳġay*** (KT / Ata, 2004: 248), ***bergey*** (KT / Ata, 2004: 260), ***bitgey*** (KT / Ata, 2004: 279), ***bolġay*** (KT / Ata, 2004: 288, 289, 455, 532), ***ürülgey*** (KT / Ata, 2004: 351), ***kelgey*** (KT / Ata, 2004: 437), ***ḳapḳay*** (KT / Ata, 2004: 422), ***keldürgey*** (KT / Ata, 2004: 438), ***ḳınaġay*** (KT / Ata, 2004: 456), ***kigürgey*** (KT / Ata, 2004: 463), ***ḳođu bergey*** (KT / Ata, 2004: 471), ***ḳorḳġay*** (KT / Ata, 2004: 476), ***ḳorḳıtġay*** (KT / Ata, 2004: 478), ***köndürgey*** (KT / Ata, 2004: 483)

yana alma tırñgak ađışma butuñg

uçuzluḳ ***tegürgey iletkey*** *kutuñg* (KB, 4115 / Arat, 1999: 415)

otuz yıġmışın yandru aldı elig

negü ***ḳılġay*** *altmış tegürse elig* (KB, 368 / Arat, 1999: 51)

ol ya ***kurgay*** (DLT-II / Atalay, 1998: 66-11)

ol süt ***sağkay*** (DLT-II / Atalay, 1998: 66-12)

ol ewge ***bargay*** (DLT-II / Atalay, 1998: 66-15)

ol manga ***kelgey*** (DLT-II / Atalay, 1998: 66-15)

ol yarmak ***tėrgey*** (DLT-II / Atalay, 1998: 66-16)

Tört yüz yıldın kiyin çıkıp ümmet ***bolğay***

Niçe yıllar yörüp halkka yol ***körgüzgey***

(Yüz) on tört ming müctehidler ***hızmet kılğay***

Ol sebebdin altmış üçde kirdim yirge (DH / Eraslan, 1991: 60-7)

Dilerlide ğamı yok nâgeh ***ağrığay*** *başı* (DH / Eraslan, 1991: 116-5)

Bu iş birle yâ Rab sini ***tapkay*** *mu min* (DH / Eraslan, 1991: 136-1, 2, 3, 4, 5, 6)

Hânumânım ne ***körüngey*** *belki cândın* (DH / Eraslan, 1991: 88-3)

Yaşık yandı ***bolġay*** *yana ornınga* (KB-66 / Tekin, 1986: 137)

Karılık kelip aldı ***kelgey*** *sanga* (KB-372 / Tekin, 1986: 143)

Sorarlar saña taġlardın, ayġıl: ***eskegey*** *anı meniñ İđim, eskemek.* (KT, 31-70b2 = 20:105 / Ata, 2004: 346)

Ķorķar erdiñiz kim ***ķapġay*** *sizlerni bođun.* (KT, 28-77b3 = 8:26 / Ata, 2004: 422)

Kéñrü ķılıñ orunnı yā ***kéñütgey*** *Tañrı sizlerke.* (KT, 38-7a1 = 58:11 / Ata, 2004: 443)

çiçmegey (DH / Eraslan, 1991: 122-19), ***almagey*** (DH / Eraslan, 1991: 122-19), ***kılmagey*** (DH / Eraslan, 1991: 122-19), ***sormagey*** (DH / Eraslan, 1991: 122-19)

Tarılmaġay *terginim* (DLT-II, 209 / Tekin, 1986: 98)

Yaraġları ***bolmaġay*** *tuturmaķķa hem bođunlarıña yanmaġalar.* (KT, 34-11a2 = 36:50 / Ata, 2004: 695)

Eger yansa-miz Medìne kendi tapa ***çıķarġay oķ*** *'azìzraķ andın.* (KT, 38-62b2 = 63:8 / Ata, 2004: 312)

Ançada uķturdı seniñ İđiñ, ***ıdġay oķ*** *olar üze…* (KT, 28-42b1 = 7:167 / Ata, 2004: 391)

negü birdi erse yana ***alġay oķ***

neçe tirdi erse yana ***saçġay oķ*** (KB, 6125 / Arat, 1999: 607)

Bolġay kim *asıġ ķılġay bizke* (KT, 32-7b1 = 28:9 / Ata, 2004: 230)

Rāstlıķ üze ketçi anda burun ***bolmaġay kim*** *Tañrınıñ yolıña tegşürmek* (KT, 37-42a3 = 48:33 / Ata, 2004: 291)

tegşürgey miz (KT / Ata, 2004: 315), ***suġay miz*** (KT / Ata, 2004: 294), ***cüftlendürġay miz*** (KT / Ata, 2004: 309), ***çıḳġay miz*** (KT / Ata, 2004: 311), ***çıḳarġay miz*** (KT / Ata, 2004: 313), ***gümārlaġay miz*** (KT / Ata, 2004: 366), ***kigürgey miz*** (KT / Ata, 2004: 463), ***ḳoparġay miz*** (KT / Ata, 2004: 474), ***kötürgey miz*** (KT / Ata, 2004: 493), ***ornatġay miz*** (KT / Ata, 2004: 569), ***öç alġay miz*** (KT / Ata, 2004: 574), ***öldürgeymiz*** (KT / Ata, 2004: 580, 681), ***örtgeymiz*** (KT / Ata, 2004: 583), ***taturġay miz*** (KT / Ata, 2004: 662), ***ḳođġaymiz*** (KT / Ata, 2004: 681)

Érür sen ġaflet içinde mundın, ***açġay-miz*** *séndin örtügüñni.* (KT, 37-74b2 = 50:22 / Ata, 2004: 197)

Ḳođu ***bérgey-miz*** *anı ol kim peźìrledi.* (KT, 26-79a3 = 4:115 / Ata, 2004: 593)

Anlar kim yalġan tuttılar nişānlarımızını azın azın ***yaġutġay miz****.* (KT, 28-54a2 = 7:182 / Ata, 2004: 243)

... boyun ***sumaġay-miz*** *siziñ içiñizde kimerseke hemìşe* (KT, 38-25b2 = 59:11 / Ata, 2004: 294)

Ḳoparmaġay-miz *anı ḳıyāmet kün ḳaraġu.* (KT, 31-91b2 = 20:124 / Ata, 2004: 423)

Her-āyine ***üđürmegey-miz*** *séni anıñ üze kim keldi bizke belgülüglerdin, ol kim törütti bizni.* (KT, 31-57a2 = 20:72 / Ata, 2004: 686)

Eger bérse bizke öz faźlından śadaḳa ***bérgey-miz ök****.* (KT, 29-54b3 = 9:75 / Ata, *2004: 602)*

Hem ***ıđġay oḳ-miz*** *seniñ birle Ya 'ḳūb oġlanlarını.* (KT, 28-16a3 = 7:134 / Ata, 2004: 391)

Eger bolmasa mü'min erenler mü'mine uraġutlar bilmegey erdiñiz anlarnı kim ***erklegey siz*** *olarnı.* (KT, 37-44a3 = 48:25 / Ata, 2004: 342)

Ol pend turur saña hem seniñ bođınıña terk bolġay kim ***sorulġay siz*** (KT, 36-55b1 = 43:44 / Ata, 2004: 627)

toḳuşġay siz (KT, 37-37a3 = 48:16 / Ata, 2004: 683)

köngülde ***saklağay siz*** *yahşı bilip* (DH / Eraslan, 1991: 278-9)

Ḳaçan tüz bolsa sizler anıñ üze ***ayġay siz****.* (KT, 36-41b1 = 43:13 / Ata, 2004: 238)

Kiđin barmaġay sizler andın bir sā'at yime ***barmaġay siz*** *aşnu.* (KT, 33-47b2 = 34:30 / Ata, 2004: 232)

Bolġay siler *ķılışıñızlar üze öknügliler.* (KT, 37-57b1 = 49:6 / Ata, 2004: 288)

Ķıldı sizlerke ķulaklar, közler, köñüller, bolġay kim sizler şükr ***ötegey sizler****.* (KT, 30-71b2 = 16:78 / Ata, 2004: 497)

Ķıldı sizke anıñ içinde yollar ***köngey sizler*** *tép.* (KT, 36-39b3 = 43:10 / Ata, 2004: 482)

Munu ***tapġay sizler*** *öñinlerni kim tileyürler.* (KT, 26-57a1 = 4:91 / Ata, 2004: 655)

Kiđin ***barmaġay sizler*** *andın bir sā'at yime barmaġay siz aşnu.* (KT, 33-47b2 = 34:30 / Ata, 2004: 232)

Sizke bir kün va'desi kim kiđin ***barmaġay sizler*** *andın.* (KT, 33-47b1 = 34:30 / Ata, 2004: 461)

aķġay sizler (KT / Ata, 2004: 238), ***bilgey sizler*** (KT / Ata, 2004: 269), ***bergey sizler*** (KT / Ata, 2004: 293), ***isingey sizler*** (KT / Ata, 2004: 411), ***körgey sizler*** (KT / Ata, 2004: 491), ***ķurtulġay sizler*** (KT / Ata, 2004: 501), ***rahm ķılınġay sizler*** (KT / Ata, 2004: 594), ***uķġay sizler*** (KT / Ata, 2004: 704)

*…****bilgey siz ök*** *ķayumız ķatıġraķ ķın birle bāķiraķ.* (KT, 31-56b2 = 20:71 / Ata, 2004: 268)

Tansalar anı kim bédrimiz olarķa inçrünüñler munu ***bilgey ök sizler****.* (KT, 30-56b1 = 16:55 / Ata, 2004: 268)

Aygayla*: kendü, sizler sewünç yoķ sizke, sizler ilgerü ıđtıñız bizke, néme yawuz ķarār ķılġu yer.* (KT, 34-68b2 = 38:60 / Ata, 2004: 238)]

olturġaylar (KT / Ata, 2004: 225), ***ķıl(ı)nġaylar*** (KT / Ata, 2004: 228, 497), ***ayġaylar*** (KT / Ata, 2004: 238, 437, 543), ***baķġaylar*** (KT / Ata, 2004: 248, 497), ***bilgeyler*** (KT / Ata, 2004: 269, 674), ***bolġaylar*** (KT / Ata, 2004: 288, 290), ***çıķġaylar*** (KT / Ata, 2004: 311), ***éşitgeyler*** (KT / Ata, 2004: 348), ***isingeyler*** (KT / Ata, 2004: 411), ***kesgeyler*** (KT / Ata, 2004: 445), ***ķoparġaylar*** (KT / Ata, 2004: 474), ***ķorķķaylar*** (KT / Ata, 2004: 476), ***körgeyler*** (KT / Ata, 2004: 491, 692), ***ķurtulġaylar*** (KT / Ata, 2004: 502, 509), ***öldürgeyler*** (KT / Ata, 2004: 580)

Ol kün ārzū ***ḳılġaylar*** *anlar kim tandı[lar].* (KT, 26-17a3 = 4:42 / Ata, 2004: 229)

Yazuḳ keçürmek İđiñizke bolġay kim ***saḳınġaylar****.* (KT, 28-41a3 = 7:164 / Ata, 2004: 603)

Eger toḳuşsalar siziñ birle anlar kim tandılar ***ewürgeyler*** *arḳalarını.* (KT, 37-41b3 = 48:22 / Ata, 2004: 353)

ħilāf ḳılmaġaylar (KT / Ata, 2004: 383), ***keldürmegeyler*** (KT / Ata, 2004: 439), ***ḳoparmaġaylar*** (KT / Ata, 2004: 474), ***yanmaġaylar*** (KT / Ata, 2004: 746)

neçe bolmasa ħalḳa mindin asıġ

yime ***körmegeyler*** *meniñgdin yasıġ* (KB, 3352 / Arat, 1999: 339)

Du'â kılay ***körmegeyler*** *mihnet zahmet* (DH / Eraslan, 1991: 130-13)

Bilür ol kim utrularında turur ol kim soñlarında turur, ***ḳapsamaġaylar*** *anı bilmekin.* (KT, 31-86a2 = 20:110 / Ata, 2004: 422)

Anlar kim ündeyür sizler anda ađın, ***umaġaylar*** *sizke yārì bermekke ap özleriñe yārì bérürler.* (KT, 28-60a7 = 7:197 / Ata, 2004: 701)

Oġrılıḳ ḳılmaġaylar *ve* ***zinā ḳılmaġaylar****,* ***öldürmegeyler*** *'ayallarını.* (KT, 38-37b3 = 60:12 / Ata, 2004: 579)

-GAIlr

men ***bargalır men*** (DLT-II / Atalay, 1998: 67-1)

men ***turgalır men*** (DLT-II / Atalay, 1998: 67-2)

ayur ay ḳadaşım yolum ***köngelir***

ölüm tutġaḳı tuttı öz ***barġalır*** (KB, 5976 / Arat, 1999: 592)

sevinç arzu niʿmẹt turu ***ḳalġalır***

*saḳınç ḳađğu mi*ḥ*nẹt mañga* ***kelgelir*** (KB, 1074 / Arat, 1999: 125)

ol ya **kurgalır** (DLT-II / Atalay, 1998: 67-6)

ol tağka ***ağkalır*** (DLT-II / Atalay, 1998: 67-7)

ol ewge ***kirgelir*** (DLT-II / Atalay, 1998: 67-10)

ol yarmak ***tergelir*** (DLT-II / Atalay, 1998: 67-11)

atgalır *oknı azak* (DLT-II / Atalay, 1998: 20-3)

sızgurgalır *üdhikler essiz yüzi burkurar* (DLT-II / Atalay, 1998: 188-10)

turgurgalır *atımnı* (DLT-II / Atalay, 1998: 177-6)

-GU

Kıyâmet künide ***kılğum*** *şefâ'at* (DH / Eraslan, 1991: 268-4)

Kiçip anı günâhını ***kılğum*** *'adem* (DH / Eraslan, 1991: 264-24)

Yok irse (hem) ***nitküm*** *anda min rû-siyâh* (DH / Eraslan, 1991: 212-4)

Vâ-dirîğâ netük ***kılğum*** *ğarîblığda* (DH / Eraslan, 1991: 94-1)

Eyâ dôstlar neçük cevâb ***ayğum*** *muna* (DH / Eraslan, 1991: 68-11)

Aydı: keldiñ mü bizke ***çıḳarġuñ üçün*** *bizni öz yerimizdin siĥriñ birle, ey Mūsā?* (KT, 31-51a2 = 20:57 / Ata, 2004: 312)

kişike ḳatılmaḳnı ögdüñg ḳadaş

negü teg ***ḳatılġu*** *ya bolsa adaş* (KB, 3363 / Arat, 1999: 340)

bu ewge ***kirgü*** *ödh ol* (DLT-II / Atalay, 1998: 68-27)

ol bizge ***kelgü*** *boldı* (DLT-II / Atalay, 1998: 68-28)

Âhir bir kün ***körsetküsi*** *sanğa didâr* (DH / Eraslan, 1991: 168-5)

Ançada yürekler boġuz başıña ***kelgüsi***. (KT, 35-32a3 = 40:18 / Ata, 2004: 437)

tıngla sözüm ***külgüsüz***

kança barır ***belgüsüz***

tumluğ yana ***kelgüsüz***

yınka yana ***kirgüsüz*** (Tekin, 1986: 91)

yazuḳum öküş tip umınç ***kesmegü***

tapuġḳa ınanıp tapug ***yasmaġu*** (KB, 3674 / Arat, 1999: 369)

ḳalı ***ögmegü ol*** *uḳuşluġ kişig*

neteg ***yirmegü*** *bu uḳuşsuz işig* (KB, 1776 / Arat, 1999: 194)

Yā ***alġu kerek*** *ançaḳa tegi ḳođğınça toḳış amrulġınça ol.* (KT, 37-7a2 = 47:4 / Ata, 2004: 215)

törümiş neñg erse ***yoḳalġu turur***

törütügli ħaliḳ ne ḳolsa ḳılur (KB, 692 / Arat, 1999: 85)

Iđtımız olar üze ķatıġ yenli naĥis künler içinde, ***taturġumız*** *üçün olarķa…* (KT, 35-81b2 = 41:16 / Ata, 2004: 662)

-DAçl

Men ***törütteçi men*** *bir yañluķ ādemìni ķuruġ balçıķdın, kök tınçımış livādın.* (KT, 30-21b1 = 15:28 / Ata, 2004: 687)

Her-āyine men ***ķorķuttaçı men*** *belgülüg.* (KT, 30-31b1 = 15:89 / Ata, 2004: 479)

usal bolmaġıl ay tirig ***boldaçı***

tirig bolduñg erse özüñg ***öldeçi*** (KB, 1066 / Arat, 1999: 124)

Kim kim muñuķsa açlıķ içinde emitmemekin ***oġramadaçı*** *yazuķķa.* (KT, 27-171 = 5:3 / Ata, 2004: 524)

Ol bütünlükin Tañrı ***kewdeçi ol*** *kāfirlerniñ alını.* (KT, 28-73b2 = 8:18 / Ata, 2004: 210)

Né kim sizlerniñ üsküñüzde ol tüker alķınur, né kim Tañrı üskinde ***ķaldaçı ol.*** (KT, 30-83b2 = 16:96 / Ata, 2004: 420)

Iđġıl kendler içind ***térdeçiler****.* (KT, 28-6b3 = 7:111 / Ata, 2004: 673)

-GAy idi

sañga yazsa men sen keçürmege sen

keçürgey iđim miñg yazuķ ķılsa men (KB, 3769 / Arat, 1999: 379)

-GAy erdi

özüm ķa ķadaştın neçe arđılıp

nelük ***turġay erdim*** *bu yirke kelip* (KB, 3337 / Arat, 1999: 337)

Śadaḳa ***bérgey erdim bolġay erdim*** *edgülerdin.* (KT, 38-64b1 = 63:10 / Ata, 2004: 289)

bitimedi erse bitigli bitig

negü ***bilgey erdiñg*** *bu ĥiḥkmẹt bilig* (KB, 2698 / Arat, 1999: 282)

ḳalı bildiñg erse içim ay böke

bu kün ***sürgey erdiñg*** *mini miñg söke* (KB, 5105 / Arat, 1999: 509)

satıġçı yoḳ erse ajun kezgüçi

ḳaçan ***keđgey erdiñg*** *ḳara kiş içi* (KB, 4425 / Arat, 1999: 445)

Bütünlükin belgürtü yazdı anı eger anıñ köñlini berkütmedimiz erse ***bolġay erdi*** *mü'minlerdin.* (KT, 32-7b3 = 28:10 / Ata, 2004: 259)

Eger tilese Tañrı ***ḳılġay erdi*** *sizlerni bir ögür.* (KT, 30-81b2 = 16:93 / Ata, 2004: 448)

Eger tilese Tañrı ***öç alınġay erdi*** *anlardın.* (KT, 37-7a3 = 47:4 / Ata, 2004: 574)

tapuġ ḳođsa dünya tilese tamuġ

yime ***ḳalmaġay erdi*** *bu uçmäk ḳuruġ* (KB, 3656 / Arat, 1999: 368)

kelip barmaz erse bu dẹvlẹt yana

tünermegey erdi *yarumış küne* (KB, 695 / Arat, 1999: 86)

Eger tilese-miz ***ıyġay erdimiz*** *olarnı yer ḳođı azu tüşürgetimiz olar üze pāre bulıt kökdin.* (KT, 33-33a1 = 34:9 / Ata, 2004: 394)

Ayurlar: eger bolsa bizke fermāndın nesre ***öldürülmegey erdimiz*** *munda.* (KT, 25-18b3 = 3:154 / Ata, 2004: 5)

Eger ölse azu öldürülse ***yanġay erdiñiz*** *[mü]* (KT, 25-12a1 = 3:144 / Ata, 2004: 745)

Eger bolmasa mü'min erenler mü'mine uragutlar ***bitmegey erdiñiz*** *anlarnı kim erklegey siz olarnı.* (KT, 37-44a3=48:25 / Ata, 2004: 342)

Eger tilesemiz ḳılġatımız sizdin ferişteler yer içinde arḳañızda ***olturġaylar érdi.*** (KT, 36-62b2 = 43:60 / Ata, 2004: 225)

Éwitgeyler erdi *sizler ara, tileyürler sizke bulġaḳlıḳnı.* (KT, 29-35b3 = 9:47 / Ata, 2004: 352)

Bir ikindi ***aşunġaylar erdi*** *köni yoḳla ködürmek, sewünçi boyun bériglilerke.* (KT, 30-86b3 = 16:102 / Ata, 2004: 785)

-GAtI

Eger Tañrı köndürse méni ***bolġatım*** *saḳnuḳlardın.* (KT, 35-11b1 = 39:57 / Ata, 2004: 289)

eşittürgeti (KT / Ata, 2004: 348), ***ḳılġatı*** (KT / Ata, 2004: 448)

Bolġatı *yaħşı olarḳa, keđrek üstüvārlıḳ.* (KT, 26-38b2 = 4:66 / Ata, 2004: 289)

Eger tilese ***kitergeti*** *sizni ey bođun* ***keldürgeti*** *öñinlerni, erür Tañrı anıñ üze, ol uġan.* (KT, 26-90a3 = 4:133 / Ata, 2004: 438)

Oġraġatı *bir ögür olardın kim ḳışurmaḳḳa seni.* (KT, 26-76b3 = 4:113 / Ata, 2004: 539)

Ḳođmaġatı *anıñ üze tek teprenigli, yoḳ kim kidin salar olarnı atanmış öđke tegi.* (KT, 30-59a3 = 16:81 / Ata, 2004: 462)

Üküş ħayrını ḳılġatım ***tegmegeti*** *maña yawuzluḳ, ermez men.* (KT, 28-57b3=7:188 / Ata, 2004: 165)

ḳılġatımız (KT / Ata, 2004: 448, 705), ***köndürgetimiz*** (KT / Ata, 2004: 483), ***tüşürgetimiz*** (KT / Ata, 2004: 699)

Andaġ erse ***bergetimiz*** *olarḳa biziñ üskümizdin uluġ yanut.* (KT, 26-38b3 = 4:67 / Ata, 2004: 260)

Çıḳḳatımız *siziñ birle, helāk ḳılurlar özlerini.* (KT, 29-33a3 = 9:42 / Ata, 2004: 311)

Eger tilesemiz ıyġay erdimiz olarnı yer ḳođı azu ***tüşürgetimiz*** *olar üze pāre bulıt kökdin.* (KT, 33-33a1 = 34:9 / Ata, 2004: 394)

Uđġatıñız *yeke meger azḳıa ya'nį azaġu.* (KT, 26-51a1 = 4:83 / Ata, 2004: 702)

uđġatılar (KT / Ata, 2004: 702), ***çıḳġatılar*** (KT / Ata, 2004: 764)

Hem yarlıḳatu ḳolsalar olarnı yalavaç, ***bulġatılar*** *Tañrını.* (KT, 26-37a1 = 4:64 / Ata, 2004: 298)

Eger bolsa sen irig, irig köñülllüg ***tarılġatılar*** *seniñ yöreñdin.* (KT, 25-22b2 = 3:159 / Ata, 2004: 659)

Siziñ [üze] ***ùoḳuşġatılar*** *siziñ birle.* (KT, 26-56a3 = 4:90 / Ata, 2004: 684)

Eger bolsalar biziñ üskümizde ***ölmegetiler*** *hem* ***öldrülmegetiler****.* (KT, 25-21a2 = 3:156 / Ata, 2004: 579)

-GAytI

ḳılġaytı (KT / Ata, 2004: 573)

Eger rāst tursalar Tañrı fermānıḳa ***bolġaytı*** *yaḥşıraḳ olar.* (KT, 37-17b2=47:21 / Ata, 2004: 289)

Eger faśl kelimesi bolmasa ***ĥükm ḳılınġaytı*** *olar.* (KT, 36-15b1 = 42:21 / Ata, 2004: 390)

Eger aḏrılsalar erdi ***ḳınaġaytımız*** *onlarnı kim tandılar.* (KT, 37-44b3 = 48:25 / Ata, 2004: 456)

Eger tilesemiz ***yoḏġaytımız*** *közleri üze.* (KT, 34-16a3 = 36:66 / Ata, 2004: 780)

Eger tilese erdi Tañrı ***tapmaġaytımız*** *olarnı…* (KT, 36-44b1 = 43:20 / Ata, 2004: 654)

Eger yaḏsa Tañrı rūzìni ḳullarıña küç ***ḳılġaylartı*** *yer içinde.* (KT, 36-20b1 = 42:27 / Ata, 2004: 735)

-GAlIr erdi

bu künlerde bir tün bu ögdümişe
turup ***yatġalır erdi*** *yastap başa* (KB, 5953 / Arat, 1999: 589)

1. 4. HAREZM - ALTINORDU TÜRKÇESİNDE GELECEK ZAMAN

Türklerin batıya doğru göç ve fetih hareketlerinden ötürü 12. yüzyıldan sonra Türkçe Kuzeydoğu ve Batı Türkçeleri adı altında iki koldan gelişimini sürdürür. Kuzeydoğu Türkçesinin birinci dönemi Harezm Kıpçak Türkçesi, ikinci dönemi Çağatay Türkçesi olarak adlandırılır. Harezm-Kıpçak Türkçesi

de zaman ve coğrafya dikkate alındığında Harezm ve Kıpçak Türkçeleri adı altında incelemek daha doğru olacaktır.

Harezm Türkçesinde gelecek zamanla ilgili olarak şu kaynaklarda bilgi bulmaktayız:

Janos Eckmann *"Philologiae Turcicae Fundamenta (PhTF)"* da yer alan *Harezm Türkçesi* isimli çalışmasında üç gelecek zaman ekinden bahseder. Bunlar, **-ġu-m/-gü-m (turur)** ekiyle yapılan ve menfisi -ġu-m / -gü-m yoḳ ile şeklinde olan (bazen -ġum /-güm yerine -ġam / -gäm kullanılır) belirli gelecek zaman; **-ġa(y)** / **-gä(y) + şahıs ekleri** biçiminde kurulan ve şiirde genellikle -ġa / -ge olarak geçen gelecek zaman-gereklilik; **-mış bolġay + şahıs ekleri** kalıbındaki tam (kesin) gelecek zamandır. Eckmann bir iki örneği bulunan -(y)ısar ekini de hatırlatmaktadır (Eckmann, 1998: 202-204).

Burhan Paçacıoğlu, *Orta Türkçe. Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi* isimli eserinde -ġay / -gey; -ġa / -ge ve -ġu / -gü + iyelik + dur şekillerinin gelecek zamanı karşıladığından bahseder ve şu örnekleri verir: 1. Teklik Kişi: barġay-men, aħıratḳa naḳl ḳılmış bolġay men / tapġa-men / al-ġu-m-dur ; 2. Teklik Kişi: barġay-sen / tapġa-sen / al-ġu-ñ-dur ; 3. Teklik Kişi: barġay / tapġa / al-ġu-sı-dur ; 1. Çokluk Kişi: barġay-miz / barġay-biz / al-ġu-mız-dur ; 2. Çokluk Kişi: barġay-siz / al-ġu-ñız-dur ; 3. Çokluk Kişi: barġay-lar / al-ġu-sılar-dur ; Birleşik Çekimler: bilgey erdim / bilmegey erdi / burġay erse (Paçacıoğlu, 1995: 125).

Necmettin Hacıeminoğlu, *Harezm Türkçesi ve Grameri* adlı kitabında gelecek zaman için -ġay / -gey, -**ası** / **-esi** ve -ġu / -gü eklerini göstermekte ve –GAy ekinin geniş zaman ve istek bildirebildiğinden söz etmektedir (Hacıeminoğlu, 1997: 152-153).

Aysu Ata, *Harezm – Altınordu Türkçesi* başlığını taşıyan gramer çalışmasında dönemi Harezm ve Altınordu başlıkları altında ikiye ayırmış ve

bu dönemlerde beş tür gelecek zaman ekinin kullanıldığına değinmiştir. Bu ekler sırasıyla –GAy, -GU, -GA, -ısar ve –ası'dır (Ata, 2002: 78).

Harezm Türkçesinde Fiil başlıklı çalışmanın sahibi Funda Toprak ise, metinlerde üç gelecek zaman çekimi tespit edebildiğini belirtmektedir. Ona göre gelecek zaman için -GAy / -Kay + şahıs zamiri ; -GA + şahıs zamiri ve -GU (turur) biçimleri kullanılmaktadır. Gelecek zaman bildiren bu eklere sonradan -(y) IsAr ekini de ekleyen Toprak, neticede dört gelecek zaman biçimi zikretmiş olmaktadır (Toprak, 2005: 248-262).

Harezm Türkçesine ait eserler arasında Nehcü'l-Ferādįs, Ḳıśāśü'l-Enbiyā, Muḳāddimetü'l-Edeb, Mu'įnü'l-Mürįd ve Satır Arası Kur'an Tercümesi; Altınordu Türkçesine ait eserler arasında ise Ħüsrev ü Şįrįn, Muĥabbet-nāme, Dāsitān-ı Cumcuma, Mi'rāc-nāme, Yarlık ve Bitikler sayılabilir. Bu dönemle ilgili örnekler verilirken bu husus da dikkate alınacaktır.

1. 4. 1. Harezm Türkçesinde Gelecek Zaman

Harezm Türkçesinde gelecek zaman konusunu Harezm Türkçesi ve Altınordu Türkçesi başlıkları altında ele alacak ve örnekleri de buna istinâden vereceğiz. Bize göre Harezm Türkçesinde -GAy, -GA, -GU, -IsAr ve -AsI şeklinde beş çeşit gelecek zaman bulunmaktadır. Ayrıca bu dönemin bir özelliği olarak –ġu + iyelik ekleri + turur ile kurulan gelecek zaman kipinin oluştuğu (Ercilasun, 2005: 403) unutulmamalıdır.

Tablo 4: Harezm Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi

	1. TEK.	**2. TEK.**	**3. TEK.**	**1. ÇOK.**	**2. ÇOK.**	**3. ÇOK.**
-GAy	yetürgeymen añlaġayın	barġaysen	kesilgey	kirgäy miz	ayġaysiz	tegürgeyler
-GA	tutġamen ḳılġam	yetke sen			yayġasiz	

-GU	ḳılġum turur	üzgü sän kelgüñ yoḳ	ḳılġu ayġu yoḳ bolġusı sorulġu turur kelgüsi turur	ḳılġumiz		
-Ur		kılur sän				
-GAy erdi	bergey erdim	bilgey erdiñ	erigey erdi	alġay erdük	ḳalġay ẹrdiñiz	alġay erdiler öltürgeyler ẹrdi

-GAy

Bir oġlaq ta'āmı üç miñg kimerseke neteg ***yetürgey-men*** (NF, 29-3,4 / Eckmann, 1995: 21)

İnşa'allahu ėmdi men ol çeşmeni ***açġay-men*** (NF, 149-4,5 / Eckmann, 1995: 104)

Ey 'Āmir, men saña neteg ħōca erdim, tėp aysa, men ***ayġay-men*** (NF, 147-6 / Eckmann, 1995: 102)

Eger sözümni qabūl qılsañ sėni ***agırlaġay-men*** (NF, 196-10 / Eckmann, 1995: 135*)*

Mü'minlerke nuśrat ***bėrgey-men*** *tėp* (NF, 74-1 / Eckmann, 1995: 54)

ḳamuġıñızını ħurmā yıġaçıdın ***asġay-men*** (KE, 113r12 / Ata, 1997: 158)

ḳılsa törtünçini andın soñ ***ayġay-men*** (KE, 109r15 / Ata, 1997: 152)

vaḳti kẹlse yarlıḳayu ***tilegey-men*** (KE, 106r12 / Ata, 1997: 148)

Ya'ḳūb ant içti Beşỵrni ***satḳay-men*** (KE, 105r17 / Ata, 1997: 147)

qılıp qatımda ħāślardın ***qılġay-men*** (NF, 196-11 / Eckmann, 1995: 135)

Seniñ tėg qarındaşnı men qondın ***bulġay-men*** (NF, 178-1 / Eckmann, 1995: 122)

Ka'belerini ħarāb qılmasam, er oġlı ***bolmaġay-men*** *tėdi* (NF, 41-16 / Eckmann, 1995: 30)

Peyġambar ‘as’nuñ qoñşılqındın ***ađrılmaġay-men*** (NF, 208-9 / Eckmann, 1995: 143)

Yūsufnı saña ***ḳavuşturma[ġay-men]*** (KE, 105v2 / Ata, 1997: 147)

Ĥaqlarını ötemiş ***bolmaġay-mu-men*** (NF, 283-17 / Eckmann, 1995: 196)

bu tört batman arpanı ***ögügeyin*** *taqı etmek yapayın* (NF, 28-12 / Eckmann, 1995: 21)

Men Rebbümke şükür ***qılmaġayın-mu*** *yaqı şükür qılġan qullardın bolmaġayın-mu* (NF, 314-17 / Eckmann, 1995: 218)

arasında bolayın sözlerini tiñlep ***añlaġayın*** *tėp keldim tėdi erse* (NF, 19-3,4 / Eckmann, 1995: 14)

Bir tonnı saña ***bağışlaġayın*** (NF, 222-14 / Eckmann, 1995: 153)

Neteg ***bitigeyin****, yā Resūlallāh ? tėdi* (NF, 46-2 / Eckmann, 1995: 33)

***

ol oġlannı ***asraġaysen*** (NF, 178-12 / Eckmann, 1995: 123)

bukün yarın āħiratqa ***barġaysen*** (NF, 323-3 / Eckmann, 1995: 224)

taqı bizler birle uçtmaĥ içinde meñgü ***qalġaysen*** (NF, 323-4 / Eckmann, 1995: 224)

tena“um anda ***qılġaysen*** (NF, 323-4 / Eckmann, 1995: 224)

taġ ornında tölense-sen meni ***körgey-sẹn*** (KE, 120v21-121r1 / Ata, 1997: 169)

köñüllerni yaħşılıḳ birle ***alġay-sen*** (KE, 177v8 / Ata, 1997: 252)

ne ***bėrgey-sen*** (KE, 112r9 / Ata, 1997: 156)

yime mendin soñ mundaġ ***ḳılġay-sẹn*** (KE, 23v10 / Ata, 1997: 33)

ötemiş ***bolmaġaysen*** (NF, 283-17 / Eckmann, 1995: 196)

ṭāqat tuta ***bilmegeysen*** (NF, 439-1 / Eckmann, 1995: 305)

sen meniñ birle śabr ***ḳılmaġay-sẹn*** (KE, 130r3 / Ata, 1997: 182)

maña mülkį bėrgil kim mendin özge kimersege bėrmiş ***bolmaġay-sẹn*** (KE, 137r19 / Ata, 1997: 193)

***

Ĥaq te‘ālānıñg ĥażratında ***qabūl bolġay*** (NF, 221-11 / Eckmann, 1995: 152)

ėmdi men ölgümçe közüm yaşı ***tiñgmegey*** (NF, 178-1 / Eckmann, 1995: 122)

taqı Ĥüseyinni qılıç birle şehįd qıldılar, qızıl qanġa ***bulġaşġay*** (NF, 179-14 / Eckmann, 1995: 123)

seniñg etekiñgde ***ulalġay*** (NF, 178-12 / Eckmann, 1995: 123)

Andın soñ köz yaşı ***kesilgey****, közleri qan aqa* ***başlaġay*** (NF, 66-10,11 / Eckmann, 1995: 49)

Ança qan ***aqqay*** *kim eger kemiler ıđar bolsalar, ol qan üze* ***yürigey*** (NF, 66-11,12 / Eckmann, 1995: 49)

Mekke Medįne arasınça yerni bir kāfir ***tutġay*** (NF, 66-10 / Eckmann, 1995: 49)

Yā Resūlallah, bizlerde qonsañgız ***bolġay-mu****?* (NF, 24-4 / Eckmann, 1995: 18)

ança yıġlaġaylar kim yüzleri yap teg ***bolġay*** (NF, 66-10, 11 / Eckmann, 1995: 49)

anıñg üçün kim yārānları ***bilgey*** *taqı qapuġın açġaylar taqı çıqarġaylar tėdi erse* (NF, 19-13 / Eckmann, 1995: 15)

yoḳ erse du'ā ḳılġam 'aźāb ***kęlgey*** (KE, 114r5-6 / Ata, 1997: 159)

Zelįħānı nikāh birle ***alġay*** (KE, 82r5 / Ata, 1997: 113)

izlegen bat ***tapḳay*** (KE, 3r3 / Ata, 1997: 5)

işitken bat ***bilgey*** (KE, 3r4 / Ata, 1997: 5)

yalġan bolsa ol ***ölgey*** *biz ḳalġay-miz* (KE, 36r4 / Ata, 1997: 50)

***

kälür yıl Mäkkäkä ***kirgäy miz*** (Nehcü'l-Ferādis, 46:13 / Eckmann, 1998: 204)

bizler ittifāq qılıp 'Oŝmānnı ħalįfalıqdın ma'zūl ***qılġaymiz*** (NF, 132-14 / Eckmann, 1995: 93)

Nė iş ***qılġay****-miz* (NF, 14-2 / Eckmann, 1995: 10)

kim Abū Lehebni Muhammeddin ***ađırġaymiz*** (NF, 14-2 / Eckmann, 1995: 10)

Mekkeke ***kirgeymiz*** *ṭavāf* ***qılġay-miz****, Ka'beniñg kilįdini* ***alġay-miz*** (NF, 46-11 / Eckmann, 1995: 34)

fa-sanuyassiruhu li'l'usra ***qođġay-miz*** (NF, 93-3 / Eckmann, 1995: 71)

hēç eđgülüklerge tevfįq ***bermegey-miz*** (NF, 98-3 / Eckmann, 1995: 71)

ḳalġan ḳıbṭįlerni ḳul ***ḳılġay-miz*** (KE, 117r4 / Ata, 1997: 164)

sęni anıñ üze ***ozurmaġay-miz*** (KE, 113r17 / Ata, 1997: 158)

yalġan bolsa ol ölgey biz ***ḳalġay-miz*** (KE, 36r4 / Ata, 1997: 50)

mālımızını aña ***bėrgey-miz*** (KE, 37r2 / Ata, 1997: 51)

ḳabūl ***ḳılġay-miz*** (KE, 10v21 / Ata, 1997: 16)

***

*kälür yıl ziyārat **ḳılġay siz*** (Nehcü'l-Ferādis, 39:17 / Eckmann, 1998: 201)

*Ĥaq te'ālānıñg va'žını tutup 'amal qılıp ögüt **alınġay-siz*** (NF, 311-17 / Eckmann, 1995: 216)

*taqı anamġa mėndin salām **ayġay-siz*** (NF, 215-8 / Eckmann, 1995: 148)

*Yā Resūlallāh, siz neteg yalġuz **barġaysiz*** (NF, 20-3 / Eckmann, 1995: 15)

*Men tuġurdum tėp **aymaġay-siz**, saçlarıñgızını **yulmaġay-siz**, yüzleriñgizni **yırtmaġay-siz**, taqı yat erenler birle ħavlat yerde **sözleşmegey-siz** tėp aysa* (NF, 26-15,16 / Eckmann, 1995: 20)

*siz taqı **barġay-mu-siz**?* (NF, 235-6 / Eckmann, 1995: 162)

*ḳatıġraḳ anıñ ḳını mu ḳatıġraḳ **bilgey-siz*** (KE, 113r16 / Ata, 1997: 158)

*barıñ men tüşmişde **keltürgey-siz*** (KE, 108v20 / Ata, 1997: 152)

*nę **ḳılġay-siz*** (KE, 6v3 / Ata, 1997: 10)

*sizler awġa **barġay-siz*** (KE, 68v19 / Ata, 1997: 95)

*siz olarnıñ birle çıḳışu **bilmegey-siz*** (KE, 225r6 / Ata, 1997: 323)

*üç kün suwsız **ḳalġay-siz*** (KE, 132v9 / Ata, 1997: 186)

***

*üküş ħalāyıq bizlerke zaĥmat **tegürgeyler*** (NF, 19-5 / Eckmann, 1995: 14)

*Bu işni anlar **bilgeyler** taqı **bargaylar**, Muĥammedni ħalāś **qılġaylar** (*NF, 19-10 / Eckmann, 1995: 14)

*ança **yıġlaġaylar** kim yüzleri yap teg bolġay* (NF, 66-10, 11 / Eckmann, 1995: 49)

*anıñg üçün kim yārānları bilgey taqı qapuġın **açġaylar** taqı **çıqarġaylar** tėdi erse* (NF, 19-13 / Eckmann, 1995: 15)

*Ferişteler Tañgrı qullarıdın bir qulnuñg 'amalını köke **aşurġaylar** taqı ol 'amalnı üküş **körgeyler*** (NF, 402-9,10 / Eckmann, 1995: 280)

*taqı bu 'amalnı **azlaġaylar** taqı **ħōrlaġaylar*** (NF, 402-13 / Eckmann, 1995: 280)

*bendeniñ ḳılmışların bitig ḳılıp ḳolunġa **bergeyler*** (KE, 102v20 / Ata, 1997: 143)

*ol bendeler **körgeyler*** (KE, 102v20 / Ata, 1997: 143)

*ḳamuġı yazuḳ ma'śiyet oḳuy **almaġaylar*** (KE, 102v21 / Ata, 1997: 143)

*Feryād ḳılıp **ayġaylar*** (KE, 102v21 / Ata, 1997: 143)

uwtanmışdın oḳıyu bilmes-miz ***[tė]geyler*** (KE, 103r1-2 / Ata, 1997: 143)
'Ādİlerni mundaġ tėsek ḳorḳġaylar sançışġa ***barmaġaylar*** (KE, 118r10 / Ata, 1997: 165)
yābānda ḳalġaylar ėlge ***barumaġaylar*** (KE, 118r19-20 / Ata, 1997: 165)

-GAy erdi

koylarımız munda bolsa ärdi, sizlärkä süt ***bergäy ärdim*** (Nehcü'l-Ferādis, 22:3-4 / Eckmann, 1998: 201)
ħoş ***ayġay erdim*** (NF, 310-10 / Eckmann, 1995: 215)
sañga yārİ ***bergey erdim*** (NF, 9-2 / Eckmann, 1995: 6)
sizlerke süt ***bėrgey erdim*** (NF, 22-4 / Eckmann, 1995: 16)
män säni satġın ***almaġay ärdim*** (Rabguzi, 75v:10-11 / Eckmann, 1998: 204)
ḳul huva'llāhu aĥad sūresi 'atā ***bėrmegey erdim*** (KE, 212v14 / Ata, 1997: 305)
tamuġdın ***ḳutġarmaġay erdim*** (KE, 212v14 / Ata, 1997: 305)
***
ḳullar ḳadrin ḳayda ***bilgey erdiñ*** (KE, 93r16 / Ata, 1997: 130)
yaşları tükenmişdin soñ taqı tėmür ***keđgey erdiñg*** (NF, 267-13 / Eckmann, 1995: 185)
bu dünyāda kāfirġa bir içim suw ***bermegey erdiñg*** (NF, 173-9 / Eckmann, 1995: 119)
ol şehİd bolġanlar birle ***bolġay erdiñg*** (NF, 329-15 / Eckmann, 1995: 229)
***
Ĥaq te'ālā mañga her küt et ***berġey erdi*** (NF, 263-4 / Eckmann, 1995: 181)
tamuġ heybetidin yaġıñg ***erigey erdi*** (NF, 267-13 / Eckmann, 1995: 185)
taqı közleriñgdin sarıġ suw ***aqġay erdi*** (NF, 267-13 / Eckmann, 1995: 185)
zaĥmetke tahammül ***qılġay erdi*** (NF, 267-12 / Eckmann, 1995: 185)
Ĥavvānı düşmān ***tutġay ėrdi*** (KE, 7v9 / Ata, 1997: 11)
taqı bir dervİşni ***aġırlamaġay erdi*** (NF, 168-10, 11 / Eckmann, 1995: 113)
kelür yılqa tegi tersā ***qalmaġay erdi*** (NF, 145-2 / Eckmann, 1995: 101)
anı ***sevmegey ėrdi*** (KE, 7v9 / Ata, 1997: 11)

***

satġın ***alġay erdük*** (NF, 22-1 / Eckmann, 1995: 16)

küçümiz yẹtse bu teweni ***öltürgey ẹrdük*** (KE, 35v8 / Ata, 1997: 49)

***

anıñ tanuḳluḳındın maĥrūm ***ḳalġay ẹrdiñiz*** (KE, 207v7 / Ata, 1997: 297)

andaġ ***ḳılġay ẹrdiñiz*** (KE, 21r14 / Ata, 1997: 30)

män bildükümni siz bilsä ärdiñiz, ***säwünmägäy ärdiñiz*** (Rabguzi, 236r:15-16 / Eckmann, 1998: 201)

***

ne miqdār ücret ***alġay erdiler*** (NF, 246-8 / Eckmann, 1995: 170)

Bir yarmaq yā taqı ĥabba yā tassūc ***alġay erdiler*** (NF, 246-8 / Eckmann, 1995: 170)

ol otta köygey helāk ***bolġay erdiler*** (NF, 145-2 / Eckmann, 1995: 101)

ol vaqtın žulm qılmış ***bolġay erdiler*** (NF, 226-17 / Eckmann, 1995: 156)

bu teweni ***öltürgeyler ẹrdi*** (KE, 35v8-9 / Ata, 1997: 49)

-GA

yarın ***tutġamen*** *rūze tip bilmegi* (MM, 11a-6 / Toprak, 2005: 258)

seni satġın alıp āzād ***ḳılġam*** (KE, 224r16-17 / Ata, 1997: 322)

altın kümüş yinçülerni saña ***bergem*** (KE, 224r17 / Ata, 1997: 322)

men me saña ***bolġam*** (KE, 224r17 / Ata, 1997: 322)

yoḳ erse ***du'ā ḳılġam*** *'aźāb kẹlgey* (KE, 114r5-6 / Ata, 1997: 159)

***

ni menlik saña yer bulup ***yetke sen*** (MM, 4a-18 / Toprak, 2005: 258)

taḳı suw saġ elgiñ bile ***ḳatġa-sen*** (MM, 7a-11 / Toprak, 2005: 261)

***

boġaz yerge bolsa bıçaḳ ***türtke-siz*** (MM, 15b-1 / Toprak, 2005: 261)

ḳılıp mażmaża sue ḳatıp ***yayġa-siz*** (MM, 6b-7 / Toprak, 2005: 261)

-GU

Ey Ādem, bularnı tört ülüş ***ḳılġum turur*** (KE, 10v2 / Ata, 1997: 15)

Men bu butlarġa bir keyd ***ḳılġum turur*** (KE, 39v3 / Ata, 1997: 55)

***

sivā'llāhdın özüñ tamām ***üzgü sän*** (Mu'ınü'l-Mürıd, 48: kenar / Eckmann, 1998: 205)

ḳıyāmat bolmaġunça özge ***kelgüñ yoḳ*** (KE, 215r9 / Toprak, 2005: 262)

***

yunuġ nä buzar, ***bilgü*** *mu'min yaḳın* (Mu'ınü'l-Mürıd, 13:4 / Eckmann, 1998: 205)

şükür ***ḳılġu*** *tün kün tażarru' bile*

anıñ 'ummatı ḳılmışıña barı (MM, 1a-14 / Toprak, 2005: 261)

arıtġu *bu tinli ḳamuġdın üze*

kiđin bolsa ĥamd ü ŝenāġa sezā (MM, 2a-1 / Toprak, 2005: 261)

on böri kelip Yūsufnı ḳapsamış helāk ***ḳılġu*** *tęg ĥamle ḳılurlar (KE, 69r3 / Ata, 1997: 95)*

ata medhin ***aygu yoḳ*** *ol bu tilim*

özi körkli aħlaḳı sansız telim (MM, 25a-6 / Toprak, 2005: 262)

yarın bu közler laĥdda ***soġalġusı*** *toprak* ***bolġusı*** *(KE, 108r12 / Ata, 1997: 151)*

veli bil ḳıyāmet küninde birin birin cümlesindin ***sorulġu turur*** *(MM, 18a-6 / Toprak, 2005: 261)*

her ayna ol taqı ***kelgüsi turur*** *(NF, 137-4,5 / Eckmann, 1995: 96)*

anıñg qarġışı ***bolġusı turur*** *(NF, 137-5 / Eckmann, 1995: 96)*

Törtünçisi ādem oġlı erte nė ***qılġusı turur*** *taqı ne* ***qazġanġusı turur*** *(NF, 234-10 / Eckmann, 1995: 162)*

yarın laĥdda ***tökülgüsi turur*** *(KE, 108r14 / Ata, 1997: 151)*

altun zencirge ısığlıḳ havāda ***kerilgü turur*** *(KE, 113v11 / Ata, 1997: 159)*

***

mundaġ ḳınlar ***ḳılġu-miz*** *(KE, 221r13-14 / Ata, 1997: 317)*

-Ur

ḳoyġa barur män tiyür sän, yipni taḳı bıçaḳnı nä ***kılur sän*** *(Rabguzi, 50v:12-13 / Eckmann, 1998: 203)*

1. 4. 2. Altınordu Türkçesinde Gelecek Zaman

Altınordu Türkçesinde Harezm Türkçesinden farklı olarak –ısar ve –ası ekli gelecek zamanlar ve –GAydI birleşik çekimi varken Harezm Türkçesindeki –GA görülmez. Ayrıca Harezm Türkçesindeki "er-" yardımcı fiili de "ir-" ve "i-"ye dönüşür.

Tablo 5: Altınordu Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi

	1. TEK.	2. TEK.	3. TEK.	1. ÇOK.	2. ÇOK.	3. ÇOK.
-GAy	tapġaymen	saḳınġaysen	toġġay	yıġılġaymiz	bilgeysiz	
-GU	kiçürgüm	ölgüñ	bolġu ölgüsi			
-IsAr			yıġlayısar			
-Ası			ḳurtulası			
-GAy irdi	barġay irdim		bolġay irdi			
-Ay i-				ḳılay idük		
-GAydı			tolġaydı			

-GAy

köyer vaḳtıña ***tap-ġaymen*** *tiyü yol (HŞ, 2145 / Hacıeminoğlu, 2000: 306)*
kına-ġaymen *uş ança bu özümni (HŞ, 928 / Hacıeminoğlu, 2000: 235)*
ħaber ***ḳıl-ġaymen*** *iy şah u cihāndar (HŞ, 512 / Hacıeminoğlu, 2000: 210)*
niçe ***ḳıl-ġaymen*** *anıñ ışkıda vay (HŞ, 2148 / Hacıeminoğlu, 2000: 306)*
***

saḳın-ġaysen *kıyāmet irdi ol tün (HŞ, 3117 / Hacıeminoğlu, 2000: 362)*
ni ***bol-ġaysen*** *minim tig bir ža'if hem (HŞ, 3841 / Hacıeminoğlu, 2000: 405)*
adaḳdın tüşsemen ***tut-ġaysen*** *irgim (HŞ, 3901 / Hacıeminoğlu, 2000: 409)*
niçe bu ħorluk ***kıl-ġaysen*** *aħır (HŞ, 3341 / Hacıeminoğlu, 2000: 375)*
ni ***bil-geysen*** *işinke kilse bir gün (HŞ, 3959 / Hacıeminoğlu, 2000: 413)*
***
aħır ***toġ-ġay*** *künim tip umanurmen (HŞ, 1002 / Hacıeminoğlu, 2000: 239)*
niçe kim toħsun irse ***yumşa-ġay*** *(HŞ, 3702 / Hacıeminoğlu, 2000: 397)*
yoḳalġular kamuġları ***yoḳal-ġay*** *(HŞ, 38 / Hacıeminoğlu, 2000: 183)*
yarut-ġay *bu kara köñlümni ol ay (HŞ, 3937 / Hacıeminoğlu, 2000: 411)*
ḳaçan zülfüñ nesİmı cānġa ***isgey***
kim ol ya ḳaşlarıñ zünnār ***kisgey*** *(Muh.51 / Toprak, 2005: 254)*
oḳuġay *bu kitābı hem* ***bitigey***
tilermin kim du'āda ***yād ḳılġay*** *(Muh.145 / Toprak, 2005: 255)*
ol ***bolġay*** *tip altun nişānlıġ y(a)rl(ı)ġ (Altınordu-I (1393), 22 / Özyetgin, 1996: 105)*
kişi ***kelgey*** *bildük niçük boldı kelmedi (Altınordu-III (1428), 12 / Özyetgin, 1996: 108)*
dostluḳ ol tarİḳa ziyāde ***bolġay*** *kim (Altınordu-V (1477), 19 / Özyetgin, 1996: 111)*
düşmān arasında bir atı ***ḳalġay*** *taḳı her tarafġa (Altınordu-V (1477), 20 / Özyetgin, 1996: 111)*
ulaḳ ***aşurmaġay*** *tip ıymaduḳ (Altınordu-III (1428), 12 / Özyetgin, 1996: 108)*
meñü atḳa yaħşısı ***bolġay*** *mu (Altınordu-III (1428), 15 / Özyetgin, 1996: 108)*
ne yaħşısı ***bolġay*** *ḳorḳarlar erne (Kırım-I (1453), 50 / Özyetgin, 1996: 114)*
'avān yunçuġ zaĥmet ***tegürgey*** *kişilerge ni yaħşısı* ***bolġay*** *ḳorḳarlar (Kırım-II (1467), 13 / Özyetgin, 1996: 115)*
ḳaytarġaymız meger Allāhu Ta'ālā ***ḳaytarġay*** *imdi (Kırım-IV (1475), 8 / Özyetgin, 1996: 118)*
şevketiñizni ziyāde ***ḳılġay*** *āmİn yā Rabbe'l-'ālemİn (Kırım-VIII (1477), 5 / Özyetgin, 1996: 126)*
***

*tañ atġanda **yıġıl-ġaymiz** tidiler (HŞ, 1393 / Hacıeminoğlu, 2000: 262)*
*tıñıp at **tipre-geymiz** tidi aşyip (HŞ, 858 / Hacıeminoğlu, 2000: 231)*
*bu alemni **sakın-ġaybiz** mü irkin (HŞ, 4316 / Hacıeminoğlu, 2000: 434)*
***ḳaytarġaymız** meger Allāhu Ta'ālā ḳaytarġay imdi (Kırım-IV (1475), 8 / Özyetgin, 1996: 118)*
*düşmen **bolġaymız** tip ol 'ahd ü şart üstünde tururmız (Kırım-IV (1475), 13 / Özyetgin, 1996: 118)*
***
*alay **bilgeysiz** basa kefe sizniñ (Kırım-III (1469), 13 / Özyetgin, 1996: 117)*
*şāhdın bir mektūb **yibergeysiz** tiyü keremiñizge i'timād ḳıla (Kırım-III (1469), 20 / Özyetgin, 1996: 117)*
*bizni ħayr söz birle yād **ḳılġaysız** (Kırım-IV (1475), 10 / Özyetgin, 1996: 118)*
*öfke **ḳılmaġaysız** tip umanurmız (Kırım-IV (1475), 17 / Özyetgin, 1996: 118)*

-GAy irdi

*vefā körsem 'aceb yoḳ **barġay irdim** (HŞ, 2175 / Hacıeminoğlu, 2000:307)*
*ayıttı **bolġay irdim** barça maḳśūd (HŞ, 2532 / Hacıeminoğlu, 2000: 311)*
*ni ḳadġu bolsa tiz **kötürgey irdim** (HŞ, 369 / Hacıeminoğlu, 2000: 203)*
*anıñ tig **ḳuçġay irdim** sini bir dem (HŞ, 4971 / Hacıeminoğlu, 2000: 485)*
***
*ni **bolġay irdi** ol devlet humayı (HŞ, 861 / Hacıeminoğlu, 2000:232)*
*kim ol div **ḳaçġay irdi** körse ḳorḳup (HŞ, 4137 / Hacıeminoğlu, 2000: 422)*
*bu naḳşlarda biri **ḳılġay irdi** āvāz (HŞ, 67 / Hacıeminoğlu, 2000:185)*
***kitergey irdi** şah ol tende başnı (HŞ, 346 / Hacıeminoğlu, 2000: 201)*

-Ay idi

*çıḳıp muĥārebe **ḳılay idük** (Kırım-VI (1476), 24 / Özyetgin, 1996: 121)*

-GAydI

*tikenimdin çiçek **ön-geydi** uş çın (HŞ, 3973 / Hacıeminoğlu, 2000:413)*
*biri **bol-ġaydı** bolsadı baḳası (HŞ, 4438 / Hacıeminoğlu, 2000: 439)*
*ḳaçan buġday bile **tol-ġaydı** 'anbar (HŞ, 4107 / Hacıeminoğlu, 2000: 420)*

-GU

*anı izdeyü bar ömrüm **kiçür-gü-m** (HŞ, 916 / Hacıeminoğlu, 2000: 234)*
***
*yaratılmışsen evvel aḫır **öl-gü-ñ** (HŞ, 4613 / Hacıeminoğlu, 2000: 453)*
***
*bu kün ḫoş **bol-ġu** tañḳa ni baḳası (HŞ, 3948 / Hacıeminoğlu, 2000: 412)*
*yaman ḳuş ni oyun āgāh **bol-ġu** (HŞ, 838 / Hacıeminoğlu, 2000: 230)*
*telim açıġ **yi-gü** soñ **tat-ġu** şirin (HŞ, 1197 / Hacıeminoğlu, 2000: 250)*
*niçe **oltur-ġu** muntig ḳadġu yiyü (HŞ, 2144 / Hacıeminoğlu, 2000: 306)*
***
*ḳayu kim toġdı bir kün **öl-gü-si** bil (HŞ, 2867 / Hacıeminoğlu, 2000: 348)*

-IsAr

*kim uş biz tig bize kim **yıġla-yısar** (HŞ, 4584 / Hacıeminoğlu, 2000: 450)*
*kim uş tün bardı kün **ḳalma-yısar** (HŞ, 3946 / Hacıeminoğlu, 2000: 412)*
*içäliñ bādäni, güllär **solısar**; tänimiz 'aḳıbat topraḳ **bolısar** (Muhabbetnāme, 309r:8 / Eckmann, 1998: 204)*

-AsI

ni çāre birle andın ***ḳurtul-ası*** *(HŞ, 2496 / Hacıeminoğlu, 2000: 326)*
kim ol divāne irge ni ***ḳıl-ası*** *(HŞ, 2496 / Hacıeminoğlu, 2000: 326)*
bu gün ħoş bolġu tañḳa ni ***baḳ-ası*** *(HŞ, 3948 / Hacıeminoğlu, 2000: 412)*

1. 5. KIPÇAK TÜRKÇESİNDE GELECEK ZAMAN

Kırım, Güney Rusya, Orta Asya'nın batı bölgeleri, Mısır ve Suriye'de 13. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar konuşulan Türkçe "Kıpçak Türkçesi" diye adlandırılır. Coğrafya ve zamana bağlı olarak ortaya çıkan bazı gramer özelliklerine göre Kıpçak Türkçesi üç lehçeye ayrılır: 1. Kuman Kıpçak Türkçesi, 2. Memlûk Kıpçak Türkçesi, 3. Ermeni Kıpçak Türkçesi. Biz de bu ayrılığı esas alarak Kıpçak Türkçesinde gelecek zaman konusunu üç ayrı başlık altında inceleyeceğiz.

1. 5. 1. Kuman Kıpçak Türkçesinde Gelecek Zaman

Kuman Kıpçak Türkçesi ile yazılmış tek eser olan ve Kıpçak hanı Özbek'in izniyle Aşağı Volga'da yaşayan 17 Fransiskan misyonerinin 1303-1362 yılları arasında Kıpçaklardan derledikleri Latin harfli *Codex Cumanicus* adlı eserdir (Gabain, 1998: 67-69). Bu eserin dili üzerinde Annemarie von Gabain'in yaptığı ve PhTF'de yer alan *Codex Cumanicus'un Dili* başlıklı çalışmada iki gelecek zaman ekinden bahsedilmektedir: -ġa ve -ġay. Bunların yanı sıra Gabain, -mak turur yapısının ve aslında geniş zaman eki olan -Ar'ın bazen gelecek zaman bildirdiklerine de değinmektedir (Gabain, 1998: 100-102).

-GAy, Kuman Kıpçak Türkçesinin, en eski Türkçeden beri görüldüğü gibi, asıl gelecek zaman eki olup; sonundaki /y/ sesinin düşmesiyle -GA ekinin oluşmasını sağlar.

-mAk turur ise, mastar eki ile tur- yardımcı fiilinin oluşturduğu bir birleşik yapıdır. Bu kalıbın sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde gelecek zaman bildirecek olan -makçı, -makşı, -mak ekleri için bir başlangıç olduğu düşünülebilir.

Ayrıca bir örnekte gelecek zaman gibi kullanılan -DAçI eki de [tuşmannı **yendeçi** bolup (CC-144,16 / Gabain, 1998: 102)] bu konuda dikkat çekmektedir.

Tablo 6: Kuman Kıpçak Türkçesinde Gelecek Zaman

	1. TEK.	**2. TEK.**	**3. TEK.**	**1. ÇOK.**	**2. ÇOK.**	**3. ÇOK.**
-GAy	anlaġay men	sövüngeysen	unutġay ınçġaydır	baḳḳay biz	tapḳay siz	
-GA	eşitka men		bolġa			
-Ar			kuttulur			
-mAk tur-			kelmek turur			
-GAy edi/ idi	bolġay edim		eşitkey edi	bergey idik		

-GAy

tengeri manga bersin andı köngül kim men terçe dagı yakşı til ***ürengeymen*** *(CC, 121-24 / Grönbech, 1992: 7)*

anlaġay men *(CC-1291,25 / Gabain, 1998: 100)*

***

sövüngey-sen *sangı künde; ogulung öçin kaçan alsa (CC, 142-8 / Grönbech, 1992: 86)*

kaçan yarangnı hakimge aytmasang, neçik ***sav bolgaysen*** *(CC, 125-15 / Grönbech, 1992: 19)*

***

kim ***unutġay*** *munça yigilikni (CC-149,2 / Gabain, 1998: 100)*

betlemda ***toḳḳay*** *(CC-123,2 / Gabain, 1998: 100)*

kaçan kişi kensi agızı-bile yazuhın aytsa, andan canı arı dagı algışlı ***bolgay*** *(CC, 124-25 / Grönbech, 1992: 86)*

ınanganlar algaç mengü uçmakıng tınç(ın)a yana ***kaytgay*** *(CC, 159-7 / Grönbech, 1992: 94)*

kim ***unutgay*** *munça iygilikni (CC, 149-2 / Grönbech, 1992: 105)*

angar kimler kim ***ınangay*** *tengrini körüp* ***kovangay*** *bolmagay arı (CC, 143-6 / Grönbech, 1992: 108)*

tengri anı ***yar(ıl)gagay*** *bolmagay arı (CC, 124-28 / Grönbech, 1992: 109)*

ança tengeri anı artuh ***sövgey*** *(CC, 123-32 / Grönbech, 1992: 13)*

ol aña neme de ***boluşmaġay*** *(CC-125,14 / Gabain, 1998: 100)*

yazuhın aytmaya dagı yuk tu(t)masa kimese ***bolmagay*** *arı (CC, 124-34 / Grönbech, 1992: 233)*

angar kimler kim ınangay tengrini körüp kovangay ***bolmagay*** *arı (CC, 143-6 / Grönbech, 1992: 108)*

tengri anı yar(ıl)gagay ***bolmagay*** *arı (CC, 124-28 / Grönbech, 1992: 109)*

***

kişi ***ınçgaydır*** *(CC, 113-7 / Grönbech, 1992: 80)*

***

kerek kim biz köngül közi-bile ***bakkay-biz*** *(CC, 126-4 / Grönbech, 1992: 98)*

(kültebegni) ***baglagaybiz*** *dagı könglümize* ***koygaybiz*** *(CC, 126-6 / Grönbech, 1992: 115)*

kerek kim, biz… ***yıgay-biz çöplegey-biz*** *(CC, 126-4-5 / Grönbech, 1992: 52)*

kerek kim biz… ***baġlaġay biz*** *(CC-126,4 / Gabain, 1998: 100)*

***

anda ***tapgay-siz*** *yangı han togurmış kimni siz izdersiz (CC, 122-37 / Grönbech, 1992: 107)*

erkli erksiz tamukka ***bargay-siz*** *(CC, 125-5 / Grönbech, 1992: 65)*

-GAy edi

keşke eşitmiş ***bolgay edim*** *(CC, 3-2, 8 / Grönbech, 1992: 37)*
anglamış ***bolgay edim*** *(CC, 129-22, 27 / Grönbech, 1992: 37)*
anglagay edim *(CC, 129-16, 21 / Grönbech, 1992: 67)*
keşke ***eşitkey edim*** *(CC, 2-22, 28 / Grönbech, 1992: 67)*
***
keşke ***eşitkey edi*** *(CC, 2-22 / Grönbech, 1992: 100)*
keşke eşitmiş ***bolgay edi*** *(CC, 3-16 / Grönbech, 1992: 100)*
***
bergey-idik *canumuznu dagı tınımıznı tengrige (CC, 123-8 / Grönbech, 1992: 55)*

-GA

eşitḳa men *(CC-2,9-10,12 / Gabain, 1998: 100)*
***
bolġa *(CC-3,5 / Gabain, 1998: 100)*

-Ar/-Ur/-r

ol ***kuttulur****… saña kertlep kim sıynır yek tuşmandan (CC-137,9 / Gabain, 1998: 100)*
ḳurutla ***ḳurar*** *(CC-1621,36 / Gabain, 1998: 100)*

-mAk tur-

yine haybatlı ***kel-mek turur*** *(CC-148,12 / Gabain, 1998: 102)*

1. 5. 2. Memlûk Kıpçak Türkçesinde Gelecek Zaman

Mısır ve Suriye'de Eyyubiler iktidarını yıkarak bir devler kuran (1250-1517) Kıpçak Türklerinin dili olup (Tekin, 1999: 44) bu dönem Kıpçak Türkçesinde gelecek zaman kullanımıyla ilgili olarak Omeljan Pritsak PhTF'de yer alan *Kıpçakça* başlıklı çalışmasında iki gelecek zaman biçimi göstermektedir. Bunlardan birincisi -ġay / -ġäy ve -ġa / -ge ekleriyle yapılan gelecek zaman-istek-gereklilik kipi; ikincisi Et-Tuhfetü'z-Zekiyye'de tespit edilen -ası / -äsi ekli gelecek zaman biçimidir (Pritsak, 1998: 120).

Orta Türkçe - Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi isimli çalışmasında Burhan Paçacıoğlu -ġay / -gey; -ġa / -ge ve -ısar / -iser şeklinde üç gelecek zaman biçiminden bahsetmektedir (Paçacıoğlu, 1995: 168).

Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun *Kıpçak Türkçesi Grameri'* nde ise dönemin asıl gelecek zaman şekli -ġay / -gey , -ġa /- ge olarak gösterilmiş; ancak -ası / -esi ekinin de gelecek zaman anlamı taşıdığına ve bu biçimin Türkmen Türkçesinde -açak / -eçek şeklinde olduğuna dikkat çekilmektedir (Karamanlıoğlu, 1994: 131-132).

Bir Arap dilcisinin XIV. yüzyıl Kıpçak Türkçesi için yazdığı (1410-1425) ve Kilisli Muallim Rifat Bilge tarafından tahkiki, Prof. Dr. Fuat Köprülü tarafından da takdimi yapılan bir gramer kitabında da gelecek zaman eki olarak -ġay / -gey / -ḳay / -key gösterilmiş; ancak konuyla ilgili olarak verilen çekimlerde ses uyumlarına pek uyulmamıştır. Dönemle ilgili birçok kaynakta *kelgey, yatkay* şeklinde verilen örnekler bu kaynakta kelkey (كلكاى), yatğay

(يطغاى) şekillerinde kullanılmıştır. Kitapta geçen ve gelecek zaman bildiren örnekler şunlardır:

gelmekeymen (Çakır, 1999: 28); gelkay mı men, yatgay mı men (Çakır, 1999: 33)

gelmekeysen (Çakır, 1999: 28); gelkay mı sen, yatgay mı sen (Çakır, 1999: 33)

yatğay, tutğay, yazğay, alğay, barğay, yekey, içkey, (Çakır, 1999: 23); gelmekey, almağay (Çakır, 1999: 28); gelkay mı, yatgay mı (Çakır, 1999: 33)

gelmekeybiz (Çakır, 1999: 28); gelkay mı biz, yatgay mı biz (Çakır, 1999: 33)

gelmekeysiz (Çakır, 1999: 28); gelkay mı siz, yatgay mı siz (Çakır, 1999: 33)

alğaylar (Çakır, 1999: 23); gelkaylar mı, yatgaylar mı? (Çakır, 1999: 33); gelmekeyler, almağaylar (Çakır, 1999: 28)

Harezm Türkçesinde bulunan –ğu'nun yer almadığı Kıpçak Türkçesinde bize göre dört çeşit gelecek zaman bulunmaktadır: -GAy, -GA, -IsAr, -AsI.

Tablo 7: Memlûk Kıpçak Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi

	1. TEK.	**2. TEK.**	**3. TEK.**	**1. ÇOK.**	**2. ÇOK.**	**3. ÇOK.**
-GAy	alġaymen	bilgeysen	yatġay	bağlağaybiz	bolġaysiz kelgeysizler	kelgeyler
-GA	kelge-men	içkesen	kelge	kelgebiz	çızġa siz	
-A	çızmaya men	bağlayasın çızmaya sen		çızmaya biz	çızmaya siz	çızmayalar
-AsI	alasımen	alasıseñ	alası	kelesibiz	alasısiz	alasılar
-IsAr		varısarsın	öliser			
-Ar		n'eyler sen				
-AcAk			olacaḳdur			
-GAy irdi **-GAy idi**	yigey irdim bolġay idim		ayıtġay irdi ḳılġay idi	tapḳay irdük		aytḳaylar idi

-GAy

alġaymen *(Paçacıoğlu, 1995: 168)*

kel-me-gey-men *(KK / Toparlı, 1999: 19)*

kelgey-men, turġay-men, urġay-men, çıḳḳay-men *(Karamanlıoğlu, 1994: 131)*

'ibret ***alġay-men*** *bu sözden melik-ni külmek tuttı dağı (GT, 262-1 / Karamanlıoğlu, 1989: 130)*

ṭama' tuta kim ilimni etekiñden ***kitergey men*** *(GT, 261-2 / Karamanlıoğlu, 1989: 130)*

iñ iksük ḳuluma ***birgey men*** *ayturlar (GT, 92-12 / Karamanlıoğlu, 1989: 45)*

seni bu ḳal'e burcından aşaġa ḥandaḳḳa ***bıraḳḳay men*** *(GT, 261-9 / Karamanlıoğlu, 1989: 130)*

yana ayturmen kim ***kitkey men*** *soñra ġaybetimde (GT, 49-1 / Karamanlıoğlu, 1989: 24)*

birgil maña ĥaḳḳımı ve eger birmeseñ ***alġay men*** *anı senden (İM, 11a-3 / Toparlı, 1992: 152)*

tiler men kim ant ***birgey men*** *añgar ṭalāḳ birle taḳı tilemes men (İM, 7b-2 / Toparlı, 1992: 151)*

kim tursa ***turġaymän*** *anın bilä (El-Kavâninü'l-Külliye / Pritsak, 1998: 120)*

ve eger ant içse, iwinden ***çıḳmaġay men*** *meger kim canāzaġa* ***çıkġay men*** *(İM, 386a-3 / Toparlı, 1992: 396)*

ve eger ant içse, ***yimegey men*** *(İM, 387a-4 / Toparlı, 1992: 396)*

bolsa añgar yüzüm ***çewürmegey men*** *tise kāfir bolur (İM, 11a-6 / Toparlı, 1992: 153)*

***

bilgeysen *(Paçacıoğlu, 1995: 168)*

kelgey-sen *(Karamanlıoğlu, 1994: 131)*

ḳara palās üstine ***yöritgey sen*** *(KH, 5(65b)-6 / Özgür, 2002: 23)*

ve daħı her günde anıñ gibi ***ḳılġaysen*** *(KH, 59(92b)-3 / Özgür, 2002: 77)*

daħı ḳolın zeytile yaġlayup şāf ***itgey sen*** *(KH, 58(92a)-7 / Özgür, 2002: 77)*

baş barmaḳı orta barmaḳı üzere ***ḳoġay sen*** *(Hulasa, 20a6-7 / Delice, 2003: 162)*

ön tizniñ yirge ***çökgey sen*** *(Hulasa, 31b2 / Delice, 2003: 167)*

sol incükni ***durġuzġay sen*** *(Hulasa, 31b3 / Delice, 2003: 167)*

anıñ üzere ***olturġay sen*** *(Hulasa, 31b4 / Delice, 2003: 167)*

andan ***atġay sen*** *(Hulasa, 31b5 / Delice, 2003: 167)*

*andan azıraḳ **ḳılġay sen** (Hulasa, 32a8 / Delice, 2003: 167)*

*belāġat bilen **ḳutulġaysen** maślaĥat anı körermen (GT, 262-1 / Karamanlıoğlu, 1989: 130)*

*Niçe kez ancılayın **eytgeysen** (Hulasa, 86b6 / Delice, 2003: 188)*

*zaġal aḳçañ bilen ni **alġay sen** (GT, 262-1 / Karamanlıoğlu, 1989: 130)*

*mu'ayyen **ḳılġay sen** kim müddet-i medİd yip nafaḳasın (GT, 262-1 / Karamanlıoğlu, 1989: 130)*

*kim **ayıtġay sen** kāfir kişi niçe kim mürtekib bolmasa (İM, 25b-5 / Toparlı, 1992: 161)*

*taḳı **ınanġay sen** köñliñ birle Teñri'niñ birligine (İM, 27a-5 / Toparlı, 1992: 161)*

*taḳı taḳdİr-i şer Teñri'den **bilgey sen** (İM, 27a-6 / Toparlı, 1992: 161)*

*säni izdädüm ki(m) **tamaşalägäysän** (El-Kavâninü'l-Külliye / Pritsak, 1998: 120)*

*

*aña süvenib **atġaysın** (Hulasa, 31b1 / Delice, 2003: 167)*

*

***kel-me-gey-sen** (KK / Toparlı, 1999: 19)*

*anıñ barçasına tiliñ birle taḳı **ayıtmaġay sen** (İM, 27b-1 / Toparlı, 1992: 162)*

*anlardan ançaġa tigrü **tüşmegey sen** anlar ĥaḳḳında (İM, 44a-8 / Toparlı, 1992: 171)*

***

***çızġay** (Paçacıoğlu, 1995: 168)*

***yat-ġay, yaz-ġay, bar-ġay, iç-gey, tut-ġay, al-ġay, ye-gey** (KK / Toparlı, 1999: 15)*

***çızġay** (TTAM, 51a-8 / Toparlı, 2000: 67)*

***kel-me-gey, al-ma-ġay** (KK / Toparlı, 1999: 19)*

***barġay, bolġay, çızġay, kelgey, eşitkey** (Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

*ḳaçan **kelgey** (TTAM, 61a-3 / Toparlı, 2000: 77)*

*ḳaçan **barġay** (TTAM, 61a-3 / Toparlı, 2000: 77)*

*ḳaçan **bolġay** (TTAM, 61a-5 / Toparlı, 2000: 77)*

*yana **aytḳay** (TTAM, 61a-11 / Toparlı, 2000: 78)*

*dağı **ayıtḳay** (TTAM, 61b-2 / Toparlı, 2000: 78)*
*kim boyun saĥrada uzun **ḳılġay** (GT, 154-5 / Karamanlıoğlu, 1989: 76)*
*özün ol özge boynına **salġay** (GT, 154-5 / Karamanlıoğlu, 1989: 76)*
*bir yuvada **yatḳay** ve her sā'at on türli keriş **başlaġay** ve her dem yüz türli sökünçler **sökkey** şi'r (GT, 266-10 / Karamanlıoğlu, 1989: 132)*
*kün bir hevā-ġa **uçḳay** dağı her kiçe (GT, 266-9 / Karamanlıoğlu, 1989: 132)*
*ḳaçan kim kilse Mine'ge cemretü'l-'aḳabaġa **kilgey**, **atġay** anda Batn-ı Vādİ'de turup yiti taş küneş çıḳġandan sonra taḳı iki ilini **kötergey** iki çigini tuşında taḳı **ḳılġay** (İM, 326a-6,7,8 / Toparlı, 1992: 353)*
*eger tilese **keskey** anlarnıñ illerini taḳı ayaḳlarını taḳı bir yandın taḳı **öltürgey** anlarnı taḳı **asḳay** anlarnı. Ve eger tilese **öltürgey** anlarnı. Ve eger tilese anlarnı **asḳay** aġaçḳa tirle **asḳay** aġaçḳa tirle **asḳay** taḳı **sançġay** (İM, 423a-4, 5, 6 / Toparlı, 1992: 421)*
*meger kim iki ayaḳnı **yüwmegey** taḳı mübālaġa **ḳılġay** (İM, 99b-8 / Toparlı, 1992: 204)*
*meger kim oruç bolsa ġarġara **ḳılmaġay** ol ikisi farz turur (İM, 100a-1 / Toparlı, 1992: 204)*
*taḳı imām **selām birgey**, bu bölek selām birmegeyler taḳı barġaylar (İM, 236b-3 / Toparlı, 1992: 292)*
*şehādet barmaḳı bir kezde **açġay** (Hulasa, 21a1 / Delice, 2003: 162)*
*ḳatı 'ayb turur; andan **saḳlanġay** (Hulasa, 21a4 / Delice, 2003: 162)*
*śol ḳoldan üç barmaḳı ḳatı **yumġay** (Hulasa, 21a7 / Delice, 2003: 163)*
*iki elinden ḳatı berk **yumġay** (Hulasa, 21a9 / Delice, 2003: 163)*
*iki elini iki çıyġanaḳnı **götürgey** (Hulasa, 21b2 / Delice, 2003: 163)*
*[Kerek] kim bunı oḳıġan 'azİz **dutġay** (KH, 4(65a)-7 / Özgür, 2002: 23)*
***
***çızmaġay** (TTAM, 51a-10 / Toparlı, 2000: 67)*
*daĥı barça kişilere **ögretmegey** (KH, 4(65a)-8 / Özgür, 2002: 23)*
*sizge dağı örtügli **ḳalmaġay** işitkey siz anlar (GT, 217-11 / Karamanlıoğlu, 1989: 108)*
*işitse artından na'l āvāzını **baḳġay** mu añgar yā **baḳmaġay** mu? (İM, 175a-1 / Toparlı, 1992: 252)*

öze yā tābi‘ ***bolmaġay*** *mu? (İM, 180b-5 / Toparlı, 1992: 256)*

kiriş ol ikisine ***tigmegey*** *(Hulasa, 21a2 / Delice, 2003: 162)*

birbirine muħālif ***bolmaġay*** *(Hulasa, 21b6 / Delice, 2003: 163)*

ŧoldurmazdan burun düşmeni ***gözlemegey*** *(Hulasa, 31a2 / Delice, 2003: 167)*

anıñ üzere ***sünmegey*** *(Hulasa, 29b1 / Delice, 2003: 166)*

ve daħı, ***çekmegey*** *(Hulasa, 33b9 / Delice, 2003: 167)*

ve daħı yaynı ***doldurmaġay*** *(Hulasa, 33b9 / Delice, 2003: 167)*

*****

baġlaġaybiz *(Paçacıoğlu, 1995: 168)*

kel-me-gey-biz *(KK / Toparlı, 1999: 19)*

baġlaġay-biz, kelgey-biz *(Karamanlıoğlu, 1994: 131)*

mu‘ātibinden iymen ***bolġay biz*** *(GT, 83-7 / Karamanlıoğlu, 1989: 41)*

sen ve men ħôca-daş ***bolġay-biz*** *(GT, 153-11 / Karamanlıoğlu, 1989: 76)*

ni revā kim savaş ***ķılġay-biz*** *(GT, 153-11 / Karamanlıoğlu, 1989: 76)*

biz añgar kitebini anıñg boynunda ***çıķķay biz*** *ol kişige (İM, 396a-8 / Toparlı, 1992: 169)*

eger anlar toġru yüriseler toġru yol öze ***içürgey biz*** *anlarġa (İM, 66a-8 / Toparlı, 1992: 184)*

anıñ ma‘nāsı ol turur kim: ***birgey biz*** *anlarġa öküş suf tip (İM, 66b-1 / Toparlı, 1992: 184)*

ya‘nį kāmil ķıldım dįni farāyıżlar birle bolmadı ***alġay biz*** *(İM, 68a-5 / Toparlı, 1992: 185)*

yirlerinde yād ***ķılġay biz*** *(Hulasa, 33b9 / Delice, 2003: 167)*

*****

bolġaysiz *(Paçacıoğlu, 1995: 168)*

kel-me-gey-siz *(KK / Toparlı, 1999: 19)*

kelgey-siz *(Karamanlıoğlu, 1994: 131)*

şehrde ***bolġay-siz*** *eger mübārek ħātırıñızġa (GT, 138-4 / Karamanlıoğlu, 1989: 68)*

sizge daġı örtügli ķalmaġay ***işitkey siz*** *anlar (GT, 217-11 / Karamanlıoğlu, 1989: 108)*

öz keremiñizden ‘ayb aytmayın ma‘źūr ***tutḳay-siz*** *(GT, 134-5 / Karamanlıoğlu, 1989: 66)*

iy mü’minler ***bolġay siz*** *ḳutulġanlardan (İM, 79b-7 / Toparlı, 1992: 193)*

sözler oş imdi körgey siz Teñri’ñizni neteg kim körer siz (İM, 45a-6 / Toparlı, 1992: 172)

*

kelgey-sizler *(Karamanlıoğlu, 1994: 131)*

***

kelgeyler *(Paçacıoğlu, 1995: 168)*

kel-me-gey-ler, al-ma-ġay-lar *(KK / Toparlı, 1999: 19)*

çızġaylar *(TTAM, 52a-10 / Toparlı, 2000: 67)*

çızġaylar, kelgeyler *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

yazmaġaylar *daġı andan maña rāĥat tigdi siz (GT, 134-4 / Karamanlıoğlu, 1989: 66)*

ĥattā ***bilgeyler*** *kim (‘ālim durur veliḳin) (GT, 334-1 / Karamanlıoğlu, 1989: 166)*

seyr ***itkeyler*** *yir özre köp zemān (GT, 76-4 / Karamanlıoğlu, 1989: 37)*

anıñ öze sol yanından ***başlaġaylar***, ***bıraḳġaylar*** *kefenni (İM, 238b-3 / Toparlı, 1992: 294)*

her dem bu kitāba mütāla‘a ḳılıp ***oḳuġaylar*** *[kim] (KH, 5(65b)-1 / Özgür, 2002: 23)*

ölügni taĥtası öze ***tutġaylar*** *tört ayaḳından taḳı* ***yürügeyler*** *(İM, 241a-2 / Toparlı, 1992: 296)*

*

taḳı imām selām birgey, bu bölek ***selām birmegeyler*** *taḳı* ***barġaylar*** *(İM, 236b-3 / Toparlı, 1992: 292)*

taḳı ir kişige yir ***ḳazmaġaylar*** *(İM, 405a-6 / Toparlı, 1992: 409)*

ḳıymetin bilmeyenlere ***göstermegeyler*** *(KH, 4(65a)-9 / Özgür, 2002: 23)*

-GAy erdi / idi

ançaġa tigrü ol ikisinden mįrāŝ ***yigey irdim*** *(İM, 9b-8 / Toparlı, 1992: 152)*

*

bolġay idim *(Paçacıoğlu, 1995: 168)*

śıddįḳlar cümlesinden ***bolġay idim*** *şi'r (GT, 81-6 / Karamanlıoğlu, 1989: 40)*

şi'r men kirek ***ölgey idim*** *ıy gül-beden (GT, 249-5 / Karamanlıoğlu, 1989: 124)*

***

mü'minler tip, ***ayıtġay irdi*** *(İM, 29b-4 / Toparlı, 1992: 163)*

henüz ol ikisini ḳaydan ***çıḳarġay irdi*** *(İM, 41b-5 / Toparlı, 1992: 170)*

Teñri Te'ālā ***buyurmaġay irdi*** *(İM, 41b-3 / Toparlı, 1992: 170)*

sākin bolmaḳ birle ve ***tıymaġay irdi*** *(İM, 41b-3 / Toparlı, 1992: 170)*

ni işler ***ḳılġay irdi*** *ādemįge (GT, 177-6 / Karamanlıoğlu, 1989: 88)*

*

ḳılġay idi *(Paçacıoğlu, 1995: 168)*

ni ***bolġay idi*** *bu söz sultānġa ħoş kilmedi (GT, 25-5 / Karamanlıoğlu, 1989: 12)*

közüm sensiz cehān-nı ***körmegey idi*** *(GT, 249-6 / Karamanlıoğlu, 1989: 124)*

biri ***bolġay idi*** *(GT, 26-5 / Karamanlıoğlu, 1989: 12)*

***

İblįs biz reĥet ***tapḳay irdük*** *(İM, 80a-7 / Toparlı, 1992: 193)*

*

ḳademinde ħıdmat bilin ***baġlaġay idik*** *(GT, 246-2 / Karamanlıoğlu, 1989: 122)*

***

dağı ***aytḳaylar idi*** *(GT, 251-7 / Karamanlıoğlu, 1989: 125)*

pāre pāre ***itkeyler idi*** *(GT, 312-12 / Karamanlıoğlu, 1989: 155)*

ferhād u şįrįn ***oḳuġaylar idi*** *(GT, 263-4 / Karamanlıoğlu, 1989: 131)*

-GA

çızġa-men, kelge-men *(Karamanlıoğlu, 1994: 131)*

alġamen *(Paçacıoğlu, 1995: 168)*

çızġa men *(TTAM, 51b-7 / Toparlı, 2000: 67)*

bir yazuḳ kim ***ḳılġa men*** *(İM, 288b-2 / Toparlı, 1992: 327)*

tilemes men kim ***körge men*** *fülān kişini edgülük birle (İM, 10a-7 / Toparlı, 1992: 152)*

***

içkesen *(Paçacıoğlu, 1995: 168)*

çızġa sen *(TTAM, 50b-12 / Toparlı, 2000: 67)*

kelge-sen *(Karamanlıoğlu, 1994: 131)*

ikseñen ħayr urluķını ***biçkesen*** *(GT, 9-2 / Karamanlıoğlu, 1989: 4)*

küzege ni koysañ anı ***içkesen*** *(GT, 9-3 / Karamanlıoğlu, 1989: 4)*

cevr niçe 'āşıķıña ***ķılġa sen*** *(GT, 236-6 / Karamanlıoğlu, 1989: 117)*

cān u köñül-ni ni bilen ***alġa sen*** *(GT, 236-7 / Karamanlıoğlu, 1989: 117)*

***

ķılġa *(Paçacıoğlu, 1995: 168)*

kelge *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

***

ķulnıñ 'izzeti ***artķanın*** *(artķa tiyin?) anıñ ol sözi melik (GT, 181-8 / Karamanlıoğlu, 1989: 90)*

***

kelge-biz *(Karamanlıoğlu, 1994: 131)*

çızġa biz *(TTAM, 51b-3 / Toparlı, 2000: 67)*

***

çızġa siz *(TTAM, 52a-9 / Toparlı, 2000: 67)*

-Ar

sen ađımı ***n'eyler sen*** *(DM, 24a4-3 / Toparlı, 2003: 63)*

-A

çızmaya men *(TTAM, 51b-10 / Toparlı, 2000: 67)*

***

dahı kiçgezler sidügi bile, üstine ***bağlayasın*** *(Hulasa, 86b3 / Delice, 2003: 188)*

çızmaya sen *(TTAM, 51a-2 / Toparlı, 2000: 67)*

***

çızmaya biz *(TTAM, 51b-6 / Toparlı, 2000: 67)*

***

çızmaya siz *(TTAM, 51a-6 / Toparlı, 2000: 67)*

***

çızmayalar *(TTAM, 51a-11 / Toparlı, 2000: 67)*

-Asl

käl-äsi-män *(Et-tuhfetü'z-Zekiyye / Pritsak, 1998: 120)*

alası-men *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

kelesi-men *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

***

alası-señ *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

kelesi-señ *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

***

alası *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

kelesi *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

***

alası-biz *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

kelesi-biz *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

***

alası-siz *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

kelesi-siz *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

***

alasılar *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

kelesiler *(Karamanlıoğlu, 1994: 132)*

-IsAr

varısarsın *anda ‘uryān tevbe ḳıl (KG, 22b-5 / Yavuz, 2002: 273)*

gidisersin *ḳor u kef (KG, 78a-4 / Yavuz, 2002: 273)*

***

bolısar *(Paçacıoğlu, 1995: 168)*

keliser *(Paçacıoğlu, 1995: 168)*

öliser *(Paçacıoğlu, 1995: 168)*

cünūn ***olısar*** *(KG, 10b-5 / Yavuz, 2002: 273)*

günāha göre ***olısar*** *(KG, 39b-6 / Yavuz, 2002: 273)*

girmeyiser *cehenneme (KG, 15b-3 / Yavuz, 2002: 273)*

irmeyiser *‘izzete (KG, 79a-4 / Yavuz, 2002: 273)*

-AcAk

meftūn ***olacaḳdur*** *(KG, 61a-8 / Yavuz, 2002: 273)*

ħūn ***olacaḳdur*** *(KG, 61a-9 / Yavuz, 2002: 273)*

Dicle vü Ceyĥūn ***olacaḳdur*** *(KG, 61b-2 / Yavuz, 2002: 273)*

meygūn ***olacaḳdur*** *(KG, 61b-4 / Yavuz, 2002: 273)*

Mecnūn ***olacaḳdur*** *(KG, 61b-6 / Yavuz, 2002: 273)*

iki gözi gūr ***olacaḳdur*** *(KG, 63b-4 / Yavuz, 2002: 273)*

1. 5. 3. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Gelecek Zaman

Kırım Ermenilerinin bir kısmının Polonya kralı I. Leos’un daveti üzerine, 1280’de Batı Ukrayna’ya (Galiçya ve Lodomer’e) göç etmeleri ve başlıca Kamenez-Podolsk şehrine yerleşmelerinden sonra buradaki Ukrayna

Ermenilerinin lehçesi olan Ermeni Kıpçak Türkçesine dâir kaynaklar çoğunlukla resmî evrâk ve dinî kitap türündendir. Bunlar üzerine çalışma yapanlardan biri olan Omeljan Pritsak PhTF'de yer alan *Ermeni Kıpçakçası* başlıklı makalesinde konumuzla ilgili olarak iki gelecek zaman ekinden bahseder. Bu ekleri "gelecek-istek-gereklilik" olarak nitelendirdiği -**gay** / -**k'ay** ve "gelecek zaman" olarak nitelendirdiği –**sar** olarak gösteren Pritsak nadiren görülen ve gelecek zaman bildiren bir –ası ekinden de bahsetmektedir (Pritsak, 1998: 127).

Tablo 8: Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Gelecek Zaman Çekimi

	1. TEK.	2. TEK.	3. TEK.	1. ÇOK.	2. ÇOK.	3. ÇOK.
-GAy	bolġaymen	işitkeysen	turġuzġay	yemirilgeybiz	aytḳaysiz	eltkeyler
-sAr	bersermen	yapsarmen	çıhharsar			körmiserler
-Ası			tiyası dır			
-GAy edi	uçḳay edim		bergey edi			etkeyler edi

-GAy

Zerä tanïr Biy yolun toγrularnïŋ, yollarï χïrsïzlarnïŋ tas ***bolgaylar.*** *(Garkavetz, 2001: 3)*

Men seni χolarmen, Biy, ertä išitkäysen, avazïma menim, ertä hadir ***bolgaymen*** *alnïŋa turma senïŋ (Garkavetz, 2001: 6)*

Färah bolgaylar barčasï, χaysïlarï ki umsanïptïrlar saŋa, meŋilik sövüngäylär, da turgaysen sen alarda. (Garkavetz, 2001: 7)

Bolmagay, ki χolga salgay, nečik aslan kibik, boyumnu menim, da kimsä bolmagay, ki χutχargay, da ne ol, ki tirgizgäy. (Garkavetz, 2001: 8)

***bolgaymen, satkaymen**, **yyrlagay,** olumlu **bolgay,** ki **koçurgaylar** (Pritsak, 1998: 127)*

-GAy edi

*ki učup biyikläbip yïraχlanïp **turgïy edim** anabadda. (Garkavetz, 2001: 108)*
*Aytïr edim: **bergäy edi** kimesä maŋa χanatlar, nečik kügürčinniŋ, ki **učkay edim** **kötürülgäy edim** yïraχlanïp **toχtagay edim** yabanlïχta. (Garkavetz, 2001: 109)*

-sAr

*negä dire **χoysarmen** sayïšïmnï canïmda menim da ayrïχï yüräkimniŋ menim künlärni (Garkavetz, 2001: 19)*
*köznüŋ kölgesine χanatlarïŋnïŋ **yapsarsen** meni yüzündän χïrsïzlarnïŋ (Garkavetz, 2001:25)*

-Asl

***tiyası dır** (Pritsak, 1998: 127)*

1. 6. ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE GELECEK ZAMAN

Çağatay Türkçesinde ***fiil tabanı + -ġay / -gey zaman eki (**sedasız konsonantlardan sonra daha çok -ḳay / -key bilhassa şiirde -ġa / -ge / -ḳa / -*

ke) ***+ şahıs zamirleri*** şeklinde çekimlenen gelecek zaman kipinin çekimi şöyledir:

ḳılġa(y) mėn	*tapḳa(y) mėn*	*bilge(y) mėn*
ḳılġa(y) sėn	*tapḳa(y) sėn*	*bilge(y) sėn*
ḳılġa(y)	*tapḳa(y)*	*bilge(y)*
ḳılġa(y) biz	*tapḳa(y) biz*	*bilge(y) biz*
ḳılġa(y) siz	*tapḳa(y) siz*	*bilge(y) siz*
ḳılġaylar	*tapḳaylar*	*bilgeyler*

Olumsuz: *ḳılmaġa(y) mėn* “yapmayacağım”, *bilge(y) mėn* “bilmeyeceğim”.

-GAy

N’eylegey-min *sindin olġanġa ḳażā (LT, 87 / Canpolat, 1995: 20)*

Eyley ***alġay-min*** *saña hem-rāhlıġ (LT, 585 / Canpolat, 1995: 57)*

Beyle yol rencin çike ***alġay mu-min*** *(LT, 687 / Canpolat, 1995: 65)*

N’eylep ***olġay-min*** *alarġa hem-neberd (LT, 2467 / Canpolat, 1995: 195)*

Tā ki min hem żabt ***ḳılġay-min*** *anı (LT, 1196 / Canpolat, 1995: 102)*

Añga şükrāne ***ḳılġay-men*** *bu yalġuz ħasta cānımnı (MSD, 582 / Eraslan, 1999: 244)*

***

Ḳılmaġay-sın *nā-ümiḫd anı daġı (LT, 177 / Canpolat, 1995: 27)*

Cān fedā ***ḳılġay-sın*** *ol sürgeç semend (LT, 516 / Canpolat, 1995: 52)*

‘Azm iterdim beyle ***bolġay-sın*** *zebūn (LT, 856 / Canpolat, 1995: 78)*

‘Āzim olmay yolġa ***salġay-sın*** *ḳanat (LT, 857 / Canpolat, 1995: 78)*

Kiçe ot ***yaḳḳay-sın*** *āteş-gāhġa (LT, 1373 / Canpolat, 1995: 114)*

Saġınġay-sin *çerig irmes, meger gürz ü sinān kildi (MSD, 81 / Eraslan, 1999: 111)*

***

*Kim anıñ āŝārı **ḳalġay** tā bu ‘ahd (LT, 196 / Canpolat, 1995: 28)*

*Külbesige **salġay** andaḳ ikki nūr (LT, 225 / Canpolat, 1995: 30)*

*Cān ki ansız **bolġay** ol andın ni sūd (LT, 375 / Canpolat, 1995: 41)*

*Ney ḳoyup boynuñġa şāyed **tutḳay** ol (LT, 523 / Canpolat, 1995: 53)*

*Yaḳsa yol ‘azmiġa **yüzlengey** fütūr (LT, 571 / Canpolat, 1995: 56)*

*Közgü ol **bolġay** kim tartıp yüz belā (LT, 591 / Canpolat, 1995: 58)*

*‘Aḳl ḳānūnıda **bolġay** mu ĥisāb (LT, 712 / Canpolat, 1995: 67)*

*Ejdeha ger bolsa öz azcığa **kılğay** i’tiraf (HB, XIX-4 / Eraslan, 1999: 46)*

*Sâkiyâ mey tut ki şâyed mestlığ **bolğay** maña (HB, XXI-6 / Eraslan, 1999: 50)*

*Kim ulusğa z’ahir **olğay** dâğ-ı pinhânım miniñ (HB, XXIII-3 / Eraslan, 1999: 54)*

*Ve üç til ki Türkį ve Farsį ve Hindį **bolġay** (ML, B5b-20 / Özönder, 1996: 168)*

*Zāhid ‘ışḳın dise **ḳılġay** fāş (ML, B10b-13 / Özönder, 1996: 171)*

*Rebāb u ‘ūd işikiñgde meger **iñgregey** ü **köygey** (MSD, 139 / Eraslan, 1999: 126)*

*Tam urdum min, **yıḳılġay**, sin ‘imāret eylediñg (MSD, 392 / Eraslan, 1999: 186)*

*Kiçip Lāt u Menāt’ındın **unutḳay** deyr ü mįnānı (MSD, 278 / Eraslan, 1999: 158)*

*Hemįşe tā ki sāl u māh u köp leyl ü nehār **ötkey** (MSD, 260 / Eraslan, 1999: 154)*

*Ĥükmidin ki kündüz **uçḳay** būm (SS, 38 / Tural, 1993: 27)*

*tā ni **yitkey** aña ki özge ilāh (SS, 95 / Tural, 1993: 32)*

*il **digey** lā ilahe illa’llāh (SS, 95 / Tural, 1993: 32)*

*ni ki **bolġay** saña rıżā anı ḳıl (SS, 111 / Tural, 1993: 33)*

***eylegey** kök semendi birle sitįz (SS, 355 / Tural, 1993: 54)*

***

*bu tertįbim kevkebesi a‘lâ derecedin özge yirni **bigenmegey** (ML, B27b-8 / Özönder, 1996: 181)*

*Ĥūr **yörimegey** allına rıđvān çemeninde (MSD, 491 / Eraslan, 1999: 218)*

*Bu kündin soñra **tapmaġay** kişi dāruġa tersānı (MSD, 295 / Eraslan, 1999: 162)*

Yitmegey *a‘lādın ednāġa şikest (LT, 311 / Canpolat, 1995: 37)*

Ḳılmaġay *ol dem peşīmānlıġ asıġ (LT, 596 / Canpolat, 1995: 58)*

Çıkmağay *cân tâ ki ol kilgünçe peykândın burun (HB, XXXVI-4 / Eraslan, 1999: 80)*

andaḳ kilür kim sözüm mertebesi evcdin ḳuyı ***inmegey*** *(ML, B27b-7 / Özönder, 1996: 181)*

kim gehī ***bolmaġay*** *saña hem ḳad (SS, 145 / Tural, 1993: 36)*

hem yaman ħōd ***körünmegey*** *līkin (SS, 344 / Tural, 1993: 53)*

***

Valśı kāmın ***eylegey-biz*** *mültemes (LT, 439 / Canpolat, 1995: 46)*

İstemekdin ***tınmaġay-biz*** *bir nefes (LT, 439 / Canpolat, 1995: 46)*

Ança ***urġay-biz*** *bu yolda bāl ü per (LT, 440 / Canpolat, 1995: 46)*

Eylegey-biz *ḳat‘ ança baĥr ü ber (LT, 440 / Canpolat, 1995: 46)*

Kim anıñ ‘ışḳıda ***ölgey-biz*** *tamām (LT, 3140 / Canpolat, 1995: 242)*

Ḳurbān boluban vaślıñg üçün şükr ***ötegey-biz*** *(MSD, 470 / Eraslan, 1999: 212)*

***

Tüşti çün iş özni ***tutḳay-siz*** *mu‘āf (LT, 1423 / Canpolat, 1995: 118)*

Çāresin aytıñ çü ***bilgey-siz*** *bu rāz (LT, 2593 / Canpolat, 1995: 204)*

Vaślıġa ger ***tapmaġay-siz*** *dest-res (LT, 3151 / Canpolat, 1995: 242)*

***

Çün tükense bezm ***tutḳaylar*** *hevā (LT, 301 / Canpolat, 1995: 36)*

Tün ü kün ol yolda ***urġaylar*** *kanat (LT, 551 / Canpolat, 1995: 55)*

Yanmaġaylar *ol taleb vādīsidin (LT, 553 / Canpolat, 1995: 55)*

Ḳalmaġaylar *ol şeref hādīsidin (LT, 553 / Canpolat, 1995: 55)*

Ḳavm-ı nādān kim ***digeyler*** *sini şāh (LT, 827 / Canpolat, 1995: 76)*

Yüz tümen miñ ħalḳ ***tapḳaylar*** *necāt (LT, 2200 / Canpolat, 1995: 175)*

Ve evlād u etbā‘ı ki Hind kişveri ehli ***bolġaylar*** *(ML, B6a-22 / Özönder, 1996: 168)*

Āyā bu sıpḳaray lafžı mażmūnıġa yitkende Fārsī şi‘rde ni ‘ilāc ***ḳılġaylar*** *(ML, B10a-8 / Özönder, 1996: 170)*

kökke tofraġını ***yitürgeyler*** *(SS, 27 / Tural, 1993: 26)*

tofraġ içre tenin ***itürgeyler*** *(SS, 27 / Tural, 1993: 26)*
öz yüzleri śafĥası dik ḳara ***ḳılmaġaylar*** *(ML, B6a-25 / Özönder, 1996: 168)*
öz tilleri dik şikeste ḳalem tili bile edā ***itmegeyler*** *(ML, B6a-25 / Özönder, 1996: 168)*

-GAy irdi

Kāş hergiz ***bolmaġay irdim*** *tirig (LT, 1184 / Canpolat, 1995: 102)*
Kirmegey irdim *muhabbet kûyige bilsem idi (HB, XXI-4 / Eraslan, 1999: 50)*
Körmegey irdim *anı hergiz çü yığlap sâl u mâh (HB, XLIX-5 / Eraslan, 1999: 106)*
***
aña gerdūndın ***ötkey irdi*** *cenāb (SS, 147 / Tural, 1993: 36)*
Bolmaġay irdi *uyatıñdın ĥayāt (LT, 802 / Canpolat, 1995: 74)*
Körmegey mü irdi *itlerdin vefā (LT, 1430 / Canpolat, 1995: 118)*
***
Ba'żı itse ba'żı ***ḳalġay irdiler*** *(LT, 1431 / Canpolat, 1995: 118)*
Özni etrāfıġa ***salġay irdiler*** *(LT, 1431 / Canpolat, 1995: 118)*
Ħaśmı birle ki ***tutuşḳaylar irdi*** *(LT, 1432 / Canpolat, 1995: 118)*
Mātemiġa kim ***uluşḳaylar irdi*** *(LT, 1432 / Canpolat, 1995: 118)*

-GA

Kim min eyley ***alġa-min*** *taḳrīr anı (LT, 361 / Canpolat, 1995: 40)*
Añlaman özni ki ol yan ***kitke-min*** *(LT, 584 / Canpolat, 1995: 57)*
Özge kuşlar dik bu yol ḳat' ***itke-min*** *(LT, 584 / Canpolat, 1995: 57)*
Min arada ***bolġa-mın*** *ĥükm itküçi (LT, 1854 / Canpolat, 1995: 149)*
Birge min *şükrâne-i valsı üçün cânımnı min (HB, XXXVII-1 / Eraslan, 1999: 82)*
Şehā lutfuñgı ***tapḳam*** *dip du'āçı bende Sekkākį (MSD, 98 / Eraslan, 1999: 114)*
***

*Cilve'ị kim **ḳılġa-sın** devrānı mest (LT, 475 / Canpolat, 1995: 49)*

*Lāyıḳ ol sin ki bị-ḳayd **olġa-sın** (LT, 515 / Canpolat, 1995: 52)*

*Sa'y itip bir şāhġa śayd **olġa-sın** (LT, 515 / Canpolat, 1995: 52)*

***Bolġa-sin** 'ömr-i ebedḳa behre-mend (LT, 516 / Canpolat, 1995: 52)*

***Tapḳa-sin** aślị kebūter-ħanġa yol (LT, 523 / Canpolat, 1995: 53)*

*Ḳılġanıñdın yüz ħacālet **çikke-sin** (LT, 597 / Canpolat, 1995: 58)*

*Ġafletiñ uyḳusıdın **oyġanġa-sın** (LT, 1939 / Canpolat, 1995: 156)*

*Ey ecel korkutma öltürgüm diben **öltürge sin** (HB, XLVII-3 / Eraslan, 1999: 102)*

*Ger kilip vîrâne kabrımnı ziyâret **kılğa sin** (HB, XXXV-1 / Eraslan, 1999: 78)*

***

*'Özr **ayturġa** maḳālātıñ siniñ (LT, 594 / Canpolat, 1995: 58)*

***

*Biz cehāletḳa giriftār **olġa-biz** (LT, 434 / Canpolat, 1995: 46)*

***Kirge-biz** ol şeh yolıġa cān bile (LT, 438 / Canpolat, 1995: 46)*

*Kim viśāli kāmıġa ya **yitke-biz** (LT, 441 / Canpolat, 1995: 46)*

*Ya temennāsıda cān terk **itke-biz** (LT, 441 / Canpolat, 1995: 46)*

-GU

***Almaġumdur** bu işikdin başnı (LT, 1210 / Canpolat, 1995: 103)*

***Bolmaġum** ġam ħārħārıdın ħalāś (LT, 2086 / Canpolat, 1995: 166)*

*Min sini dip **ḳılmaġumdur** çün ħacil (LT, 2279 / Canpolat, 1995: 181)*

*Dise köñlüm **tutğum** özge yâr ışkıñ terkin it (HB, XIX-5 / Eraslan, 1999: 46)*

*Her zamân korkutma kim cânıñnı **alğum** cevr ile (HB, XXIII-2 / Eraslan, 1999: 54)*

*Ey ecel korkutma **öltürgüm** diben öltürge sin (HB, XLVII-3 / Eraslan, 1999: 102)*

*Bu kündin soñ közüm yaşın nažardın dem-be-dem **salġum** (MSD, 133 / Eraslan, 1999: 124)*

*Kimni kim ol isterse **ḳılġuñ** ḳabūl (LT, 175 / Canpolat, 1995: 27)*

Ger hem ol yalġanġa ***bolġuñ*** *mübtelā (LT, 743 / Canpolat, 1995: 69)*

Ḳoyġuñ *ol dem 'ışḳ vādiġsiġa gām (LT, 2563 / Canpolat, 1995: 202)*

Didi ***kılğuñ*** *köñül ornığa peykânımnı ahz (HB, XI-5 / Eraslan, 1999: 30)*

Ey Hüseynî yârsız sin ***neylegüñ*** *âlem ara (HB, L-7 / Eraslan, 1999: 110)*

Ħalāś ***tapḳuñg*** *bu kün yarın içinde (MSD, 447 / Eraslan, 1999: 204)*

***

yoḳ hem itseñ anı oḳ ***itküñdür*** *(SS, 29 / Tural, 1993: 26)*

bar ***ḳılġuñdur*** *u yoḳ* ***itküñdür*** *(SS, 29 / Tural, 1993: 26)*

***

Ḳılġusı *yoḳ bir ser-i mūyi asıġ (LT, 1940 / Canpolat, 1995: 156)*

Kim ki kildi 'āḳıbet ***barġusıdur*** *(LT, 2021 / Canpolat, 1995: 161)*

Cürmümizġa ***bolġusı*** *tañla şefi'(LT, 174 / Canpolat, 1995: 26)*

Tapḳusı *raĥmet yitip fażl-ı İlāh (LT, 176 / Canpolat, 1995: 27)*

Kim ol işdin ***bolġusıdur*** *bi-ħaber (LT, 251 / Canpolat, 1995: 33)*

Boldı 'ibret ***alġu*** *dik ol śan'atı (LT, 646 / Canpolat, 1995: 62)*

***

Kilgüsi *andın başıñġa yüz belā (LT, 743 / Canpolat, 1995: 69)*

Ğam yili cismim binâsın kıldı vîrân ***kılğu*** *dik (HB, XXI-1 / Eraslan, 1999: 50)*

Ney nefes almaslıḳıdın āħırı ***körgüsi*** *tāb (MSD, 374 / Eraslan, 1999: 182)*

Bolsa ḳıyāmet barçadın ḳılġan işin ***sorġusıdur*** *(MSD, 521 / Eraslan, 1999: 226)*

-A

Kim ol muĥabbet otı içre cān bile ***yana*** *(MSD, 455 / Eraslan, 1999: 208)*

İKİNCİ BÖLÜM

MODERN TÜRK YAZI DİLLERİNDE GELECEK ZAMAN

2. MODERN TÜRK YAZI DİLLERİNDE GELECEK ZAMAN

2. 1. –A, –y / –MAy: fiil + -A, -y / - MAy + şahıs eki

2. 1. 1. Etimolojisi ve Tarihî Gelişimi

-A, -y zarf-fiil ekleri + turur / turar kalıbının tarihî Türk yazı dillerine göre farklı şekillerde ekleşmesiyle kurulan kip; bazı yazı dillerinde ***tur-*** fiilini

tamamen kaybetmiş ve *-A* zarf-fiil eki kip görevini üstlenmiştir (KTLG-I, 2006: 129).

Doğu Türkçesindeki ilk örnekleri Harezm Türkçesinde ***-A, -y / -U turur*** şeklinde görülen kiple ilgili şu örnekler verilebilir: *bar-u turur-men* "gidiyorum, gideceğim", *ża'if bol-u turur-sen* "zayıflıyorsun, zayıflayacaksın", *büt-e turur* "bitiyor, bitecek", *kel-e turur* "geliyor, gelecek", *ündeyü turur* "sesleniyor, seslenecek", *qılu turur-miz* "yapıyoruz, yapacağız", *bar-a turur-siz* "gidiyorsunuz, gideceksiniz".

Kıpçak Türkçesinde –***a-dır < -a turur*** şeklinde olup, olumsuzu –*may-dır / -meydir* şeklinde yapılır (Karamanlıoğlu, 1994: 128): *al-a-dır-men* "alıyorum", *kel-e-dir-biz* "geliyoruz, geleceğiz", *yumrukla-y-dır-men* "yumrukluyorum, yumruklayacağım", *ḳayna-y-dır* "kaynıyor, kaynayacak"…

Kipin Çağatay Türkçesinde sonradan,***–adur, -edür*** şekline dönüştüğü görülür: *aladur* "alıyor, alacak", *çıkadur* "çıkıyor, çıkacak", *köredür min* "görüyorum, göreceğim", *öltüredür sin* "öldürüyorsun, öldüreceksin", *satadur* "satıyor, satacak", *deydür men* "diyorum, diyeceğim", *almaydur men* "almıyorum, almayacağım", *eşitmeydürler* "işitmiyorlar, işitmeyecekler".

Kipin tarihî gelişiminden hareketle çekimin bünyesinde yer alan ve ***turur > turu > tur > dur > dır > -du (-dı) > -t*** şeklinde gelişen bildirme ekinin bu seyri şöyle örneklenebilir (Çengel, 2005: 225):

al-a turur > al-a tur > al-a dur > al-a-dı > al-a-t.

2. 1. 2. Modern Türk Yazı Dillerinde Bu Gelecek Zaman Kipi İçin Kullanılan Terimler

Özbek Türkçesinde ***hazirgi keläsi zäman fe'li***, Yeni Uygur Türkçesinde ***vasitisiz bayan mäylidiki pütmigän / izçil hazirqi zaman***, Kırım Türkçesinde ***umumiy şimdiki zaman***, Tatar Türkçesinde ***häzïrgï zaman***, Başkurt Türkçesinde ***xaźïrgï zaman***, Karaçay-Malkar Türkçesinde ***busağat zaman***, Kumuk Türkçesinde ***haligi zaman*** ve ***haligi mekenli zaman***, Nogay Türkçesinde ***äligi keleyek zaman***, Karakalpak Türkçesinde ***häzirgi keler mähäl***, Altay Türkçesinde ***turguza öydiŋ -t dep keberi***, Hakas Türkçesinde ***polçatxan tus***, Tuva Türkçesinde ***barımdalıg amgı üye***, Saha Türkçesinde ***biliŋŋi birieme*** ve Çuvaş Türkçesinde ***haĺhi vĭhĭt*** şeklinde adlandırılan kipe Kazak Türkçesinde ***awıspalı osı şaq / jalpı osı şaq*** , Kırgız Türkçesinde ise ***cönököy uçur çak*** adı verilir (KTLG-I, 2006: 129-147). Kırgız gramerlerinde *cönököy uçur çak* (basit şimdiki zaman)'ın yanında ***aykın keler çak*** (kesin gelecek zaman) başlığı altında da ele alınır (Çengel, 2005: 226).

2. 1. 3. Biçim

Tarihî Türk lehçelerinde olduğu gibi ***-A-*** ve ***-y-*** zarf fiil kökenli eklerle ifade edilen kip Kırgız Türkçesinde dudak uyumuna bağlı olarak ***-O-*** şeklinde de görülür. Ünsüzle biten fiillerde damak uyumundan hareketle ***-a-/-e-, -o-/-ö-;*** ünlü ile biten fiillerde ise ***-y-*** şeklinde bulunur (Çengel, 2005: 225): *baramın* "gideceğim, gidiyorum", *bilesiz* "bileceksiniz, biliyorsunuz" vb.

Tuva Türkçesinde şahıs zamirleriyle, Altay Türkçesinde iyelik, diğer yazı dillerinde (Özbek, Uygur, Kırım Tatar, Kazan Tatar, Başkurt, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay, Kırgız, Karakalpak, Kazak, Hakas, Saha ve Çuvaş Türkçeleri) de zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenen (KTLG-I, 2006: 129) kip yaklaşık yirmi lehçede görülür ve pek çoğunda şimdiki zaman ve geniş zamanın yanında gelecek zaman anlamını da verir.

Ünlüyle biten fiiller söz konusu eki alınca araya ***/y/*** bağlayıcı ünsüzü girer. Daha sonra asıl ekin düşmesi sonucu, bağlayıcı ünsüz ek durumuna geçmiştir. ***turur*** ise hece eksilmesi sonucu erimiş; sadece III. şahıs çekiminde ***-t*** şeklinde kalmıştır (Çengel, 2005: 225): *başla-y-a turur > başla-y-ı turur > başla-y turur.*

2. 1. 3. 1. Kazak Türkçesindeki Biçim

Tablo 9: -A, -y Gelecek Zaman Ekinin Kazak Türkçesinde Çekimi

baramın (gideceğim)	*kelemin (geleceğim)*
barasıñ	*kelesiñ*
bara(dı)	*kele(di)*
baramız	*kelemiz*
barasıñdar	*kelesiñder*
bara(dı)	*kele(di)*
okıymın (okuyacağım)	*tutamın (tutacağım)*
okıysıñ	*tutasıñ*
okıy(dı)	*tuta(dı)*
okıymız	*tutamız*
okıysıñdar	*tutasıñdar*
okıy(dı)	*tuta(dı)*

Olumlu:

Kazak Türkçesinde ünsüzle biten fiil köklerine *-a, -e* ; ünlüyle biten fiil köklerine ise -y ekinin ilave edilmesiyle yapılan (Koç, 2004: 267) ve zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenir: *üyretemin* "öğreteceğim", *aytasıñ* "söyleyeceksin", *köresiz* "göreceksiniz", *keledi* "gelecek".

Olumsuz:

Kesin gelecek zamanın olumsuz çekimi Kazak Türkçesinde ***-MA*** ekiyle yapılır ve **m, n, ñ** ve **z**'den sonra **b**'li, tonsuz seslerden sonra **p**'li, diğer

seslerden sonra ise **m**'li şekil kullanılır (Koç, 2004: 268): *bar-ma-y-mın* "gitmeyeceğim, gitmiyorum", *kel-me-y-siñ* "gelmeyeceksin, gelmiyorsun", *ayt-pay-dı* "söylemeyecek, söylemiyor".

Soru:

Bu kipin soru çekiminde Kazaklar ***–MA*** ekini kullanır ve **m, n, ñ** ve **z**'den sonra **b**'li, diğer seslerden sonra **m**'li şekli getirirler (Koç, 2004: 268): *barasız ba* "gidecek misiniz, gidiyor musunuz", *qaray ma* "bakacak mı, bakıyor mu".

2. 1. 3. 2. Kırgız Türkçesindeki Biçim

Tablo 10: -A, -y Gelecek Zaman Ekinin Kırgız Türkçesinde Çekimi

caz-a-m(ın)	*alamın (veya alam)*	*okuymun (veya okuym)*
caz-a-sıñ	*alasıñ*	*okuysuñ*
caz-a-sız	*alasız*	*okuysuz*
caz-a-t	*alat*	*okuyt*
caz-a-bız	*alabız*	*okuybuz*
caz-a-sıñar	*alasıñar*	*okuysuñor*
caz-a-sızdar	*alasızdar*	*okuysuzdor*
caz-ış-a-t	*alışat*	*okuşot*

öt-ö-m(ün)	*tutamın (tutacağım)*	*körömün*
öt-ö-süñ	*tutasıñ*	*körösüñ*
öt-ö-süz	*tutasız*	*körösüz*
öt-ö-t	*tutat*	*köröt*
öt-ö-büz	*tutabız*	*köröbüz*
öt-ö-süñör	*tutasıñar*	*körösüñör*

öt-ö-süzdör	*tutasızdar*	*körösüzdör*
öt-ü-ş-ö-t	*tutuşat*	*köröşöt*

işleymin	*başta-y-m(ın)*	*unut-a-m(ın)*
işleysiñ	*başta-y-sıñ*	*unut-a-sın*
işleysiz	*başta-y-sız*	*unut-a-sız*
işleyt	*başta-y-t*	*unut-a-t*
işleybiz	*başta-y-bız*	*unut-a-bız*
işleysiñer	*başta-y-sıñar*	*unut-a-sıñar*
işleysizder	*başta-y-sızdar*	*unut-a-sızdar*
işleşet	*başta-ş-a-t*	*unut-u-ş-a-t*

Olumlu:

Kırgız gramerlerinde *cönköy uçur çak* (basit şimdiki zaman) ve *aykın keler çak* (kesin gelecek zaman) başlıkları altında ele alınan kipin çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır (Çengel, 2005: 225): *al-a-mın* “alacağım, alıyorum”, *bil-e-siñ* “bileceksin, biliyorsun”, *bar-a-bız* “gideceğiz, gidiyoruz”, *küt-ö-süñör* “bekleyeceksiniz, bekliyorsunuz” vb.

I. teklik şahısla yapılan çekimde şahıs ekinin kısalmış şekli de kullanılır (Çengel, 2005: 225): *alamın* ~ *alam* “alacağım, alıyorum”, *körömün* ~ *köröm* “göreceğim, görüyorum” vb.

Olumsuz:

Kırgız Türkçesinde kesin gelecek zamanın olumsuz çekiminde ***-BA-/-BO-*** olumsuzluk eki kullanılır ve tonlulardan sonra **b**’li; tonsuzlardan sonra ise **p**’li şekiller eklenir (Çengel, 2005: 226): *al-ba-y-t* “almayacak, almıyor”, *kel-be-y-t* “gelmeyecek, gelmiyor” vb.

Soru:

Kırgızlar kesin gelecek zamanın soru biçiminde ***-BI-*** ekini kullanırlar ve tonlulardan sonra **b**'li; tonsuzlardan sonra ise **p**'li şekilleri getirirler (Çengel, 2005: 227): *al-a-mın-bı* "alacak mıyım, alıyor muyum?", *bol-o-suz-bu* "olacak mısınız, oluyor musunuz?" vb.

Ayrıca Kırgız Türkçesinde III. teklik şahsın soru çekiminde ***-t*** eki çoğunlukla kullanılmaz (Çengel, 2005: 227): *kel-e-bi* "gelecek mi, geliyor mu?", *işte-y-bi* "çalışacak mı, çalışıyor mu?" vb.

2. 1. 4. İşlev

Kip şu anda devam eden bir hareket ile şu andaki alışılmış veya tekrarlanmış bir hareketin (şimdiki zaman) yanında gelecekteki bir hareketi (gelecek zaman) de bildirir. Bu durum özellikle Çağatay Türkçesinde (Eckmann, 2003: 128) daha nettir.

Tarihî Türk lehçelerinde ilk olarak "şimdiki zaman" anlamı vererek ortaya çıkan; ancak zamanla "gelecek zaman" anlamı kazanarak günümüze ulaşan kipin işleviyle ilgili örnekler şöyle gösterilebilir:

Harezm Türkçesi

Üküş māllar taqı ħazįnalar cem' qılıp turur-men (NF, 442-2)
Eger qul ħōcasını körmese, ħōcası bārį qulını köre turur (NF, 429-7)
İş-ge baḳa aylanu turdı ekin yeringe (ME, 169-7)
Ol baru kelü turur fulānḳa, ol barur kelür fulān tapa. (ME, 137-2) (s. 59)
Vilāyet çeki-ni saḳlayu turdılar (ME, 114-6) (s. 54)
Baḳa endişe kılu turdı anıŋ içinde yā aĥvālın bildürdi. (ME, 115-7) (s. 54)

Kıpçak Türkçesi

Yastuḳı üstine kilip kördi kim şem‘ yana-turur dağı (GT, 259-2)
Körüp kündegi vażife ‘aṭāsın kesmeyin bire turur (GT, 5-7)

Çağatay Türkçesi

Tartadur biz besi̧ elem sindin (Lutfî, 1542)
Ḳaçarını körey disem ḳaçadur (Lutfî, 2305)
Ṭāyir-ı cān anda tapaydur kemāl (SH, 525)
Anın üçün oğluŋız anı köp sive turur (ŞT, 72a-1)
Bir yerde yatmay turur tidiler irse (ŞT, 71a-14)

Çağdaş Türk lehçelerinde “Belirli gelecek zaman” diye adlandırabileceğimiz; kılış veya oluşun, gelecekte gerçekleşeceğini kesinleştirerek anlatan ve yapı bakımından “yalın şimdiki zaman”la aynı olan bu kip (Güngördü, 1998: 259), Kazak ve Kırgız Türkçelerinde en yaygın gelecek zaman kipi olup, eklendiği fiillere, tam olarak Türkiye Türkçesindeki –*acak, -ecek* ekinin verdiği anlamı verir. Ancak geniş ve şimdiki zaman anlamlarından dolayı Türkiye Türkçesine, duruma göre, “gidiyorum, giderim” şeklinde de aktarılabilir (Ercilasun, 1991: 1055-1056).

2. 1. 4. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler

1. 4. 1. 1. İş veya hareketin, söz söylendikten sonra gerçekleşeceğini bildirir.

Men ozam, men ozammen. (AJ, 16) Ben geçeceğim, ben geçeceğim. (AY, 4)

Köşkende cük artamın sarı atanğa, aytamın ne betimdi Oyke apama?! (AJ, 17) Göçtüğümde eşya yükleyeceğim, sarı atana, ne yüzle söyleyeceğim Öyke apama? (AY, 6)

At zarıqtırasıñ! (AJ, 18) Atı çatlatacaksın! (AY, 7)

Pälen etem. (AJ, 29) Böyle yapacağım. (AY, 26)

Qaziretke sıyğa aparam. (AJ, 31) Hazrete hediye götüreceğim. (AY, 29)

Bügin sonda Qodarğa bir sın boladı. (AJ, 45) Bugün orada Kodar'ın cezası verilecek! (AY, 50)

Barlastar erteñ cüredi. (AJ, 56) Barlaslar yarın gidecek! (AY, 67)

Bärin de birge köşesiñ. Erteñ erte Şıñğısqa köşemiz. (AJ, 59) Hepiniz birlikte göçeceksiniz. Yarın erkenden Çıngıs'a göçeceğiz. (AY, 72)

Sen cıyırma bolsañ, ol cüz, sen cüz bolsañ, ol mıñ boladı, äne! (AJ, 63) Sen yirmiysen o yüz, sen yüzsen o bin olacak,işte! (AY, 78)

Köşiñ keyin qaytadı! (AJ, 64) Göçün geri gelecek! (AY, 80)

*Sender berip ciberesiñder me? (*AJ, 15) Sizler beni böyle bırakıp gidecek misiniz yani? (AY, 3)

Al kantesiñ? (AJ, 84) Ne yapacaksın? (AY, 107)

Cumabay ayrılmaymın dep tırısıp körip edi. (AJ, 32) Cumabay bırakmayacağım diye çaba gösterirken… (AY, 29)

2. 1. 4. 1. 2. İş veya hareketin, sözün söylenmesinden sonra, uzun bir zaman geçince yapılacağını bildirir.

Birtoğa, kesek minezi boyınşa, osı köñilin öle-ölgenşe saqtawmen körge birge äketemin dep senüvşi edi. (AJ, 35) Aynı kararlılıkla, bütün açık ve temiz yüreğiyle ölene kadar saklayacağını mezara birlikte götüreceğim diye inanıyordu. (AY, 35)

Qodar men Qamqanı bul küyde köremiz degen coq edi. (AJ, 37) Kodar ile Kamka'yı bu halde göreceğiz. (AY, 38)

Erteñ tağı köşesiñ! (AJ, 59) Yarın yine göçeceksin! (AY, 72)

Alsam, tekke almaymın, berip alam. Osı Şıñğıstıñ öz boyınan qıstaw berip alam. Ana Cigitek pen Kökşeniñ arasına barıp oynaysıñ. (AJ, 65) Alırsam bedava

almayacağım, karşılığını verip alacağım. Bu Çıngıs'ın içinden başka kışlık vereceğim. Şu Cigitek'le Kökşe'nin arasına yerleşeceksiniz. (AY, 81)

Böceyge baramız. Ağayınğa salmaq salamız. (AJ, 69) Böcey'e gideceğiz. Akrabaya ağırlığımızı koyacağız. (AY, 86)

Barımdı ortağa sap, tüs şayıspay-aq ülesemin. (AJ, 70) Bütün varımı ortaya koyup adil bir şekilde paylaşacağız. (AY, 88)

Bergizemin! Erten üstiñe siyaz qurğızamın. (AJ, 70) Verdireceğim! Yarın üzerine tahkikat kurulu oluşturacağız. (AY, 89)

Aytqanıñdı qumaymın. (AJ, 86) Söylediklerini unutacağım. (AY, 110)

Bu qudayğa ne qıladı? (AJ, 39) Bu Allah'a ne yapacak? (AY, 40)

Biz kirispey kim kirisedi? (AJ, 70) Biz halletmezsek kim halledecek? (AY, 88)

Men bolğanda qayteyin dep eñ? (AJ, 72) Ben olursam ne yapacaksın? (AY, 92)

Ondaydı mezgilinen burın şığarıp Abay qaytedi? (AJ, 116) Böyle şeyi zamanından önce ortaya atıp ne yapacak? (AY, 152)

2. 1. 4. 1. 3. İş veya hareketin, söz söylenmeden önce düşünüldüğünü bildirir.

*Küyse, Qunanbaymen birge küyedi. (*AJ, 30) Yanacaklarsa Kunanbay'la birlikte yanacaklardı. (AY, 27)

2. 1. 4. 1. 4. İş veya hareketin, söz söylendikten sonraki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşmekte olacağını bildirir.

Balam-av, qaladan moldalıq äkeledi desem. (AJ, 23) Ah yavrum. Ben seni şehirden molla olarak gelecek derken… (AY, 16)

Körip-bilip netesiñ? (AJ, 48) Görüp öğrenip de ne yapacaksın? (AY, 54)

Ayırıla köşem deymisiñ? (AJ, 59) Ayrılıp göçeceğim diye mi düşünüyorsun? (AY, 72)

Süyindik boladı erteñ… (AJ, 63) Süyindik denilecek yarın… (AY, 78)

Öz bası köredi. (AJ, 70) Kendisi çekecek. (AY, 89)

Artında qalıp, mayırğa ergen lawşıday qaşanğı tekirekteymiz. (AJ, 19) Liderin peşinden koşan muhafızlar gibi arkasından ne zamana kadar gideceğiz? (AY, 9)

Qulqın säriden qıstawğa barıp, qıstıgüni nesin ceydi? (AJ, 57) Erkenden kışlağa gidip kışgünü ne yiyecek? (AY, 69)

Qaşanğı şıdaymız? (AJ, 63) Ne kadar sabredeceğiz? (AY, 78)

Kempir-şaldı kürkildetip, balanıñ cağınan bozdağın şığarıp, qaşanğı otıramız? Qayda baramız? (AJ, 69) Yaşlıyı, ihtiyarı titretip, çocukları sütten kesip ne zamana kadar oturacağız, nereye gideceğiz? dedi. (AY, 86)

Aq bolsa, cazıqsız bolsa, nendi aytasıñ? (AJ, 70) Temiz, masum olsa, neyi söyleyeceksin? (AY, 89)

2. 1. 4. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler

2. 1. 4. 2. 1. İş veya hareketin, söz söylendikten sonraki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşmekte olacağını bildirir.

Ertebi-keçpi, akırı bir künü bilet. (SC, 256) Er ya da geç, sonunda bir gün öğrenecek. (SY, 299)

Ay carığında orok tartabız dep, Subankul ekööbüz kalıp kalbadık belek. (SC, 258) O gece ay ışığında buğday biçeceğiz diye, Subankul ve ben tarlada kalmıştık. (SY, 302)

Erteñ-bürsügünü çabıkka kirişebiz dep, kombaynın oşondoy dayardap koygon ele. (SC, 264) Yarın ve ertesi gün tarlada çalıştıracağız diye biçer-döverini o şekilde hazırlayıp bırakmıştı. (SY, 310)

Körörsüñör menin uulumduku ele tuura çıgat. (SC, 269) Görürsünüz, benim oğlumun söylediği haklı çıkacak. (SY, 317)

Suban, kanday deysiñ, biz baktıluu bolobuz, ee. (SC, 259) Suban, ne dersin, biz mutlu olacağız, değil mi? (SY, 302)

Bilip koygun, soguş uşintip küçöy berse men da ketem. (SC, 276) Şunu bil ki, eğer savaş böyle devam ederse, ben de gideceğim. (SY, 325)

Brigadirligiñdi emne kılam? (SC, 280) Ekipbaşılığını ne yapacağım. (SY, 331)

Anı sözsüz kaytıp kelet dep… (SC, 318) O mutlaka gelecektir diye… (SY, 381)

Özüm menen koşo kör astına ala ketembi dep, ayabay cürögüm tüştü. (SC, 256) Kendimle birlikte mezara götürecek miyim, diye pek korktum. (SY, 299)

Kuçagın caya sençelik ergip, sençelik coomarttanıp kim tosup alalat! (SC, 258) Kucağını açarak senin gibi zevkli, senin gibi cömert kim karşılayabilecek ki? (SY, 302)

Kanday bolot, kanday koyot, körüşöbüzbü, cokpu? (SC, 280) Nasıl olacaK,neler olacaK,görüşecek miyiz, görüşemeyecek miyiz? (SY, 330)

Biz açka cürgöndö, silerge kim ookat taap beret? (SC, 303) Biz açken size kim yiyecek bulur? / bulacak / (SY, 360)

Emki cazda da uşintip keserip oturabızbı, ce bir araketibizdi köröbüzbü? (SC, 303) Gelecek baharda da böyle aç oturacak mıyız ya da bir çaba gösterecek miyiz? (SY, 361)

Mından narı kantebiz degen oyuñda bar çıgar. (SC, 317) Bundan sonra ne yapacağız düşüncesi aklında vardır. (SY, 380)

Ubal-soobun kantem dep, ıylaçuusuñ? (SC, 322) Günahını sevabını ne yapacağım, diyerek ağlardın. (SY, 385)

Kantem kelinimdi, kantem? (SC, 322) Ne yapacağım gelinimi, ne yapacağım? (SY, 385)

Emne boldu kelinim? Kentem emi? (SC, 326) Ne oldu gelinim, ne yapacağım şimdi? (SY, 391)

Anday ak cürök ekensiñ, kelindin için kantesiñ! (SC, 327) Öyle dürüst isen, gelininin karnını ne yapacaksın? (SY, 393)

Emi kantem dep, dal boldum. (SC, 329) Şimdi ne yapacağım diyerek düşünceye daldım. (SY, 394)

Kantem desem… (SC, 335) Ne yapacağım deyince… (SY, 394)

Aliman emi kantet? (SC, 335) Aliman şimdi ne yapacak? (SY, 402)

Mayalbektin caşı da kelip turat, kerek eken – biribiz kalbaybız. (SC, 276) Maysalbek'in askerlik çağı da pek uzak değil, gerekirse hiçbirimiz kalmayacağız. (SY, 325)

Cok, kelbeyt! (SC, 299) Hayır, gelmeyecek! (SY, 355)

Biz barı bir ölböybüz. (SC, 307) Biz hepimiz ölmeyeceğiz. (SY, 366)

Bul kılganıñardı eç ubakıtta unutpaymın. (SC, 307) Bu yaptığınızı hiçbir zaman unutmayacağım. (SY, 366)

Silerdi uuluñar, cerdeşiñerdi eç kaçan unutpaybız. (SC, 311) Sizin oğlunuzu, hemşehrinizi, hiçbir zaman unutmayacağız. (SY, 372)

Men törögöndö eç kim mintip süyünçülöp kabar salbaytko. (SC, 331) Ben doğurduğumda hiç kimse böyle müjdeleyerek haber salmayacak ya! (SY, 397)

Al maga bölök-bötön bolboyt, öz balamday alpeçtep bagam. (SC, 331) O bana yabancı olmayacak, kendi çocuğum gibi ilgilenerek bakacağım. (SY, 398)

Sen ölböysüñ. (SC, 338) Sen ölmeyeceksin. (SY, 406)

Tirüü kalbaym. (SC, 338) Hayatta kalmayacağım. (SY, 406)

Kasım kelbeyt ee? (SC, 299) Kasım gelmeyecek değil mi? (SY, 355)

Emi eç kaçan kelbeyt ee? (SC, 299) Şimdi asla gelmeyecek değil mi? (SY, 355)

2. 1. 4. 2. 2. İş veya hareketin, söz söylenmeden önceki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşmesi gerektiğini bildirir.

Caz çıgarı menen kelinçegi eköö bölünüp, üy-cay kütüp ketişet. (SC, 267) Baharın sonunda hanımıyla bizden ayrılıp, ayrı evde hayatlarını sürdüreceklerdi. (SY, 314)

… kaydan alam. (SC, 303) … nereden alacaktım. (SY, 361)

Ketse ketet da. (SC, 316) Gitmek isterse gidecekti. / Gidecekse gidecekti. (SY, 378)

2. 1. 4. 2. 3. İş veya hareketin, söz söylendikten sonra gerçekleşeceğini bildirir.

Kasım atasınan ülgü aldıbı, traktor aydaym dep cürüp, traktor aydap, anan kombaynılıktı üyrönüp çıktı. (SC, 263) Kasım babasını örnek aldı herhalde, "Traktör süreceğim." diyerek traktör sürücüsü oldu ve daha sonra da biçer-döver kullanmasını öğrendi. (SY, 308)

Cumuştu sen işteysiñ, ökümöt kombayndı emnege çıgargan eken! (SC, 265) İşi sen yapacaksın, hükümet biçer-döveri niçin üretmiş ki! (SY, 311)

İrikaz kelip cetse, stantsiyadan üyüñörgö kaytarabız deşti. (SC, 276) Emir gelirse, istasyondan evinize göndereceğiz dediler. (SY, 326)

Aliman, men kayra kelem, körösüñ go, erteñ ele boşonup kelem, ıylabaçı mınçSC, men kelem, kütkün meni! (SC, 278) Aliman, ben geri döneceğim, göreceksin hemen yarın serbest bırakılıp geleceğim, ağlama bu kadar, ben geleceğim, bekle beni! (SY, 327-328)

Menin orduma brigadir bolup kalasıñ. (SC, 280) Benim yerime ekip başı olacaksın. (SY, 331)

CoK,apa, erteñ royongo kayra ketem. (SC, 290) Hayır, ana, yarın bölgeye tekrar gideceğim. (SY, 344)

Aydoo dayar, cerge sebebiz. (SC, 304) Tarla hazır, ekeceğiz. (SY, 362)

Emi apaña emne degen coop berebiz? (SC, 307) Şimdi anana ne diye cevap vereceğiz? (SY, 366)

Sen oşondo maga kelip kantem dep sırıñdı aytkansıñ. (SC, 329) Sen o zaman bana gelip, ne yapacağım diyerek sırrını açıklamıştın. (SY, 394)

Suu içesiñbi, ce darıñdan bereyinbi, ene? (SC, 256) Su içecek misin, ya da ilacından vereyim mi, nine? (SY, 299)

Kaçan kelet, kay taraptan kelet. (SC, 284) Ne zaman geleceK,hangi taraftan gelecek? (SY, 335)

Düynö uşunçalık ele adiletsiz bolup ketti deysiñbi? (SC, 317-318) Dünya bu kadar adaletsiz oldu mu diyeceksin? (SY, 380)

Toktoboyt! Toktoboyt! (SC, 287) Durmayacak! Durmayacak! (SY, 340)

Uzatpaymın emi seni. (SC, 306) Kaçırmayacağım şimdi seni. (SY, 365)

Anday eken, al anda emne kılıp cüröt, kamdanbaybı? (SC, 273) Öyleyse, o ne yapıyor, hazırlanmayacak mı? (SY, 322)

2. 1. 4. 2. 4. İş veya hareketin, söz söylenmeden önce gerçekleşmesinin düşünüldüğünü bildirir.

Aliman bosogodon arañ attap kirip da, cıgılıp kete cazdap, meşti barıp karmap turup kaldı. (SC, 326) Aliman eşikten zar zor adım atarak içeri girdi ve az kalsın düşecekti, sobaya tutunup ayakta durabildi. (SY, 390)

2. 1. 4. 2. 5. İş veya hareketin, söz söylenmeden önce gerçekleştiğinin öğrenildiğini bildirir.

Kombaynçılardı boşoto turgan bolup catat. (SC, 276) Biçer-dövercileri serbest bırakacaklarmış. (SY, 326)

2. 1. 5. Hikâye: fiil + -A-/-O-; -y- + -t + ele / bolçu + şahıs eki

Kazak Türkçesindeki Çekim

Tablo 11: -A, -y Gelecek Zaman Ekinin Hikayesinin Kazak Türkçesinde Çekimi

bara elem (gidecektim)	*kele elem (gelecektim)*
bara eleñ	*kele eleñ*
bara ele	*kele ele*
bara elek	*kele elek*
bara eleñiz	*kele eleñiz*

barışa ele	*kelişe ele*

okıy elem (okuyacaktım)	*tuta elem (tutacaktım)*
okıy eleñ	*tuta eleñ*
okıy ele	*tuta ele*
okıy elek	*tuta elek*
okıy eleñiz	*tuta eleñiz*
okışa ele	*tutuşa ele*

Kırgız Türkçesindeki Çekim

Tablo 12: -A, -y Gelecek Zaman Ekinin Hikayesinin Kırgız Türkçesinde Çekimi

barat elem (gidecektim)	*kelet elem (gelecektim)*
barat eleñ	*kelet eleñ*
barat ele	*kelet ele*
barat elek	*kelet elek*
barat eleñiz	*kelet eleñiz*
barışat ele	*kelişet ele*

okıyt elem (okuyacaktım)	*tutat elem (tutacaktım)*
okıyt eleñ	*tutat eleñ*
okıyt ele	*tutat ele*
okıyt elek	*tutat elek*
okıyt eleñiz	*tutat eleñiz*
okışat ele	*tutuşat ele*

2. 1. 5. 1. Tarihî ve Modern Türk Lehçelerinde Kullanılışı

-A-/-O-; -y- + -t + ele kalıbıyla yapılan ve kesin gelecek zamanın hikayesi denilen çekimin tarihî, Eski Türkçe ***er-*** fiilinin -***A, -y*** / ***-U turur er-***

biçimi içinde yer almasına kadar gider ve bu çekim iyelik kökenli şahıs eklerini alır.

Kesin gelecek zamanın hikayesinin ilk örnekleri Harezm Türkçesinde görülür ve çekim ***–A, -y / -U turur erdi*** kalıbına uygun olarak yapılır:

hemişe titreyü turur erdi (NF, 102-9)

Kıpçak Türkçesi eserlerinden Gülistan Tercümesi (GT)'nde rastladığımız ***–p turur idi*** (GT, 14-5; 25-1; 69-12; 105-8…) kalıbı; bu dönemde ***–A, -y turur idi*** şeklinde bir kalıbın da olabileceğini göstermektedir.

Çağatay Türkçesinde Şecere-i Terakime'de ***–A, -y turur irdi*** kalıbına uygun olarak çekimlenen kipin 1. çokluk şahıs örneklerinde ***irdi*** ekfiili yuvarlaklaşarak ***irdük*** şekline dönüştüğü (Ölmez, 1996: 93)görülür: *kele turur irdim* "gelecektim, geliyordum", *ayta turur irdi* "söyleyecekti, söylüyordu", *diy turur irdük* "diyecektik, diyorduk", *kele turur irdük* "gelecektik, geliyorduk", *karay turur irdiler* "bakacaktık, bakıyorduk", *bilmey turur irdiler* "bilmeyeceklerdi, bilmiyorlardı".

Eski Türkçede ***er-*** şeklindeki fiilin son sesi olan / **r** / nin tarihî Türk yazı dillerinden itibaren düşmeye başlaması; günümüzde ***e-*** ve ***i-*** şeklindeki, tek ünlülü bir fiil kökünü karşımıza çıkarmaktadır.

Kırgız Türkçesinin ağızlarında ***edi*** ve ***ede*** şekilleri işlek olarak görülürken, edebî dilde ele şekli esas alınmaktadır (Çengel, 2005: 255). Kırgız Türkçesinde kesin gelecek zamanın hikâyesi ***ele*** 'nin yanında seyrek olarak ***bolçu*** ile de kurulur. Bu çekimde asıl fiil ünsüzlerden sonra zarf-fiil eki kökenli olan ***-A-/-O-***; ünlülerden sonra -***y***- şimdiki zaman eki ile ***-t*** bildirme ekini alır. Şahıs eklerini ***ele*** veya ***bolçu*** kelimesi taşır (Çengel, 2005: 264): *al-a-t ele-m* "alacaktım, alıyordum", *işte-y-t ele-k* "çalışacaktık, çalışıyorduk" vb.

Bu çekimin olumsuzluk eki ***fiil + -BA-/-BO- + -y- + -t + ele + şahıs eki*** şeklinde asıl fiile eklenir (Çengel, 2005: 264): *al-ba-y-t ele-m* "almayacaktım, almıyordum", *bil-be-y-t ele* "bilmeyecekti, bilmiyordu" vb.

Soru çekiminde, soru eki ***-BI*** , ***ele*** sözünden önce gelir (Çengel, 2005: 265): *ketet beleñ* < *ket-e-t bi eleñ* "gidecek miydin, gidiyor muydun?", *bilet bele* < *bil-e-t bi ele* "bilecek miydi, biliyor muydu?" vb.

2. 1. 5. 2. İşlev

2. 1. 5. 2. 1. İş veya hareketin, söz söylendikten sonraki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşmekte olacağını bildirir.

Menin baldarımday cigitter el korgobogondo, kim korgoyt ele. (SC, 290) Benim çocuklarım gibi delikanlılar halkı korumazsa kim koruyacak ki? (SY, 344)

Ayrılışpaganda kantet elek? (SC, 316) Ayrılmayıp da ne yapacağız ki? (SY, 378)

Balam, kaçañkı ele cesir bolup oturat eleñ? (SC, 312) Haydi şimdi çocuğum, ne zamana kadar dul olarak kalacaksın? (SY, 385)

2. 1. 5. 2. 2. İş veya hareketin, söz söylenmeden önceki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleştiğini bildirir.

Canımda tursa eç kimge cektetpeyt elem go. (SC, 333) Yanımda kalsa, hiç kimseye nefret ettirmeyecektim. (SY, 399)

Ölgöndün bolcolu bar ele, ce artınan ölöt bele? (SC, 316) Ecelin zamanı bilinir mi, yoksa ardından ölecek miydi? (SY, 378)

Saga aytpaganda kimge aytat elem. (SC, 329) Sana açıklamayıp da kime açıklayacaktım. (SY, 394)

2. 1. 6. Rivâyet: fiil + -A-/-O-; -y- + -t + eken / imiş + şahıs eki

Kazak Türkçesindeki Çekim

Tablo 13: -A, -y Gelecek Zaman Ekinin Rivayetinin Kazak Türkçesinde Çekimi

bara ekenmin (gidecekmişim)	*kele elem (gelecektim)*
bara ekensiñ	*kele eleñ*
bara eken	*kele ele*
bara ekenmiz	*kele elek*
bara elesiñder	*kele eleñiz*
barışa eken	*kelişe ele*
okıy elem (okuyacaktım)	*tuta elem (tutacaktım)*
okıy eleñ	*tuta eleñ*
okıy ele	*tuta ele*
okıy elek	*tuta elek*
okıy eleñiz	*tuta eleñiz*
okışa ele	*tutuşa ele*

Kırgız Türkçesindeki Çekim

Tablo 14: -A, -y Gelecek Zaman Ekinin Rivayetinin Kazak Türkçesinde Çekimi

barat ekenmin (gidecekmişim)	*kelet elem (gelecektim)*
barat ekensiñ	*kelet eleñ*
barat eken	*kelet ele*
barat ekenmiz	*kelet elek*
barat elesiñder	*kelet eleñiz*
barışat eken	*kelişet ele*

okıyt elem (okuyacaktım)	*tutat elem (tutacaktım)*
okıyt eleñ	*tutat eleñ*

okıyt ele	*tutat ele*
okıyt elek	*tutat elek*
okıyt eleñiz	*tutat eleñiz*
okışat ele	*tutuşat ele*

2. 1. 6. 1. Tarihî ve Modern Türk Lehçelerinde Kullanılışı

Harezm Türkçesine ait taradığımız kaynaklarda rastladığımız -***up turur erken*** (NF, 82-4; NF, 393-15) ve ***-madın turur erken*** (NF, 440-10) kalıpları; bize bu dönemde bir ***–A, -y turur erken*** kalıbının kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Rivayet çekiminde tarihî lehçelerde görülen **er**- fiilinin / **r** / sinin erimesiyle kalan **e-** ve **i**- fiil kökleri kullanılır. ***eken,*** ***e-*** fiilinin geçmiş zaman ekiyle çekimlenmiş şekli olup, zamir kökenli şahıs eklerini alır (Çengel, 2005: 270).

Kırgız Türkçesinde rivayeti de ***eken*** veya ***imiş*** kelimesiyle yapılır. *eken,* şimdiki zaman eki ile ***–t*** bildirme ekini alan asıl fiile getirilir. Şahıs eklerini bu unsur taşır (Çengel, 2005: 274).

Bu çekimin olumsuzunda olumsuzluk eki, basit çekimde olduğu gibi asıl fiil ile kip eki arasına girer (Çengel, 2005: 275): *ketpeyt eken* "gitmeyecekmiş, gitmiyormuş", *körböyt eken* "görmeyecekmiş, görmüyormuş" vb.

Soru şeklinde soru eki, *eken* kelimesinden önce gelir (Çengel, 2005: 275): *okuyt beken* < *oku-y-t bı eken* "okutmayacakmış, okutmuyormuş", *cazat bekensiz* < *caz-a-t bı eken-siz* "yazmayacakmış, yazmıyormuş" vb.

2. 1. 6. 2. İşlev

2. 1. 6. 2. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler

2. 1. 6. 2. 1. 1. İş veya hareketin, söz söylenmeden önce gerçekleşeceğiin öğrenildiğini bildirir.

Eki sıbağa ceydi ekesiñ. (AJ, 59) İki sıbağa yiyecekmişsin. (AY, 72)

2. 1. 6. 2. 1. 2. İş veya hareketin, söz söylenmeden uzun zaman önce yapılacağının öğrenildiğini bildirir.

Batıs caqtan 4-5 attı colavşı keledi eken. (AJ, 20) Batıdan dört beş atlı yolcu gelecekmiş. (AY, 11)

2. 1. 6. 2. 1. 3. İş veya hareketin, söz söylenmeden önceki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleştiğini bildirir.

Onıñ soyılın ne dep soğadı eken? (AJ, 93) (Baymurın) onun için ne diye savaşacakmış? (AY, 119)

2. 1. 6. 2. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler

2. 1. 6. 2. 2. 1. İş veya hareketin, söz söylendikten sonraki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşmekte olacağını bildirir.

Alimandın munusuna içim elcirep, kuda kalasa bul eköö cakşı cubat boluşat eken dep, kelinime ıraazı bolup kaldım. (SC, 264) Aliman'ın bu davranışı beni çok etkilemişti ve kendi kendime inşallah bu ikisi iyi eş olacaklar dedim. (SY, 310)

Soguşka ketet ekenbiz da! (SC, 271) Demek ki savaşa gideceğiz! (SY, 320)

2. 1. 6. 2. 2. 2. İş veya hareketin, söz söylenmeden önceki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleştiğini bildirir.

Soguş baştalat eken da. (SC, 295) Savaş başlayacakmış da. (SY, 350)

Birin-biri öltürüügö argasız boluşat eken. (SC, 295) Birbirini öldürmeye mecbur olacaklarmış. (SY, 350)

Ee, beçaram, kişi bolot ekensiñ. (SC, 322) Ee, zavallım, adam olacakmışsın. (SY, 398)

2. 1. 6. 2. 2. 3. İş veya hareketin, söz söylendikten sonra gerçekleşeceğini bildirir.

Ölöt ekensiñ! (SC, 342) Öleceksin! (SY, 411)

Tıyagına oop tepkende cıgılat eken dep korkup ketip. (SC, 342) Bir oraya bir buraya sallanarak sürdüğünde, düşecek diye korkup… (SY, 411)

2. 1. 6. 2. 2. 4. İş veya hareketin, söz söylenmeden önce gerçekleşmesinin düşünüldüğünü bildirir.

Bizdin stantsiyaga üç ele minut toktoyt eken. (SC, 284) Bizim istasyonda sadece üç dakika duracaktı. /duracakmış/ (SY, 336)

2. 1. 6. 2. 2. 5. İş veya hareketin, söz söylenmeden önce gerçekleştiğinin öğrenildiğini bildirir.

Askerlerdi bir künü ötüp cönötöt eken deşti. (SC, 276) askerleri bir sonraki gün gönderecekmiş dediler. (SY, 325)

Maysalbegim kay taraptı karay ötöt eken dep koybopturmun. (SC, 282) Maysalbeg'im hangi taraftan gelecekmiş diye sormamışım. (SY, 334)

2. 2. –Ar / –MAs

2. 2. 1. Etimoloji ve Tarihî Gelişim

En eski metinlerden itibaren görülen; şimdiki zamanı ya da daha çok atasözü ve hikmetlerde kullanılan genel hükümleri ifade eden geniş zamanı karşılayan kipten (KTLG-I, 2006: 384) Kaşgarlı Mahmut şu notları düşer:

Muzari sıygası, fiillerin hepsinde de ر harfi ile yapılır. Kelimenin sonunda ر harfi bulunursa ikinci bir ر harfi getirilir. Birincisi kelimenin aslındaki, ikincisi muzari ve istikbâl harfi olan ر dir.

Bu dildeki ر harfi, istikbal belgesi olduğu zaman Arapçadaki ا ت ى ن *gibidir. Kelimenin aslında ر harfi olmazsa istikbâl (muzari)belgesi olmak üzere bir ر getirilir.* (DLT-II, 1998: 34)

Eski Türkçede sona gelen şahıs zamirleriyle kullanılarak şimdiki ve geniş zamanın yanında belirsiz bir gelecek zaman anlamı da verir (Gabain, 1998a: 62-63).

Kimkä ilig ḳazġan-ur män "Kime memleket kazanırım / kazanacağım?"

Karahanlı Türkçesinde -r, -Ir, -Ar şekillerinde geçen ekle ilgili şu örnekler verilebilir (Hacıeminoğlu, 2003: 182-184): *aç-ar men, küse-r men, kal-ır- sen, kel-ir, tur-ur miz, ber-ür-ler, kaç-ar men, sev-er sen.*

Kutadgu Bilig'de ayrı bir gelecek zaman kipi bulunmasına rağmen, geniş ve şimdiki zamanın yanında gelecek zamanı da karşılayan kipin, bu fonksiyonla örnekleri azdır (Ercilasun, 1974: 122-125):

usanma ölür sen meniŋde basa.

Harezm Türkçesinde şimdiki zaman, anlık eylem ve yaygın zaman ifade etmeyen eylem fonksiyonlarının yanısıra gelecek zaman anlamında da kullanılır (Eckmann, 1998a: 203):

Ḳoyġa barur män tiyür sän, yipni taḳı bıçaḳnı nä kılur sän "koyuna gidiyorum diyorsun, ipi ve bıçağı ne yapacaksın?"

Ayrıca Harezm Türkçesinde ünlü ile sonlanan fiil köklerine sadece -r eki gelebildiği gibi araya /-y/ bağlayıcı ünsüzünün girmesiyle -yur şeklinde yapılan çekimler de vardır (Ata, 2002: 75): *tile-yür sen, tile-r men.*

Kıpçak Türkçesinde kipin, ünsüz ile biten fiillere gelen -ur /-ür (-ır / -ir); -ar / -er ve ünlü ile biten fiillere gelen -(y)ur / -(y)ür ve -r şekillerinin hepsi de vardır. Eserlerde geniş zaman ekinin çeşitli şekillerin kullanılması oldukça karışıktır. Aynı fiilde geniş zaman şekli eserler arasında farklı olduğu gibi, aynı eserde dahi farklılık gösterebilir (Karamanlıoğlu, 1994: 125): *alur-men, kelür-men, alır-ım, basar-men, körer-men, yir-men.*

Codex Cumanicus'ta "-ar, -ur, -ır, -r" şekillerinde geçen kip; şimdiki zaman, devamlılık yanında gelecek zaman fonksiyonunda da kullanılır (Gabain, 1998b: 101):

ḳurutla ḳurar "kurultay kuracak", *ol ḳuttulur saŋa kertlep kim sıynır yek duşmadan* "samimiyetle şeytan düşmandan sana kaçan, kurtulacak"

Ayrıca Kıpçak Türkçesinde ünlü ile biten fiillerden sonra -r, tek heceli fiillerden sonra -ar, -er; tek heceli olup -l, -n, -r ile biten fiillerden ve çok heceli fiillerden sonra -ur, -ür şeklinde geldiği de unutulmamalıdır (Pritsak, 1998a: 119): *oku-r, aç-ar, säk-är, al-ur, bil-ür.*

Ermeni Kıpçak Türkçesinde şimdiki zaman görevinde kullanılır (Pritsak, 1998b: 127): *ber-ir-sen* "verirsin", *bil-ir-men* "bilirim"

Çağatay Türkçesinde, hususî bir zamana işaret etmeyen belirsiz bir olma veya yapma bildiren geniş zamanla, şimdide yer alan ve dolayısıyla henüz tamamlanmamış olan bir hareketi bildirmek için kullanılan geniş zamanı karşılayan kipin, bunların yanında gelecek zaman işlevi de bulunur (Eckmann, 2003: 120):

Sén barġıl, mén kélür mén "Sen git, ben geleceğim"

Barmaḳ kérek; sizni pâdşâh köterürler "Gitmeliyiz, sizi padişah yapacakalar"

Kip son olarak Eski Oğuz Türkçesinde geniş veya şimdiki zaman eki olarak kullanılır (Gülsevin, 2004: 124-125).

2. 2. 2. Modern Türk Yazı Dillerinde Bu Gelecek Zaman Kipi İçin Kullanılan Terimler

Türkiye Türkçesinde ***geniş zaman***, Gagavuz Türkçesinde ***bellisiz gelecek zaman***, Azeri Türkçesinde ***qeyri-qäti gäläcäk zaman***, Türkmen Türkçesinde ***näämäälim gelecek zaman***, Özbek Türkçesinde ***keläsi zäman güman fe'li***, Yeni Uygur Türkçesinde ***vasitisiz bayan mäylidiki pütmigän hazirqi zaman***, Kırım Türkçesinde ***daimiy kelecek zaman***, Tatar Türkçesinde ***bilgĩsĩz kiläçäk zaman***, Başkurt Türkçesinde ***bildähĩź kiläsäk zaman***, Karaçay-Malkar Türkçesinde ***bolluq zaman***, Kumuk Türkçesinde

mekensiz gelecek zaman, Nogay Türkçesinde ***keleyek zaman***, Karakalpak Türkçesinde ***boljawlı keler mähäl***, Altay Türkçesinde ***keler öy***, Hakas Türkçesinde ***polar tus***, Tuva Türkçesinde ***amgı-kelir üye / niiti-kelir üye***, Saha Türkçesinde ***biliŋŋi birieme*** ve Çuvaş Türkçesinde ***pular vĭhĭt*** olarak adlandırılan kipe Kazak Türkçesinde ***boljaldı keler şaq***, Kırgız Türkçesinde ise ***arsar keler çak*** adı verilir (KTLG-I, 2006: 345-363)

2. 2. 3. Biçim

Tuva Türkçesinde şahıs zamirleriyle, Altay Türkçesinde iyelik, diğer yazı dillerinde (Türkiye Türkçesi; Gagavuz, Azeri, Özbek, Yeni Uygur, Kırım Tatar, Kazan Tatar, Başkurt, Karaçay-Malkar, Kumuk, Nogay, Karakalpak, Hakas, Saha ve Çuvaş Türkçeleri) de zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlenen (KTLG-I, 2006: 345) kip yaklaşık yirmi lehçede görülür ve pek çoğunda geniş zamanın yanında gelecek zaman anlamını da verir.

2. 2. 3. 1. Kazak Türkçesindeki Biçim

Zamir kökenli kişi ekleriyle çekimlenen bu ek, bugünkü Kazak Türkçesinde belirsizlik anlamı taşıyan gelecek zaman yapmasına rağmen, şeklinden de anlaşılacağı üzere, aslında Türk dilinin tarihi geniş zaman ekinden başkası değildir.

Tablo 15: -Ar Gelecek Zaman Ekinin Kazak Türkçesinde Çekimi

berermin (veririm)	*alarmın (alarım)*	*okırmın (okurum)*
berersiñ	*alarsıñ*	*okırsıñ*
berersiz (nz.)	*alarsız (nz.)*	*okırsız (nz.)*

berer	*alar*	*okır*
berermiz	*alarmız*	*okırmız*
berersiñder	*alarsıñdar*	*okırsıñdar*
berersizder	*alarsızdar*	*okırsızdar*
berer	*alar*	*okır*

jaz-bas-pın	*kör-er-min*	*bararmın ba?*
jaz-bas-sıñ	*kör-er-siñ*	*bararsıñ ba?*
jaz-bas-sız (nz.)	*kör-er-siz (nz.)*	*bararsız ba?*
jaz-bas	*kör-er*	*barar ma?*
jaz-bas-pız	*kör-er-miz*	*bararmız ba?*
jaz-bas-sıñar	*kör-er-siñder*	*bararsıñdar ma?*
jaz-bas-sızdar (nz.)	*kör-er-sizder (nz.)*	*bararsızdar ma?*
jazış-pas	*kör-er*	*barar ma?*

Olumlu

"Belirsiz gelecek zaman" denen bu kip; ünsüzlerden sonra **–ar, -er**; ünlülerden sonra **–r** ekiyle yapılır (Ercilasun, 1991: 1055-1056):

ḳaytarmız "geri döneriz", *üyrenersiñder* "öğrenirsiniz".

Olumsuz

Bu zamanın olumsuz çekimi ise, diğer zaman çekimlerinden farklı olarak *–MA* olumsuzluk ekiyle değil, *-mas, -mes, -bas, -bes, -pas, -pes* ekiyle kurulur (Koç, 2004: 269-270):

barmaspın, kelmessiñ, aytpassız, qaramas…

Soru

Bu zamanın soru çekiminde kişi eklerinden sonra MA soru eki getirilerek yapılır (Koç, 2004: 270):

bararmın ba, kelersiñ be, ketersiñder me, qarar ma…

2. 2. 3. 2. Kırgız Türkçesindeki Biçim

Kipin çekiminde belirsiz gelecek zaman çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılır (Çengel, 2005: 230-232).

Tablo 16: -Ar Gelecek Zaman Ekinin Kırgız Türkçesinde Çekimi

kel-er-min (belki) gel-ir-im	*al-ar-mın*	*oqu-r-mun*
kel-er-siñ	*al-ar-sıñ*	*oqu-r-suñ*
kel-er-siz	*al-ar-sız*	*oqu-r-suz*
kel-er	*al-ar*	*oqu-r*
kel-er-biz	*al-ar-bız*	*oqu-r-buz*
kel-er-siñer	*al-ar-sıñar*	*oqu-r-suñar*
kel-er-sizder	*al-ar-sızdar*	*oqu-r-suzdar*
kel-iş-er	*alış-ar, al-ar*	*oquş-or, oqu-r*

kör-ör-mün	*başta-r-mın*	*bil-er-min*
kör-ör-süñ	*başta-r-sıñ*	*bil-er-siñ*
kör-ör-süz	*başta-r-sız*	*bil-er-siz*
kör-ör	*başta-r*	*bil-er*
kör-ör-büz	*başta-r-bız*	*bil-er-biz*
kör-ör-süñör	*başta-r-sıñar*	*bil-er-siñer*
kör-ör-süzdör	*başta-r-sızdar*	*bil-er-sizder*
körüş-ör, kör-ör	*başta-r ~başta-ş-ar*	*bil-er ~ bil-i-ş-er*

tur-ar-mın	*öt-ör-mün*	*caz-bas-mın*
tur-ar-sıñ	*öt-ör-süñ*	*caz-bas-sıñ*
tur-ar-sız	*öt-ör-süz*	*caz-bas-sız*
tur-ar	*öt-ör*	*caz-bas*

tur-ar-bız	*öt-ör-büz*	*caz-bas-pız*
tur-ar-sıñar	*öt-ör-süñör*	*caz-bas-sıñar*
tur-ar-sızdar	*öt-ör-süzdör*	*caz-bas-sızdar*
tur-ar ~tur-u-ş-ar	*öt-ör ~ öt-ü-ş-ör*	*cazış-pas*

Olumlu

Kırgız Türkçesinde belirsiz gelecek zaman olarak değerlendirilen bu kip, *-Ar/-Or; -r* ekleriyle ifade edilir. Ünlüyle biten fiillere *-r;* ünsüzle biten fiillere *-ar/-er; -or/-ör* şekilleri gelir. Yuvarlak ünlülü şekiller, Kırgızca dudak uyumu sonucu ortaya çıkmıştır (Çengel, 2005: 230):

taşta-r-mın "atarım, atacağım", *oku-r-suñ* "okursun, okuyacaksın", *ayt-ar-mın* "söylerim, söyleyeceğim", *iç-er-min* "içerim, içeceğim", *kork-or-suñ* "korkarsın, korkacaksın", *süy-ör* "sever, sevecek".

Olumsuz

Belirsiz gelecek zamanın olumsuz çekiminde *–BAs/-BOs* eki kullanılır. Olumsuzluk eki, fiil kök veya tabanıyla şahıs eklerinin arasında yer alır. Tonluyla biten fiillerden sonra ekin b'li şekilleri, tonsuzla biten fiillerden sonra ise ekin p'li şekilleri kullanılır (Çengel, 2005: 231):

anıkta-bas-mın "açıklamam, açıklamayacağım", *bil-bes-siñ* "bilmezsin, bilmeyeceksin", *bol-bos* "olmaz, olmayacak", *kül-bös* "gülmez, gülmeyecek", *ayt-pas-pız* "söylemeyiz, söylemeyeceğiz", *çeç-*

pes “çözmez, çözmeyecek”, *kork-pos* “korkmaz, korkmayacak”, *öt-pös* “geçmez, geçmeyecek”.

Soru

Belirsiz gelecek zamanın soru çekiminde *-BI/-BU* eki kullanılır (Çengel, 2005: 231):

tap-ar-sıñ-bı “bulur musun, bulacak mısın?”, *süylö-r-bü* “söyler mi, söyleyecek mi?” vb.

2. 2. 4. İşlev

Kipin şimdiki zaman işlevi tarihî Türk yazı dillerinde uzun süre devam etmekle birlikte gittikçe azalmış, belirsiz gelecek zaman işlevi ise hem tarihî hem de bugünkü yazı dillerinde sıklıkla kullanılagelmiştir (KTLG-I, 2006: 385-386).

Bu kipin ana işlevi, fiilin gelecekte gerçekleşmesini şüpheli, tereddüt uyandırıcı, belli belirsiz bir biçimde anlatmaktır. Bu işlevin yanı sıra; dün, bugün ve yarını kuşatan bir zaman diliminde gerçekleşebilir oluş ve kılışların anlatımında da kullanılır. İkinci işlev, atasözlerinde kendisine yer bulur (Güngördü, 1998: 262-263). Zaman zaman kesin gelecek zaman işlevi de yüklenen kip, bir kişiye veya bir şeye ait olan özelliği bildirir. Bu işleve de özellikle atasözlerinde rastlanır (Çengel, 2005: 232).

2. 2. 4. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler

Yine gelecekte yapılacak bir işten söz edilmekle beraber, işin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda bir kesinlik yoktur ve fiile Türkiye

Türkçesinde temel olarak geniş zaman eki olarak kullanılan *-ar, -er, -r* ekinin "Yarın belki gelirim" cümlesinde verdiği anlamı verir (Koç, 2004: 269-270).

Çağdaş Kazak Türkçesinde artık hiçbir şekilde geniş zaman anlamı taşımayan söz konusu ekin (Koç, 2004: 269-270) ana işlevi, fiilin gelecekte gerçekleşmesini şüpheli, tereddüt uyandırıcı, belli belirsiz bir biçimde anlatmaktır. Bu işlevin yanı sıra; dün, bugün ve yarını kuşatan bir zaman diliminde gerçekleşebilir oluş ve kılışların anlatımında da kullanılır. İkinci işlev, özellikle atasözlerinde kendisine yer bulur (Güngördü, 1998: 261).

2. 2. 4. 1. 1. İş veya hareketin, söz söylendikten sonra gerçekleşeceğini bildirir.

Qodar Qunanbaydıñ kärinen qorqar dep pe eñ? (AJ, 37) Kodar Kunanbay'ın eziyetinden mi korkacak zannediyorsun? (AY, 37)

Körermin. (AJ, 86) Göreceğim. (AY, 110)

*Bolmasa, sur şekpendi kiygizip, boyın kezdep, aydatqanşa taqtamaspın! (*AJ, 93) Yoksa deli ceketi giydirip boyunun ölçüsünü aldırıp kovacağım! (AY, 119)

Onı körer. (AJ, 116) Onu görecek! (AY, 152)

2. 2. 4. 1. 2. İş veya hareketin, söz söyledikten sonra, uzun bir zaman geçince yapılacağını bildirir.

Körermin bälem! - dedi. (AJ, 43) Göstereceğim sana! dedi. (AY, 47)

Öz moynıña da salğan bolarsıñ, cazğan. (AJ, 43) Kodar'ın boynına geçen ip yarın sizin de boynunuza geçecek! (AY, 48)

Seniñ moynıña da tüsken şılbır bolar. (AJ, 66) Senin boynuna geçen ip, yarın sizin de boynunuza geçecek! (AY, 83)

Bälem, awılğa barğan soñ sıbağandı berermin şeşeñe aytıp! (AJ, 106) Göreceksin obaya dönünce cezasını verdireceğim annene söyleyip! (AY, 138)

Körer-aqpın! (AJ, 116) Göreceksiniz! (AY, 152)

Qodar emes, qutpanım bolsın, qaytpaspın da, tınbaspın, dedi. (AJ, 29) Kodar değil, ondan daha büyüğü olsa da kararımdan asla vazgeçmeyeceğim, dedi. (AY, 25)

2. 2. 4. 1. 3. İş veya hareketin, söz söylendikten sonraki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşeğini bildirir.

Quday mağan qılsa, meniñ qudayğa qılarım sol … - degen. (AJ, 38) Allah bana yaparsa, ben de Allah'a yapacağım. (AY, 40)

Biraq quday aq-ta, körin-aq alarmın! - dedi. (AJ, 67) Ama Allah doğrunun yanında. Bunu ilerde göreceğiz! dedi. (AY, 84)

Arwaq barı ras bolsa, budan kelgen kerdi körermin! (AJ, 80) Ervah'ın olduğu gerçekse bundan sonra gelen zararı çekeceğim! (AY, 102)

Kim kiyerin körermiz. (AJ, 94) Kimin giyeceğini göreceğiz. (AY, 120)

Qunanbay aldında da sonı nıq ustarmın dep edi. (AJ, 39) Kunanbay önünde ona bu fırsatı vermeyeceğim. (AY, 41)

2. 2. 4. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler

Tarihî Türk yazı dillerinde şimdiki, geniş ve gelecek zamanı ifade eden bu çekim, Kırgızcada geniş zaman ve belirsiz gelecek zaman işlevinde kullanılır (Çengel, 2005: 230).

2. 4. 2. 1. İş veya hareketin, söz söylendikten sonraki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşeceğini bildirir.

Cetişpey kalsak, azabın özüñör ele tartasıñar. (SC, 272) Yetişemezsek, eziyetini kendiniz çekeceksiniz. (SY, 320)

Caynaktın berip ketken tonu cırtılar, cok bolor. (SC, 292) Caynak'ın verip gittiği kürkü yırtılacak, yok olacak. (SY, 347)

Öz teniñdi dagı tabarsıñ. (SC, 299) Kendine uygun birini de bulacaksın. (SY, 355)

Bagıñ açılar. (SC, 299) Kısmetin açılacak. (SY, 355)

Kiyin kıştık azgıñ bolor. (SC, 304) Sonra kışlık azığın olacak. (SY, 362)

Körösüñör go, men da çoñoyup cetilermin. (SC, 307) GöreceksiniAY, ben de büyüyeceğim. (SY, 366)

Cürögüñdün tüpküründö maga degen aytılbagan surooñ kalar. (SC, 390) Kalbinin dibinde bana söylenmeyen bir sorun kalacaktır. (SY, 369)

Senin bul surooñgo tarıh kiyin coop berer. (SC, 310) Senin bu soruna tarih cevap verecek. (SY, 369)

Caynagıñ cark etip kaytıp kelgende bilersiz. (SC, 318) Caynak'ın ansızın döndüğünde öğreneceğiz. (SY, 380)

Ölbösöm, dagı kelermin. (SC, 345) Ölmezsem, yine gelirim. / geleceğim / (SY, 414)

Balkim, caratılışta ekinçi anday tün bolbos. (SC, 258) Belki de doğada ikinci kez onun gibi gece olmayacak. (SY, 302)

2. 2. 4. 2. 2. İş veya hareketin, söz söylendikten sonra gerçekleşeceğini bildirir.

Ooba, apa, sözsüz meni tuura deersiñ. (SC, 310) Evet, ana, kesinlikle bana doğru diyeceksin. (SY, 369)

2. 2. 5. Hikâye

-Ar; -r edi (Kazak Türkçesi): fiil + -Ar; -r + edi + şahıs eki

-Ar/-Or; -r ele (Kırgız Türkçesi): fiil + -Ar/-Or; -r + ele + şahıs eki

2. 2. 5. 1. Tarihî ve Modern Türk Lehçelerinde Kullanılışı

2. 2. 5. 1. 1. Kazak Türkçesinde Kullanılışı

Kazak Türkçesinde "Belirsiz gelecek zamanın hikayesi" *edi* yardımcı fiilinin, belirsiz gelecek zaman ekini almış olan asıl fiilden sonra gelir ve iyelik kökenli şahıs ekleri *edi* yardımcı fiiline getirilir: *fiil + -Ar; -r + edi + şahıs eki.*

Kazak Türkçesinde "Belirsiz gelecek zaman" olarak da adlandırabileceğimiz gelecek zamanın hikâyesinin olumlusu *–ar, er, -r* ; olumsuzu ise *–mas, -mes, -bas, -bes, -pas, -pes* ekiyle kurulur (Koç, 2004: 290-293).

alar edim "alırdım", *bermes ediñ* "vermezdin", *barar edik* "giderdik", *söylemes ediñizder* "konuşmadınız", *aytar ediñiz* "söylerdiniz".

2. 2. 5. 1. 2. Kırgız Türkçesinde Kullanılışı

Kırgız Türkçesinde "Belirsiz gelecek zamanın hikayesi" *ele* yardımcı fiilinin, belirsiz gelecek zaman ekini almış olan asıl fiilden sonra gelir ve iyelik kökenli şahıs ekleri *edi* yardımcı fiiline getirilir: *fiil + -Ar; -r + ele + şahıs eki.*

al-ar ele-m (alacaktım, alırdım)	*işte-r ele-m (çalışacaktım, çalışırdım)*
al-ar eleñ	*işte-r ele-ñ*
al-ar ele-ñiz	*işte-r ele-ñiz*
al-ar ele	*işte-r ele*
al-ar elek	*işte-r ele-k*

al-ar ele-ñer	*işte-r ele-ñer*
al-ar ele-ñizder	*işte-r ele-ñizder*
al-ı-ş-a-r ele	*işte-ş-e-r ele*

2. 2. 5. 2. İşlev

Tanık olunan geçmişte süreklilik gösteren, alışkanlık hâline getirilen iş veya hareketi bildiren kipin *–Ar/-Or; -r edi/ele* çekiminde sürekliliğin daha belirgin olduğu görülür. Ayrıca "*edi/ele* " niyet edilen, fakat gerçekleşmeyen; yani, farazî olan bir işi veya hareketi de bildirir. Bu niyetin yerine getirilmemesi ise, ikinci cümleyle açıklanır (Çengel, 2005: 266-267).

2. 2. 5. 2. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler

2. 2. 5. 2. 1. 2. İş veya hareketin, söz söylenmeden önce gerçekleşmesinin düşünüldüğünü bildirir.

Aralarıñ alıs bolsa, qız alısıp, quda bolısıñdar der edik. (AJ, 110) Aranız uzak olsa, kız alıp verir dünür olunuz, diyecektik. (AY, 143)

2. 2. 5. 2. 1. 2. İş veya hareketin, söz söylendikten sonraki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşeceğini bildirir.

Qız bolsañ bala tappas pa ediñ? (AJ, 24) Kız olsan çocuk doğurmayacak mısın? (AY, 18)

2. 2. 5. 2. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler

2. 2. 5. 2. 2. 1. İş veya hareketin, söz söylenmeden önceki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleştiğini bildirir.

Kança kırman bastırıp, kança cumuş casap berer ele! (SC, 295) Ne zaman harman öğütüp, nice iş yapacaktı! (SY, 350)

Düynönün kança rahatına ee boluşar ele! (SC, 295) Dünyanın nice mutluluğuna sahip olacaklardı! (SY, 350)

Aliman caş bolçu, kiyin cürö-bara, balkim, dagı öz teñdüü kişisin tabar bele. (SC, 297) Aliman gençti, sonra belki yavaş yavaş kendine uygun bir kişiyi bulacaktı. (SY, 353)

Kısır catkan eski añız bolor ele go. (SC, 303) Kısır yatan eski anız olacaktı ya… (SY, 360)

Canıñdı kurman çalsañ da az bolor ele. (SC, 305) Canını kurban etsen de az olacaktı. (SY, 364)

2. 2. 6. Rivayet

-Ar; -r edi (Kazak Türkçesi): fiil + -Ar; -r + eken + şahıs eki

-Ar/-Or; -r eken (Kırgız Türkçesi): fiil + -Ar/-Or; -r + eken + şahıs eki

2. 2. 6. 1. Tarihî ve Modern Türk Lehçelerinde Kullanılışı

2. 2. 6. 1. 1. Kazak Türkçesinde Kullanılışı

Kazak Türkçesinde olumlusu *–ar, er, -r* ; olumsuzu ise *–mas, -mes, -bas, -bes, -pas, -pes* ekiyle kurulan ve "belirsiz gelecek zaman" olarak da adlandırabileceğimiz gelecek zamanın rivâyeti, *fiil + -Ar, -r; MAs + eken + kişi ekleri* formülüyle yapılır (Koç, 2004: 300-302).

alar ekenmin "alırmışım", *bermes ekensiñ* "vermezmişsin", *barar ekenbiz* "gidermişiz", *söylemes ekensizder* "konuşmamışsınız", *aytar ekensiz* "söylermişsiniz", *barmas ekenmin* "gitmeyecekmişim, gitmezmişim".

2. 2. 6. 1. 2. Kırgız Türkçesinde Kullanılışı

Kırgız Türkçesindede belirsiz gelecek zaman olarak adlandırılan bu kipin rivâyeti *eken* ile kurulur (Çengel, 2005: 276).

Olumsuz çekimde *-BAs/-BOs* kullanılır (Çengel, 2005: 276): *kel-bes eken* "gelmezmiş, gelmeyecekmiş", *iç-pes eken* "içmezmiş, içmeyecekmiş" vb.

Soru şeklinde soru eki, *eken* kelimesine getirilir (Çengel, 2005: 276): *barar beken* < *bar-ar bı eken* "gider miymiş, gidecek miymiş", biler beken < bil-er bi eken "bilir miymiş, bilecek miymiş" vb.

al-ar eken-min (alacakmışım, alırmışım)	*işte-r eken-min*
al-ar eken-siñ	*işte-r eken-siñ*
al-ar eken-siz	*işte-r eken-siz*
al-ar eken	*işte-r eken*
al-ar eken-biz	*işte-r eken-biz*
al-ar eken-siñer	*işte-r eken-siñer*
al-ar eken-sizder	*işte-r eken-sizder*
al-ı-ş-ar eken	*işte-ş-e-r eken*

2. 2. 6. 2. İşlev

2. 2. 6. 2. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler

2. 2. 6. 2. 1. 1. İş veya hareketin, söz söylendikten sonra gerçekleşeceğini bildirir.

Qamğa ne der eken? (AJ, 40) Kamka ne söyleyecek? (AY, 42)

2. 2. 6. 2. 1. 2. İş veya hareketin, söz söylenmeden önce gerçekleşeceğinin öğrenildiğini bildirir.

Qayter eken?.. (AJ, 105) Ne yapacakmış? (AY, 137)

2. 2. 6. 2. 1. 3. İş veya hareketin, söz söylendikten sonraki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşeceğini bildirir.

Qayda better eken? (AJ, 29) Nereye kadar gidecek? (AY, 26)
Nege soğar eken? (AJ, 29) Nasıl sonuçlanacak? (AY, 26)

2. 2. 6. 2. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler

2. 2. 6. 2. 2. 1. İş veya hareketin, söz söylendikten sonraki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşeceğini bildirir.

Uşintip cürüp emne bolor ekensiñ balam. (SC, 273) Bu şekilde devam edersen ne hâle geleceksin çocuğum? (SY, 321)

Meni tanır beken? (SC, 283) Beni tanıyabilecek mi? (SY, 335)

2. 2. 6. 2. 2. 2. İş veya hareketin, söz söylenmeden önceki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleştiğini bildirir.

Kalbay erçip kele catabız, kızıkkanıbız – cerdi kantip aydar eken? (SC, 262) (Traktörün peşini) bırakmadan gidiyorduk, merak ettiğimiz tarlayı nasıl süreceği idi. (SY, 307)

2. 2. 6. 2. 2. 3. İş veya hareketin, söz söylenmeden önceki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleştiğini bildirir.

Anı ukkanda emne deer eken? (SC, 256) Onu duyduğunda ne diyecek? (SY, 299)

Kantkende balanın cürögün üşütpöy, caştayınan turmuştan köñülün kaltırbay, sırımdı aytıp beralar ekenmin? (SC, 256) Nasıl da çocuğun yüreğini incitmeden, daha çocukken hayattan soğutmadan, sırrımı açıklayabileceğim ki? (SY, 299)

Kanday oylorgo kabılıp, keptin anıgına cetalar beken? (SY, 183) Nasıl düşüncelere kapılacak ve sözün tam manasını anlayabilecek mi? (SY, 299)

2. 2. 6. 2. 2. 4. İş veya hareketin, söz söylendikten sonra gerçekleşeceğini bildirir.

***Kanter eken**, oy bul kim özü dep, **çocup keter beken**!* (SC, 283) **Ne yapacak** acaba, ah, bu da kim deyip **korkacak mı**? (SY, 335)

2. 2. 7. Şart

2. 2. 7. 1. Kazak Türkçesinde Kullanılışı

Olumlusu *–ar, er, -r* ; olumsuzu ise *–mas, -mes, -bas, -bes, -pas, -pes* ekiyle kurulan ve "belirsiz gelecek zaman" olarak da adlandırabileceğimiz gelecek zamanın şartı Kazak Türkçesinde, *fiil + -Ar, -r; MAs + bolsa + kişi ekleri* formülüyle yapılır (Koç, 2004: 308-311).

alar bolsam "alırsam, alacak olsam", *bermes bolsañ* "vermezsen, vermeyecek olsan", *barar bolsaq* "gidersek, gidecek olsak", *söylemes bolsañızdar* "konuşmazsanız, konuşmayacak olsanız", *aytar bolsañız* "söylerseniz, söyleyecek olsanız".

Bu yapının olumsuzu, fiil kök ve gövdelerinin ardından eklenen *-MAs,* ekiyle *barmas bolsam* şeklindedir (Koç, 2004: 308-311).

2. 2. 7. 2. Kırgız Türkçesinde Kullanılışı

Kırgız Türkçesinde de fazla işlek olmayan bu kip "**bol-**"fiilinin şart çekimi ile yapılır: *alar bolsoñ* (alırsan), *almak bolso* (almak niyetindeyse) (Ercilasun, 1991: 1072).

-Ar/-Or; -r ekine *bolso* kelimesinin getirilmesiyle yapılan çekimde *fiil + -Ar/-Or; -r + bolso + şahıs eki* (Çengel, 2005: 282-283) kalıbı kullanılır.

Bu çekimin olumsuzu*–BAs/-BOs* ekiyle yapılır; fakat, olumsuz şekil olarak şart kipinin basit çekimi daha işlek bir kullanım gösterir:

ayt-pas bolso ~ aytpasa "söylemezse", *ket-pes bolso ~ ketpese* "gitmezse", *işte-bes bolso ~ iştebese* "çalışmazsa" (Çengel, 2005: 282-283).

Bu kip, geniş bir zaman diliminde yapılması düşünülen iş veya hareketin şarta bağlandığını bildirir (Çengel, 2005: 283).

alar bolsom (alırsan, alacaksan)
alar bolsoñ
alar bolsoñuz
alar bolso
alar bolsok
alar bolsoñor
alar bolsoñuzdor
alışar bolso

Ne var ki, bu çekimle ilgili taradığımız metinlerde örnek bulunamamıştır.

2. 3. –MAk(çI): fiil + MAk(çI) + şahıs eki

2. 3. 1. Etimoloji ve Tarihî Gelişim

Kırgız gramerlerinde niyet kipi ve maksat kipi olarak değerlendirilen bu kip -***mAk(çI)*** / -***mOk(çU)*** ekiyle yapılır. Tarihî Türk yazı dillerinde fiil ismi yapan ve Çağatay Türkçesi döneminde yardımcı fiil alarak çekime giren bu ek, Kırgız Türkçesine muhtemelen Çağatay Türkçesinden girmiştir. Kırgız Türkçesinde ek, -***çI***/-***çU*** ekiyle birlikte veya bu ek olmaksızın bir sıfat-fiil eki olarak da kullanılmakta; ayrıca ***bol***- ve ***e***- *(<**er**-)* yardımcı fiilini alarak birleşik çekim oluşturmaktadır (Çengel, 2005: 247-248).

*-**mAkçI**/-**mOkçU*** ekinin bünyesinde yer alan *+**çI**/+**çU*** ekiyle âdet edilen geçmiş zaman ekindeki *-**çU** (<-**OOçU**/-**UUçU**)* eki aynı ektir. Ancak birinci ekin, geleceğe yönelik niyet; ikincisinin ise geçmiş zaman bildirmesi izah gerektiren bir husustur (Çengel, 2005: 248).

2. 3. 2. Modern Türk Yazı Dillerinde Bu Gelecek Zaman Kipi İçin Kullanılan Terimler

Türkmen Türkçesinde ***hıyaal forması***, Özbek Türkçesinde ***keläsi zäman maqsäd fe'li***, Yeni Uygur Türkçesinde ***vasitisiz bayan mäylidiki mäqsät hazirqi zaman***, Tatar Türkçesinde ***tïläk nakloneniyesï / tïläk figil***, Başkurt Türkçesinde ***niyät maqsat hŭykälïşï***, Karakalpak Türkçesinde ***niyetli keler mähäl*** adı verilen kipe Kazak Türkçesinde ***maqsattı keler şaq***, Kırgız Türkçesinde ise ***niyet ıŋğay*** denmektedir (KTLG-I, 2006: 597-602).

2. 3. 3. Biçim

2. 3. 3. 1. Kazak Türkçesindeki Biçim

Kazak Türkçesinde ***m, n, ñ*** ve ***z*** ünsüzleriyle biten fiillerden sonra **b**'li, ünlü veya tonlu ünsüzlerle biten fiillerden sonra **m**'li, tonsuz ünsüzlerle biten fiillerden sonra ise **p**'li şekli kullanılan söz konusu ekin olumsuzluğu ***emes*** sözcüğüyle; soru biçimi de ***–MI-*** ekiyle yapılır (KTLG-I, 2006: 601-604). Kip zamir kökenli şahıs ekleriyle çekilir:

bastamak(şı), külmek(şi)siz, körmek(şi)min, jazbak(şı)mız, almaqşı emespin, işpekşi emessiz, almaqpın ba, bilmekşi me..

2. 3. 3. 2. Kırgız Türkçesindeki Biçim

Kırgızcada söz konusu ek, yardımcı fiil olmaksızın niyet-istek kipi olarak da kullanılır. Çekimde zamir kökenli şahıs ekleri yer alır (Çengel, 2005: 248).

*/**a**/, /**ı**/* ve */**u**/* ünlüsünü taşıyan fiiller *-**mak**(**çı**); /**e**/* ve */**i**/* ünlüsü taşıyan fiiller *-**mek**(**çi**); /**o**/* ünlüsü taşıyan fiiller *-**mok**(**çu**); /**ö**/* ve */**ü**/* ünlüsü taşıyan fiiller ise *-**mök**(**çü**)* şekillerini alır (Çengel, 2005: 248): *al-makçı-mın* "almak niyetindeyim, alacağım", *ket-mek-min* "gitmek niyetindeyim, gideceğim", *süylömökçü* "söylemek niyetinde, söyleyecek" vb.

Bu kipin olumsuz çekimi *emes* kelimesiyle yapılır ve şahıs ekleri bu kelimeye gelir (Çengel, 2005: 248): *caz-mak emes-min* "yazmak niyetinde değilim, yazmayacağım", *işte-mekçi emes* "çalışmak niyetinde değil, çalışmayacak" vb.

Bu kipin soru çekiminde *-BU/-BU* soru eki kullanılır (Çengel, 2005: 248): *ket-mekçi-bi* "gitmek niyetinde mi, gidecek mi?", *ayt-makçı-sız-bı* "söylemek istiyor musunuz, söyleyecek misiniz?" vb.

2. 3. 4. İşlev

2. 3. 4. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler

2. 3. 4. 1. 1. İş veya hareketin, söz söylendikten sonra gerçekleşeceğini bildirir.

Qunanbay awıldarı endi osı aralardağı qıstaw-qıstawına taramaq bolatın. (AJ, 58) Kunanbay ovaları, artık buradaki kışlaklarına dağılacak oldular. (AY, 70)

Abay özime birdeme aytpaq pa? (AJ, 24) Abay bana bir şey mi söyleyecek? (AY, 17)

Qara dep cazalağan künde, munıñ cazası ne bolmaq? (AJ, 28) Suçlu denilip cezalandırıldığında, cezası ne olacak? (AY, 24)

Kimge şaqpaq? (AJ, 46) Kime şikayet edeceksin? (AY, 52)

Qarındastıñ köz casın ayttıñ dep, tağı cazğırmaq pa eñ? (AJ, 70) Kardeşlerinin gözyaşını dile getirdim diye, bir daha mı cezalandıracaksın? (AY, 89)

2. 3. 4. 1. 2. İş veya hareketin, söz söylenmeden önce gerçekleşmesinin düşünüldüğünü bildirir.

Mına kelgen Bökenşige, erteñ bolatın böleniñ artın da aşıp aytıp, tanıtıp qoymaq. (AJ, 69) Şu gelen Bökenşi'ye yarın gelecek belanın sonucunu da açıkça söyleyip tanıtacaktı. (AY, 87)

Abay qıspaqqa ala berse, sol şelektiñ bir septigin körmek. (AJ, 85) Abay eğer sıkıştırırsa o kovamadan medet umacaktı. (AY, 107)

Erteñ ol da Qarqaralığa cürmek. (AJ, 88) Yarın o da Karkaralı'ya gidecekti. (AY, 112)

2. 3. 4. 1. 3. İş veya hareketin, söz söyledikten sonra, uzun bir zaman geçince yapılacağını bildirir.

Qunanbay sonı toy etpek… (AJ, 100) Kunanbay ona büyük bir toy yapacak… (AY, 129)

Qay awıldıñ üstinde siyaz bolsa, sol awıl mol şığasılı bolmaq. Elden erekşe mazasızdıqqa uşıramaq. (AJ, 71) Hangi perişan obaya tahkikat kurulu gelse, o obaya büyük masraf olacaktır. Halkı perişan hâle getirecektir. (AY, 91)

Onda qarsılıq, şapa-şap kelgen soğısqa aynalmaq. (AJ, 79) O zaman karşılıklı göğüs göğüse çarpışmaya dönüşecek! (AY, 99)

Narazınıñ coqşısı Kişekeñ bolmaq pa? (AJ, 70) İtirazın avukatı Kişeken mi olacak? (AY, 89)

2. 3. 4. 1. 4. İş veya hareketin, söz söylendikten sonraki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşmekte olacağını bildirir.

… tepki körmekpiz ğoy… (AJ, 86) … eziyet çekeceğiz elbet… (AY, 109)

Şariyğatpen şarpıspaqpız ba? (AJ, 29) Şeriatle karşı karşıya mı geleceğiz? (AY, 25)

Biraq salmağı kimge tüspek? (AJ, 63) Ama zararı kime dokunacak? (AY, 78)

*Aq ta bolsam, coq sıltawmen tağı apandatpaq pa eñ? (*AJ, 70) Temiz de olsam, sudan bir bahaneyle yeniden ezecek misin? (AY, 89)

2. 3. 4. 1. 5. İş veya hareketin, söz söylenmeden önceki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleştiğini bildirir.

Malmen de, baspen de cawap beretin osı Sügir, Ceksen üşewi bolmaq. (AJ, 63) Hayvanlarıyla da canıyla da hesap vereceK,bu Sügir, Ceksen'le üçü olacaktı. (AY, 78)

Qoldan kelse, bul colı Qunanbaydı kelege salıp äşkerelep, köp adlında tentek qıp almaq. (AJ, 69), Elinden gelse bu kez Kunanbay'ı toplum ortasına getirerek foyasını çıkarıp halkın önünde maskesini indirecekti. (AY, 87)

Qunanbay Qaraşoqığa ülken bäybişesi Künkeni qıstatpaq bolğan. (AJ, 70) Kunanbay büyük hanımı Künke'yi Karaşokı kışlağında geçirtecekti. (AY, 89)

Tipti, ülken qısılşañ bolsa, ol Ürkimbay awdarıp tastap ketpek bolatın. (AJ, 74) Sıkışık olduğu zamanda o sadece Ürkimbay'ı attan düşürüp bırakıp gidecekti. (AY, 95)

2. 3. 4. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler

2. 3. 4. 2. 1. İş veya hareketin, söz söylenmeden önceki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşmekte olduğunu bildirir.

Közümdü cumup, kulagımdı bassam da, kantip ele oyloboy koymokmun. (SC, 274) Gözlerimi kapatıp, kulaklarımı tıkasam bile, nasıl düşünmeyebilirdim ki! /düşünmeyecektim ki!/ (SY, 323)

Ar kimdin ümütü ar kandayça çeçilmek. (SC, 313) Herkesin umudu, hepsi bir şekilde çözülecekti. (SY, 374)

Uşunday tartıp ar kimde cañı turmuş baştalmak. (SY, 257) Bundan sonra herkes yeni bir hayata başlayacaktı. (SY, 374)

Mından narı tınçtık zamana baştalmak. (SC, 316) Bundan sonra sakin bir hayat başlayacaktı. (SY, 378)

Akırı bir künü uşunday bolmak. (SC, 323) Sonunda bir gün böyle olacaktı. (SY, 387)

Kaçañka ele cesir oturmak? (SC, 316) Ne kadar dul kalacaktı? (SY, 378)

2. 3. 4. 2. 2. İş veya hareketin, söz söylendikten sonra gerçekleşeceğini bildirir.

Caynak bolso adatınça dagı coK,agasının velosipedin minip, kızıl üygö barakça ilmekçimin dep şaşıp ketken. (SC, 266) Caynak ise her zamanki gibi yoktu, ağabeyinin bisikletine binip, “Kütüphaneye ilanlar yapıştıracağım.” diyerek aceleyle gitmişti. (SY, 313)

2. 3. 4. 2. 3. İş veya hareketin, söz söylenmeden önce gerçekleşmesinin düşünüldüğünü bildirir.

Men azır da oşonu aytmakmın. (SC, 265) Ben şimdi onu söyleyecektim. (SY, 312)

Oşonu buzdurup, egin septirmek boldum. (SY, 243) Onu sürdürüp, ekin ektirecek oldum. (SY, 360)

2. 3. 5. Hikaye

–MAk edi / –MAkşI edi (Kazak Türkçesi): fiil + -MAk; -MAkşI + edi + şahıs eki

–MAk ele / –MAkçI ele (Kırgız Türkçesi): fiil + -MAk; -MAkçI + ele + şahıs eki

2. 3. 5. 1. Tarihî ve Modern Türk Lehçelerinde Kullanılışı

2. 3. 5. 1. 1. Kazak Türkçesinde Kullanılışı

-maq, -mek, -baq, -bek, -paq, -pek; -maqşı, -mekşi, -baqşı, -bekşi, -paqşı, -pekşi ile yapılan gelecek zamanın hikayesi, *fiil + -MAK, -MAKşI + edi + II. tip kişi ekleri* formülüyle yapılır ve olumsuzunda *–MAK(şI)* ekinden sonra ***emes*** kelimesi, soru şeklinde ise –***MA***- soru eki kullanılır (Koç, 2004: 292):

almaq edim, bermekşi ediñ, barmaqşı edik, barmaq(şı) emes edim, barmaq(şı) ma ediñ?..

2. 3. 5. 1. 2. Kırgız Türkçesinde Kullanılışı

Kırgız Türkçesinde III. tip istek kipinin hikâye çekiminde *ele* veya *boldu* yardımcı fiili kullanılır (Çengel, 2005: 268).

Bu çekimin olumsuzu, *emes* kelimesiyle yapılır. *emes, ele* kelimesinden önce gelir: *ket-mek emes ele-m* "gitmeyecektim, gitmek istemiyordum", *iç-mekçi emes eleñ* "içmeyecektin, içmek niyetinde değildin" vb.

Soru şeklinde, soru eki diğer çekimlerde olduğu gibi *ele* nin önünde bulunur (Çengel, 2005: 268): *cazmak belem* < *caz-mak bı elem* "yazacak mıydım?", *bilmekçi beleñ* < *bil-mekçi bi ele-ñ* "bilecek miydin?" vb.

2. 3. 5. 2. İşlev

2. 3. 5. 2. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler

2. 3. 5. 2. 1. 1. İş veya hareketin, söz söylendikten sonra gerçekleşeceğini bildirir.

Men bügin tenderdi şeşkizip, erteñ üylerdi tikkizbek edim. (AJ, 59) Ben bugün ev eşyalarını çözdürüp, yarın evleri kurduracaktım. (AY, 72)

Sol meşit bügin äbden bitpek edi. (AJ, 90) Bu cami bugün tamamen bitecekti. (AY, 115)

2. 3. 5. 2. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler

2. 3. 5. 2. 2. 1. İş veya hareketin, söz söylenmeden önceki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleştiğini bildirir.

Subankul ana-mına cetip kelmek ele. (SC, 266) Subankul işleri bitirip gelecekti. (SY, 313)

Kanday ırıstuu cubay bolmok eleñ! (SC, 320) Nasıl iyi bir eş olurdun! / olacaktın / (SY, 383)

O, şum soguş, uşunu kılmak beleñ? (SC, 294) Ah, sinsi savaş, bunu da mı yapacaktın? (SY, 349)

O, karan kün, uşunu körmök belek? (SC, 294) Ah, felaketli gün, bunu da mı görecektik? (SY, 349)

2. 3. 5. 2. 2. 2. İş veya hareketin, söz söylenmeden önce gerçekleşmesinin düşünüldüğünü bildirir.

Bul colu sen balañgı da eerçite kelmek emes beleñ? (SC, 255) Bu kez çocuğu da getirmeyecek miydin? (SY, 298)

2. 4. –GAnI: fiil + -GAnI / -GOnU + yardımcı fiil + -A/-O; -y + şahıs eki

2. 4. 1. Etimoloji ve Tarihî Gelişim

Zamir kökenli kişi ekleriyle çekimlenen ve Türkiye Türkçesindeki "-mak üzere" anlatım kalıbına yakın olan (Güngördü, 1998: 263) kipin olumsuzu, temel fiile eklenen *–GAII* ekinin arkasından getirilen *"tur-, jür-, otır-, jatır-"* unsurlarına *–GAII* ekinin getirilmesinden sonra, bu ekle kişi ekleri arasına giren *joq* edatıyla yapılır. Bu yapıda *"jatır-"* unsurunun, aynen şimdiki zaman çekimindeki gibi özel bir durumu vardır. Buna göre *"jatır-"* unsurunun

sonundaki *ır* sesleri düşer ve *–qalı* eki *jat-* fiiline doğrudan doğruya ilave edilir (Koç, 2004: 272-273).

2. 4. 2. Biçim

2. 4. 2. 1. Kazak Türkçesindeki Biçim

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın yakın bir gelecekte ortaya çıkacağını, gerçekleşeceğini, olacağını bildiren bir gelecek zaman kipidir. Bu çekim; *fiil + -GAll + tur-, jür-, otır-, jatır- + I. tip kişi ekleri* formülüyle yapılır (Koç, 2004: 272).

bar-ğalı jatır-mın "yakında gideceğim", *ketkeli jatırmın* "(yakında) geleceğim", *istegeli jür* "(yakında) yapacak", *aytqalı tur* "söylemek üzere", *jatqalı otırsıñdar* "(yakında) yatacaksınız".

2. 4. 2. 2. Kırgız Türkçesindeki Biçim

"Yakın gelecek zaman" diye diye de anılan bu kip, fiilin yakında gerçekleşeceğini bildirir ve Türkiye Türkçesindeki "-mak üzere" anlatım kalıbına yakındır (Güngördü, 1998: 262-263). Kipin kuruluş biçimi şöyledir: ana fiil + zarf-fiil eki (-ğanı, -geni, -gönü, -keni) + yardımcı fiil (3. teklik kişi çekimi). Kip –ma-/-me- fiilden fiil yapma ekiyle olumsuzlaştırılır (Güngördü, 1998: 262-263).

Bu zamanın olumsuzu Kırgızcada *cat-, cür-, otır-* ve *tur-* yardımcı fiilleri *–GanI/-GOnU* zarf-fiil ekiyle kullanılınca gelecek zamanı ifade eder (Çengel, 2005: 222): *satkanı catasıñ* "satacaksın", *okuganı turat* "okuyacak", *bolgonu oturat* "olacak" vb.

2. 4. 3. İşlev

2. 4. 3. 1. Kazak Türkçesindeki İşlevler

2. 4. 3. 1. 1. İş veya hareketin, söz söylendikten sonraki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşeceğini bildirir.

Onda qalcıñ emes, şınınıñ özi bolğanı. (AJ, 92) Şaka değil, gerçeğin ta kendisi olacak. (AY, 118)

Endi meniñ qazanımdı da Tobıqtığa biletkeni me Alşınbaydıñ? (AJ, 93) Artık Alşınbay'ın benim kazanımı da Tobıktı'ya mı idare ettirecek? (AY, 119)

2. 4. 3. 2. Kırgız Türkçesindeki İşlevler

2. 4. 3. 1. 2. İş veya hareketin, söz söylendikten sonraki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşeceğini bildirir.

Ögüz soko menen ogoroddu aydap, cügörü sepkeni catkanbız. (SC, 312) Öküz sabanıyla bahçeyi sürüp, mısır ekecektik. (SY, 373)

Toygo barganı catkanbız. (SC, 322) Düğüne gidecektik. (SY, 387)

2. 5. –A elek: fiil + -A zarf-fiili + *elek* + şahıs eki

2. 5. 1. Genel Bilgiler

Kazak Türkçesinde bulunmayan; Kırgız gramerlerinde de sıfat-fiil eki olarak ele alınan kalıp, asıl fiile **–A, -y** zarf-fiilinin, **elek** kelimesine de zamir kökenli şahıs eklerinin getirilmesiyle çekimlenir. Kesin gelecek zamana yakın bir anlamı bulunan **-A elek** yapısının, özellikle üçüncü şahısta kullanımına rastlanır ve çekim "henüz gerçekleşmemiş, fakat yakın gelecekte gerçekleşmesi mümkün olan iş veya hareketi" ifade eder (Çengel, 2005: 233). Ayrıca çekim, Saha Türkçesinde pekiştirme vazifeli edatlar arasında sayılan ***ilik*** "değil" kelimesiyle (Kirişçioğlu, 1994: 105) ya da Menges ve Benzing'in **Tarihî Türk Şiveleri**'ndeki *Türk Dillerinin Sınıflandırılması* başlıklı makalelerinde Altay-Sayan grubunun ve Kırgızca'nın karakteristik özelliklerinden biri olarak gösterip *{**-ġan ele yoḳ**}* biçimine bağladıkları, "henüz yapılmamış" anlamını veren, Hakasça ve Altaycadaki "**-ġalaḳ**" sıfat-fiiliyle (Benzing-Menges, 1998: 6) ilişkilendirilebilir.

Nicholas Poppe'nin *Moğol Yazı Dilinin Grameri*'nde tamamlanmamışlık partisibi olarak geçen ve "geçmişte başlamış ve hâlâ devam eden henüz tamamlanmamış hareketleri ifade eden **-ġa**/**-ge** ekli biçimi (Poppe, 1992: 122) de burada hatırlatmak gerekir. Bununla beraber Selahittin Tolkun *Kırgız Türkçesinde -A Elek Partisibi* adını taşıyan makalesinde yukarıda bahsettiğimiz biçimlere değinerek, *elek* edatının önce Eski Türkçedeki ***idi*** > ***ele*** *;* ardından da ***ele yoḳ*** veya ***ele ök*** biçiminden *elek* şekline geçtiğini; sonra da bu biçime Moğolcadaki tamamlanmamışlık sıfat-fiilinin Kırgız Türkçesine **-ga** / **-ge** > **-a** / **-e** şeklinde geçerek *elek* edatıyla kalıplaştığını (Tolkun, 2006: 170-171) iddia eder.

Kırgız Türkçesinde fiil köklerine gelen –A zarf-fiil ekinden sonra elek sözcüğünün çekimlenmesiyle oluşan kalıp, daha çok fiilimsi olarak kullanılmakta olup metnimizde birkaç yer dışında pek rastlanmamıştır.

2. 5. 2. İşlev

2. 5. 2. 1. Kırgız Türkçesindeki İşlevler

2. 5. 2. 1. 1. Tamamlanmamış bir olumsuz hareketi veya işi bildiren kalıp, "henüz, şimdi, daha" gibi kavramlarla ifade edilir.

Cabıla atanıp, kee birleribiz oktolgon mıltık ala çaap, kuugunga tüşkönübüzdö, urular coluksa oŋdurbayt elek. Kuday bar, oŋdurbayt elek! (SC, 301) Hepimiz ata binip, bazılarımız kurşun doldurulmuş tüfekleri alıp koşturarak kovalamaya gittiğimizde, hırsızlar önümüze çıksa, boş bırakmazdık! (SY, 358)

Mal dagı toodon tüşüp kele elek. (SC, 344) Hayvanlar daha yayladan inmedi. (SY, 414)

2. 5. 2. 1. 3. Eklendiği fiile "daha olmamışken" anlamı katarak zarf-fiil görevini üstlenir.

El tura elekte, taŋ ireŋ-baraŋda Subankul ekööbüz eerçişip ketçübüz.(SC, 258) Kimse daha uyanmamışken, daha tan ağarırken Subankul'la ikimiz birlikte giderdik. (SY, 301)

2. 5. 2. 1. 3. Eklendiği fiile "henüz olmayan" anlamı katarak sıfat-fiil görevini üstlenir.

Adamdın iz tüşö elek tun cüzündö çukul kelgen eseygendik daroo ele bilinet eken. (SC, 272) İnsanın pırıl pırıl (daha kırışmamış) yüzünde oluşan üzüntü hemen fark ediliyordu. (SY, 320)

Ooba, Tolgonay, oşol çabarmandın dübürtü ali da suuy elektey kulagıma ugulup, attın tuyaktarı tiygen izder berç bolup denemde saktalıp kaldı. (SC, 272)

Evet Tolgonay, o ulağın atının ayak sesleri hâlâ silinmemiş gibi kulağımda uğulduyor ve atın toynaklarının bıraktığı izler üzerimde kalıyordu. (SY, 321)

2. 5. 2. 1. 4. "kanttik" yapısıyla birlikte kullanılarak tamamlanmamış hareket veya işi bildirir.

Kelinim ekööbüz üydö oturganda kanttik elek, ölgöndün artınan ölüp ketpeyt ekensin, köpçülüktün aytkanına köndük, işke çıktık. (SC, 296) Gelinimle ikimiz evde oturup da ne yapacaktık ki, ölenin arkasından ölünmüyormuş, halkın söylediğine razı olduk, işe çıktık. (SY, 352)

2. 5. 3. Hikaye

{-A elek} kalıbına *ele* kelimesinin getirilmesiyle yapılan hikaye çekiminde şahıs ekleri *ele* kelimesine eklenir:

Köptön beri mınday tamılcığan taŋ ertesin körö elek elem. (SC, 344) Çoktandır, böyle güzel söken bir şafak görmemiştim" (SY, 413)

SONUÇ

Tarihî Türk lehçelerinde –-DAçI, -çI, -sIk, -GAy, -GA, -GU, -GAIIr, -IsAr, -AsI, -Ar, -A gibi birçok ekle karşılanan gelecek zaman kavramı için Modern Kıpçak Türk Lehçelerinden Kazak Türkçesinde dört ve Kırgız Türkçesinde ise beş çeşit kip kullanılmaktadır. {-A, -y}, {-Ar}, {-MAk(çI)}, {-GAnI} ve {-A elek} yapılarından oluşan bu kipler işlev bakımından, gelecek zamanı, birbirine yakın fakat farklı anlamlarla aşağıdaki altı işlevde karşılayabilmektedir:

1. İş veya hareketin, söz söylendikten sonra gerçekleşeceğini bildirir:

Bu cümleden amaç, işin veya hareketin söz söylendikten hemen sonra yapılacağını anlatmaktır. Sözgelimi sizden bir şey istendiğinde o isteği derhal ve en kısa zamanda yerine getireceğinizi anlatmak için “şimdi yapacağım, şimdi bitireceğim, şimdi okuyacağım” tarzından cevaplar verirsiniz ve gelecek zaman için bu işlevi kullanmış olursunuz. Bu yüzden bu tür gelecek zamana “yakın-gelecek zaman” yahut “şimdiki-gelecek zaman” terimleri de kullanılabilir.

2. İş veya hareketin, sözün söylenmesinden sonra, uzun bir zaman geçince yapılacağını bildirir.

Bu cümleyle anlatmak istediğimiz, kişinin sözü söyleyip de, işi veya hareketi aradan uzun bir zaman geçince yapacağıdır. “Araba alacağım” ya da “Tatile gideceğim” türünden cümleler; içinde bir plan da barındırdığından bu

işlevi karşılamış olurlar. Bu sebeple bu tür gelecek zamana “uzak-gelecek zaman” da denilebilir.

3. İş veya hareketin, söz söylenmeden önce düşünüldüğünü bildirir.

Bir işin veya hareketin önce düşünülüp, planlanıp sonradan ifa edildiğini anlatan bu cümle “gelecek zamanın hikayesi” olarak da düşünülebilir. Çünkü “Eve gideceklerdi.” ya da “Pasta yapacaktım.” gibi cümleler bu işleve işaret eder ve işte bu da bize “hikaye” anlamını verir.

4. İş veya hareketin, söz söylendikten sonraki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşmekte olacağını bildirir.

Bir işin veya hareketin sözün söylenmesinden sonraki tüm zaman diliminde gerçekleşeceğini anlatmak istediğimiz bu cümleyle; “Doktor olacağım.”, “İngilizce öğreneceğim.” gibi örnekler kastedilmektedir. Çünkü “doktor olmak” ya da “İngilizce öğrenmek” gibi eylemler bir anda olmayıp zamana yayılmayı gerektirmektedirler. Bundan hareketle gelecek zamanın bu işlevini karşılamak için “geniş-gelecek zaman” terimi kullanılabilir.

5. İş veya hareketin, söz söylenmeden önceki uzun ve geniş bir zaman diliminde gerçekleşmesi gerektiğini bildirir.

Bu cümleyle, bir işin veya hareketin sözün söylenmesinden önceki tüm zaman diliminde gerçekleşeceğini ve bunun önce şimdiki, sonra da gelecek zamana taşınacağını anlatmak istiyoruz. Bu duruma uygun olarak da “Ayrı evde yaşayacaklardı”, “Avrupa’da okuyacaktı.” gibi örnekleri gösterebiliriz.

6. İş veya hareketin, söz söylenmeden önce gerçekleştiğinin öğrenildiğini bildirir.

Bir işin veya hareketin önce düşünülüp, planlanıp sonradan ifa edildiğini bir vesile ve kişi aracılığıyla öğrenildiğini anlatan bu cümle "gelecek zamanın rivayeti" olarak da düşünülebilir. "Vakıf kuracaklarmış." ya da "Mektup yazacakmış." gibi cümleler bu işlevi anlatır, bu da bize bir bilginin biri tarafından nakledildiğini gösterir ve "rivayet" anlamını verir.

Söz konusu tezimizin gelecek zamanı ek esaslı değil de işlev esaslı olması gelecek zamanı işlev bakımından bu tür bir sınıflandırmayı gerekli kılmaktadır. Ancak burada bazı işlevlerin fiillerle doğrudan ilgili olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim "öleceğim" sözünü geniş-gelecek zaman şeklinde belirttiğimiz, yukarıdaki dördüncü işlevde kullanamazsınız, ya da "unutmak" fiilinin "unutacaktım" tarzında bir hikaye kullanımına pek rastlayamazsınız.

Modern Kıpçak lehçelerinin iki önemli temsilcisi olan Kazak ve Kırgız Türkçelerinde yaptığımız incelemeler bize, bu lehçelerde kullanılan beş farklı kipin altı tür gelecek zaman anlamını karşılayabildiğini göstermektedir. Bu kiplerin incelemesi, tezimizde işlev merkezli değil de, ek merkezli olsaydı şüphesiz, fiilimsiler ve diğer zamanlar da için işine girecek, daha pek çok işlev çıkacaktı.

Sonuç olarak içinde gelecek zaman kipi olan ya da başka bir kipe ait olup gelecek zaman anlamı verebilen birden çok yapıyı barındıran Kazak ve Kırgız Türkçeleri, Türkçenin zenginliğini ve anlatım inceliğini gösterdiği işlevlerle bir kez daha gözler önüne sermektedir.

KAYNAKÇA

AKSU, Nurettin, IŞIK, Ayfer; **Türkiye Türkçösü Kırgız Türkçösü Sözdügü,** Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

ALPARSLAN, Ali, ERASLAN, Kemal; **Kâmrân Mirzâ'nın Divânı–I,** İstanbul Ün. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: XXIII, 1977-1979, İstanbul, 1981, s. 37-163

ALPARSLAN, Ali, ERASLAN, Kemal; **Kâmrân Mirzâ'nın Divânı–II** İstanbul Ün. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt: XXVI, 1986-1993, İstanbul, 1993, s. 11-78.

ARAT, Reşit Rahmeti, TEMİR, Ahmet; **Türk Şivelerinin Tasnifi,** Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, cilt: 2, 2002, s.224-247.

ARAT, Reşit Rahmeti; **Eski Türk Şiiri,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

ARAT, Reşit Rahmeti; **Kutadgu Bilig I (Metin),** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

ATA, Aysu (2004), **Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin),** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

ATA, Aysu, **Harezm – Altınordu Türkçesi,** İstanbul, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, 2002.

ATA, Aysu; **Ḳıśaśü'l-Enbiyā. Nāśırü'd-dİn bin Burhānü'd-dİn Rabġūzİ (Peygamber Kıssaları)-I (Giriş, Metin, Tıpkıbasım),** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

ATA, Aysu; **Ḳıśaśü'l-Enbiyā. Nāśırü'd-dİn bin Burhānü'd-dİn Rabġūzİ (Peygamber Kıssaları)-II (Dizin),** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

ATA, Aysu; **Nehcü'l-Ferādİs. Uştmaħlarnıñg Açuq Yolı (Cennetlerin Açık Yolu) III. Dizin-Sözlük,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

ATALAY, Besim; **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi (I-IV),** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998-1999.

ÄWEZOV, Muhtar; **Abay Jolı,** Almatı, 1. cilt, Jeti Jarğı Yayınları, 1997.

AWEZOV, Muhtar; **Abay Yolu – I** (Çev: Zeyneş İSMAİL – Ahmet GÜNGÖR), Ankara, Bilig Yayınları, 1997.

AYTMATOV, Çıŋgız; **3 Tomdon Turgan Çığarmalar,** Frunze, "Kırgızstan", 1982.

BURAN, Ahmet, ALKAYA, Ercan; **Çağdaş Türk Lehçeleri,** Ankara, Akçağ Yayınları, 2001, s. 87.

CAFEROĞLU, Ahmet; **Türk Kavimleri,** İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988.

CANPOLAT, Mustafa; **Lisānü't – Ṭayr. Ali Şir Nevayî,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

ÇAĞATAY, Saadet, **Altun Yaruk'tan İki Parça,** Ankara, Ankara Ün. DTCF. Yayınları, 1945.

ÇENGEL, Hülya Kasapoğlu; **Kırgız Türkçesi Grameri,** Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.

DELİCE, H. İbrahim; **Hulasa Okçuluk ve Atçılık. Kitâb fî-İlmi'n-Nüşşâb / Kitâb fî-Riyâzâti'l-Hayl / Kitâb fî-İlmi'l-Musâbaka, Hüseyin b. Ahmet el-Erzurumî,** İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2003.

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,** Ankara, Aydın Kitabevi, 1998.

DİLAÇAR, Agop; **Kutadgu Bilig İncelemesi,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

ECKMANN, Janos; **Çağatay Edebiyatının Son Devri,** TDAY-Belleten 1963, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, [ECKMANN, Janos (2003), Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar (Haz.: Osman Fikri Sertkaya), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 208-243], 1964, s. 121-156.

ECKMANN, János; **Çağatayca** (Çev. M. Akalın), Tarihî Türk Şiveleri, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1998.

ECKMANN, János; **Çağatayca El Kitabı** (Çev. Günay KARAAĞAÇ), Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.

ECKMANN, János; **Harezm Türkçesi** (Çev. M. Akalın), Tarihî Türk Şiveleri, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1998.

ECKMANN, Janos; **Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümeleri,** Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXI, İstanbul, [ECKMANN, Janos (2003), Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar (Haz.: Osman Fikri Sertkaya), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 244-253], 1974, s. 15-24.

ECKMANN, János; **Nehcü'l-Ferādİs. Uştmaħlarnıñg Açuq Yolı (Cennetlerin Açık Yolu) I. Metin II. Tıpkıbasım** (Yay.: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

ECKMANN, Janos; **Sadî Gülistan'ının Bilinmeyen Bir Çağatayca Çevirisi,** TDAY-Belleten 1968, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, [ECKMANN, Janos (2003), Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar (Haz.: Osman Fikri Sertkaya), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 273-285], 1969, s. 17-29.

ERASLAN, Kemal; **Mevlâna Sekkâkî Divânı,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

ERASLAN, Kemal; **Çağatay Şiiri,** Türk Dili Dergisi / Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Sayı: 415-416-417 / Temmuz-Ağustos-Eylül, 1986, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986, s. 564-718.

ERASLAN, Kemal; **Dîvân-ı Hikmet (Seçmeler) Ahmed-i Yesevî,** Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

ERASLAN, Kemal; **Hakîm Ata ve Mi'râcnâmesi,** Atatürk Ün. Edebiyat Fak. Araştırma Dergisi, Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı, Fasikül:1, Sayı: 10, Ankara, 1979, s. 243-304.

ERASLAN, Kemal; **Hüseyin Baykara Divânı'ndan Seçmeler,** Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

ERCİLASUN, Ahmet B.; **Kutadgu Bilig Grameri – Fiil,** Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1984.

ERCİLASUN, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri – I – FİİL (Basit Çekim),** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.

ERCİLASUN, Ahmet Bican vd.; **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü – I,** Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

ERCİLASUN, Ahmet Bican vd.; **Türk Lehçeleri Grameri,** Ankara, Akçağ Yayınları, 2007.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi,** Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; **Türk Dünyası Üzerine İncelemeler,** Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.

ERDAL, Marcel; **A Grammar of Old Turkic,** Leiden, Boston, Köln; Brill, 2004.

ERDİ, Seçkin, YURTESER, Serap Tuğba; **Kâşgarlı Mahmûd. Dîvânü Lugâti't-Türk,** İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005.

ERGİN, Muharrem; **Orhun Abideleri,** İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1999.

GABAİN, A. Von; **Eski Türkçenin Grameri** (Çev.: Mehmet Akalın), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

GABAİN, Annemarie Von; **Eski Türkçe (Tarihî Türk Şiveleri)** (Çev.: M.AKALIN), Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1998.

GARKAVETZ, Aleksander, KHURSHUDİAN Eduard; **Armenian-Qıpchaq Psalter 1575 / 1580,** Almatı, Desht-i Qypchaq, 2001.

GARKAVETZ, Aleksander; **Kıpçakskoye Pis'mennoye Naclediye –I Katalog: Tekstı Pamyatnikov Armiyanskim Pis'mom,** Almatı, Desht-i Qypchaq, 2002.

GENÇ, Reşat; **Türk Düynösünün Kıskaça Tarıhı,** Bişkek, Kırgız-Türk "Manas" Universitetinin Çıgarmaları, 2002.

GÖMEÇ, Sadettin; **Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri,** Ankara, Akçağ Yayınları, 2002.

GÖMEÇ, Sadettin; **Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi,** Ankara, Akçağ Yayınları, 2006.

GRØNBECH, K.; **Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus,** Kopenhagen, 1942.

GRÖNBECH, K.; **Kuman Lehçesi Sözlüğü. Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini** (Çev.: Kemal Aytaç), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

HACIEMİNOĞLU, M. Necmeddin; **Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin; **Harezm Türkçesi ve Grameri,** Ankara, İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yayınları, 1997.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin; **Karahanlı Türkçesi Grameri,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

HAMİLTON, James Russell; **İyi ve Kötü Prens Öyküsü** (Çev: Vedat Köken), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

KALKAN, Mustafa; **Kırgızlar ve Kazaklar,** Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi; **Kıpçak Türkçesi Grameri,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi; **Seyf-i Sarâyî. Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî),** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989.

KAYA, Ceval; **Uygurca Altun Yaruk,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.

Kazak Türkçesi Sözlüğü (Çev: ORALTAY, Hasan – Nuri YÜCE – Saadet PINAR) İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1984.

KOÇ, Kenan, BAYNİYAZOV, Ayabek, BAŞKAPAN, Vehbi; **Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü,** Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.

KOÇ, Kenan, DOĞAN, Oğuz; **Kazak Türkçesi Grameri,** Ankara, Gazi Kitabevi, 2004.

KOMATSU, Hanako; **Cengiz Aytmatov'un "Samançının Colu" Romanında Fiiller**, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Master tezi, 2002.

ORKUN, Hüseyin Namık; **Eski Türk Yazıtları,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986.

OYARKILIÇGİL, Arzu; **Huastuanift'ten Bir Çeviri ve Çeviriyazı Denemesi,** Dil Dergisi, Ankara Üniversitesi TÖMER Yayını, Sayı: 21, Temmuz, 1994, s. 39- 42.

ÖLMEZ, Mehmet; **Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm),** Ankara, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:1, 1991.

ÖLMEZ, Zuhal Kargı; **Ebulgazi Bahadır Han. Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykütüğü),** Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, Simurg Yayınları, 1996.

ÖNER, Mustafa; **Bugünkü Kıpçak Türkçesi,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

ÖZGÜR, Can, **Kitâbü'l Hayl (Memlûk Kıpçakçası ile Yazılmış İlk Türk At ve Atçılık Eserinin Paris Yazması),** İstanbul, Çantay, 2002.

ÖZÖNDER, F. Sema Barutçu; **Muĥākemetü'l-Luġateyn. 'Alį Şįr Nevāyį. İki Dilin Muhakemesi,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

ÖZÖNDER, F. Sema Barutçu; **Üç İtigsizler (Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks-XXX Levha),** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

ÖZYETGİN, A. Melek; **Altınordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.

PAÇACIOĞLU, Burhan; **Orta Türkçe. Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi,** Sivas, 1995.

POPPE, Nicholas; **Moğol Yazı Dilinin Grameri** (Çev. Günay Karaağaç), İzmir, Ege Üniversitesi Yayınları, 1992.

PRITSAK, Omaljan; **Kıpçakça** (Çev.: M. Akalın), Tarihî Türk Şiveleri, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1998.

PRITSAK, Omeljan; **Ermeni Kıpçakçası** *(Çev.: Mehmet Akalın)*, Tarihî Türk Şiveleri, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1998, s. 123-132.

RECEBOV, Ebülfez; **Göytürk Dilinde Gelecek Zaman Anlayışının İfadesi,** TDAY-Belleten-2000, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001.

SARAY, Mehmet; **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi,** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

SERTKAYA, Osman Fikri; **Eski Türk Şiirinin Kaynaklarına Toplu Bir Bakış,** Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı I (Eski Türk Şiiri), Sayı: 409 – Ocak 1986, s. 43-80.

Tarama Sözlüğü – II (Ekler), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974.

TEKİN, Şinasi; **Kuanşi İm Pusar,** Erzurum, Atatürk Ün. Yayınları,1960.

TEKİN, Talat; **Irk Bitig (Eski Uygurca Fal Kitabı)**, Ankara, Öncü Kitap, 2004.

TEKİN, Talat; **Karahanlı Dönemi Türk Şiiri,** Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı I (Eski Türk Şiiri), Sayı: 409 – Ocak 1986, s. 81-157.

TEKİN, Talat; **Orhon Yazıtları,** İstanbul, Yıldız Dil ve Edebiyat 1, 2003.

TEKİN, Talat; **Orhun Türkçesi Grameri,** Ankara, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, 2000.

TEKİN, Talat; **Türk Dilleri Giriş**, İstanbul, Simurg Yayınları, 1999.

THOMSEN, Vilhelm; **Orhon Yazıtları Araştırmaları** (Çev. Vedat Köken), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.

TOLKUN, Selahittin; **Kırgız Türkçesinde –A Elek Partisibi,** Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 15, 2006, 167-176 s.

TOPARLI, Recep, ÇÖGENLİ, M. Sadi, YANIK Nevzat H.; **Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

TOPARLI, Recep; **Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye***,* Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

TOPARLI, Recep; **İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn***,* Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları,1992.

TOPRAK, Funda; **Harezm Türkçesinde Fiil***,* Ankara, 2005.

TURAL, Güzin; **Ali Şîr Nevâyî, Seb'a-i Seyyâre (Metin-Dizin)***,* Ankara, Gazi Üniversitesi (Doktora Tezi), 1993.

Türkçe Sözlük*;* Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

YAVUZ, Orhan; **Kansu Gavrî'nin Türkçe Divanı,** Konya, Selçuk Üniversitesi Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2002.

YUDAHİN, K. K.; **Kırgız Sözlüğü** (Çev.:Abdullah Taymas), 2 cilt, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

YÜCE, Nuri; **Ebu'l-Ḳāsım Cārullāh Mahmūd Bin 'Omar Bin Muĥammed Bin Aĥmed Ez-Zamaḫşarį El-Ḥvārizmį. Mukaddimetü'l-Edeb. Ḥvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993.

YÜCEL, Bilal; **Bâbür Dîvânı**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995.